

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS BÖLÜMÜ**

**İRAK BAĞLAMINDA TÜRKİYE - ABD İLİŞKİLERİ (1990 - 2003):
NEOKLASİK REALİZME GÖRE BİR DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

GÖKBERK ALİYAVUZ AYDIN

ANKARA - 2019

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS BÖLÜMÜ**

**IRAK BAĞLAMINDA TÜRKİYE - ABD İLİŞKİLERİ (1990 - 2003):
NEOKLASİK REALİZME GÖRE BİR DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

GÖKBERK ALİYAVUZ AYDIN

TEZ DANIŞMANI

BANU ELİGÜR

ANKARA - 2019

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans/Doktora Programı çerçevesinde Gökberk Aliyavuz Aydın Tarafından hazırlanan bu çalışma, aşağıdaki jüri tarafından Yüksek Lisans/Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 25 / 12 / 2019

Tez Adı: Irak Bağlamında Türkiye – ABD İlişkileri (1990 – 2003): Neoklasik Realizme Göre Bir Değerlendirme

Tez Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı - Soyadı, Kurumu)

İmza

Prof. Dr. Banu Elgür

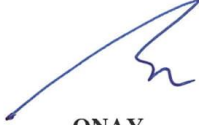
Doç. Dr. Tuba Ünlü Bilgiç

Prof. Dr. Menderes Çınar

BŞK

Aliya Hilmi

Çınar

ONAY

Prof. Dr. Menderes Çınar

Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler

Enstitüsü Müdürü

Tarih: 25/12/2019

BASKENT ÜNİVERSİTESİ
Ankara Birliği ve Uluslararası İlişkiler ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 27/12/2019

Öğrencinin Adı, Soyadı : Gökberk Aliyev Aydin
Öğrencinin Numarası : 2492048
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Programı : Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışmanın Adı, Soyadı : Banu Elgür

Tez Başlığı :

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 130 sayfalık kısmına ilişkin, 27/12/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından TÜRKİYE ADLI intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç ✓
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

"Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını" inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası :

Onay

27/12/2019

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad,

Prof. Dr. Banu Elgür

İmza

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Soğuk Savaşın başlaması ile beraber Türkiye ve ABD, iki ülkenin güvenliği ve çıkarlarına ortak tehdit teşkil eden SSCB'ye karşı stratejik bir ittifak ilişkisi geliştirmişti. Bu ittifak ile Türkiye, Sovyetler Birliği'nden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı bir diğer süper gücün güvenlik şemsiyesi tarafından korunurken aynı zamanda stratejik konumu itibariyle ABD'den askeri ve ekonomik destek sağlayabiliyordu. ABD önderliğindeki Batı bloğu stratejilerinde ise Türkiye, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da Sovyet etkisinin yayılmasının önüne geçebilecek ve olası bir Sovyet işgaline karşı Batı Avrupa'nın güvenliğini sağlayabilecek bir kanat ülke görevi görüyordu. Bu dönem ikili ilişkilerde, özellikle Kıbrıs meselesi kapsamında krizlerin yaşandığı ve ilişkilerin gerildiği gözlemlenebilir, ancak ortak güvenlik politikaları ve uzun dönemde uyuşan küresel ve bölgesel çıkarlar ve NATO'nun sunduğu kurumsal işbirliği, stratejik ittifakın sürdürülmesini sağlamıştır.

Bu tezin cevaplayacağı soru, Soğuk Savaş boyunca iki kutuplu sistem kapsamında güvenlik temelli yürütülen Türkiye - ABD ilişkilerinin, savaş sonrası ideolojik sınırlarla bölünmemiş ve ABD hegemonyasına dayalı tek kutuplu uluslararası yapıda farklılaşan güvenlik tehditleri ve tehdit algıları kapsamında nasıl şekillendiği ve yürütüldüğüdür. Buna bağlı olarak iki ülkenin ulusal çıkarlarının ve tehdit algılarının nasıl şekillendiği, iki ülkenin ulusal çıkar ve güvenlik kaygılarını tanımlarken nasıl ve hangi konularda farklılaştığı, bu amaç doğrultusunda yanıtlanacak sorular olacaktır. Tez, Türkiye - ABD ilişkilerini müttefiklikten stratejik ortaklık düzlemine taşıyan Irak merkezli politikaların aynı zamanda iki devlet arasındaki tehdit algılarının gözle görülür biçimde farklılaştığı alan olduğunu iddia etmektedir ve bu kapsamda verili tarihler (1990 - 2003) arasındaki ikili ilişkiler, devamlılıklar ve değişkenler ışığında Irak politikaları üzerinden incelenecektir. Liderlerin belirli demeçlerinin yanı sıra özellikle ABD bölümünde Ulusal Güvenlik Konseyi ve Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgeleri, daha kapsamlı bir analiz sunmak adına faydalanılacak birincil kaynaklar arasında yer almaktadır.

Klasik realizmi sistemsal faktörlerin belirleyiciliği ile birleştirirken neorealizmi birinci ve kara kutu olarak ele aldığı ikinci imgeler ile barıştırmayı amaçlayan neoklasik realizm, güvenlik algılarının ve politikalarının oluşumunda devlet aygıtı içerisindeki

değişkenleri hesaba katması sebebi ile açıklayıcı gücü oldukça yüksek bir kuramsal yol haritası sunmaktadır. Tez, kendisini yapısal bir teoriden ziyade dış politika teorisi olarak tanımlayan neoklasik realizmin, sistemin belirleyiciliği ışığında her iki devletin dış politikasındaki devamlılıkları, değişkenleri, tehdit ve fırsat algılarını ortaya koyabilmek açısından en elverişli kuram olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, neoklasik realizm, Irak.

ABSTRACT

With the end of the Second World War and the beginning of the Cold War, Turkey and the US developed a strategic partnership against the Soviet Union that represented a threat against both countries security and national interests. With this partnership, Turkey was able to be protected under the security banner of a super power from any sort of attack while also securing military and economic aid from the US. From the stand point of the Western Bloc led by the US, Turkey was a flank that could hinder Soviet influence in the Eastern Mediterranean and the Middle East and provide for the security of Western Europe in case of a potential Soviet attack. During this period, crises and tensions can be observed regarding the bilateral relations, especially in regard to the Cyprus issue. Nevertheless, the common security policies, mutual global and regional interests and the institutional cooperation under NATO, was able to sustain the partnership.

The question that this thesis will answer is how the US - Turkey relations, that were almost entirely based on security policies during the bipolar era of the Cold War, were shaped and conducted in the US led unipolar post war era that was no longer divided by ideological borders, in relation to the diversifying security threats and threat assessments of the two countries. How the national interests and threat perceptions of both countries took shape and differed from each other on certain subjects, will be answered in relation to the research question. This thesis claims that the policies regarding Iraq, that elevated the bilateral relations from an alliance to strategic partnership, was also the area that the threat perceptions of the two countries began to differ explicitly. Hence, the bilateral relations from 1990 to 2003, will be analyzed in light of continuities and changes regarding the two countries Iraq policies. Primary sources such as Presidential documents regarding certain statements of leaders as well as National Security Council and National Security Strategy documents will be reviewed in order to provide a more comprehensive analysis.

Neoclassical realism, which aims to entegrate first and second levels of analysis found in classical realism with the systemic level of analysis found in neorealism, serves as a theoretical road map with a high degree of explanatory power by taking unit level variables into account when explaining security perceptions and policies. This thesis claims that neoclassical realism, which defines itself as a foreign policy theory rather than a structural

one, serves as the most convenient guide for analyzing the continuities, changes, threat and opportunity perceptions of both states in light of systemic pressures.

Keywords: Turkey, USA, neoclassical realism, Iraq.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	v
1. BİR DIŞ POLİTİKA TEORİSİ OLARAK NEOKLASİK REALİZM.....	1
2. DEĞİŞKENLER, DEVAMLILIKLAR VE ULUSAL ÇIKARLAR EKSENİNDE	
AMERİKAN DIŞ POLİTİKASI.....	12
2.1. İkili İlişkilerin Tarihsel Arka Planı.....	12
2.1.1 Temel dış politika tartışmaları.....	13
2.1.2. İttifakın temelleri.....	15
2.2. Giriş.....	21
2.3. George H.W. Bush Yönetimi (1988 - 1992)	22
2.3.1. Savaşa giden süreçte Irak ve Amerika.....	22
2.3.2. Yeni dünya düzeni.....	24
2.3.3. Körfez Savaşı.....	25
2.3.4. ABD'nin ulusal çıkarları ve Irak.....	27
2.3.4.1. Demokrasinin yayılması.....	27
2.3.4.2. Körfez petrolü.....	28
2.3.5. George H.W. Bush Yönetimi ve Türkiye.....	28
2.3.5.1. Ulusal güvenlik ve PKK tehdidi.....	29
2.3.5.2. Batıya açılan köprü olarak Türkiye.....	31
2.3.5.3. Körfez Savaşı, Özal ve Türkiye.....	32

2.4. Clinton Yönetimi (1992 - 2000).....	34
2.4.1. Clinton yönetimi ve Irak.....	36
2.4.2. Irak politikasındaki hassasiyetler ve kısıtlar.....	38
2.4.3. Rejim değişikliği politikası: Temel unsurlar.....	39
2.4.4. Çevreleme + rejim değişikliğine.....	41
2.4.5. Clinton Yönetimi ve Türkiye.....	42
2.4.5.1. Türkiye, Kuzey Irak ve ABD.....	44
2.4.5.2. Clinton yönetimi ve Türkiye'nin önemi.....	44
2.5. George W. Bush Yönetimi (2000 - 2008).....	48
2.5.1. George Bush: Dış politikada tek taraflı dönüş.....	49
2.5.2. Yeni muhafazakarlık.....	52
2.5.3. Yeni muhafazakar kadro ve Irak.....	54
2.5.4. George W. Bush yönetimi ve Irak: 11 Eylül öncesi ve sonrası.....	55
2.5.5. Bush Doktrini ve Irak'ın işgali.....	56
2.5.5.1. Savaş için öne sunulan gerekçeler.....	58
2.5.5.2. Savaşın icrası ve sonuçları.....	59
2.5.6. George W. Bush Yönetimi ve Türkiye.....	60
2.6. 1990 - 2003 ABD Dış Politikası ve Irak: Neoklasik Realist Bir Analiz.....	64
2.6.1. Dış politika yöneticileri arasındaki çatışma ve politika oluşumu.....	67
2.6.2. ABD büyük stratejilerinde ideoloji ve yönetici kişiliklerinin rolü.....	69
2.6.3. Amerikan dış politikasında Kongre dağılımı ve baskısının etkisi.....	71

3.TEHDİT VE FIRSAT ALGILARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE - ABD İLİŞKİLERİ.....	74
3.1. Dış Politikada Özal Etkisi ve Körfez Krizi.....	76
3.2. Türk Siyasetinde Çekiç Güç.....	86
3.3. 1993 - 1999: Dış Politikada Ordu Etkisi ve Kuzey Irak Merkezli Bölgesel Tehdit Algıları.....	92
3.4. 1999 - 2003: Stratejik Ortaklıktan Bölgesel İşbirliğinin Sonuna.....	93
3.5. Türkiye'nin Tehdit ve Fırsat Algıları: Neoklasik Realist Analiz.....	109
3.5.1 Uluslararası yapıdaki değişimler: dış politika yöneticilerinin mücadele sahası olarak Irak.....	111
3.5.2. Bölgesel tehdit algıları ve iç siyasi rekabet.....	113
3.5.3. Birim seviyesindeki rekabet ve pazarlık.....	115
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	118
KAYNAKLAR.....	124

1.BİR DIŞ POLİTİKA TEORİSİ OLARAK NEOKLASİK REALİZM

Devletler uluslararası tehdit ve fırsatları nasıl hesaplarlar? Harici tehditlerin doğası hakkında fikir ayrılıkları yaşandığında ne olur? Kabul edilebilir ya da kabul edilemez dış politika alternatiflerinin sınırlarına kim karar verir? Hangi ölçüde ve koşullarda iç siyasi aktörler devlet liderleri ile pazarlık ederek dış politika ve güvenlik politikalarını etkileyebilir? Devletler güvenlik politikalarını hayata geçirmek adına gerekli kaynakları ne şekilde seferber ederler?¹ Yapısal faktörlerin ve iç siyasi değişkenlerin arasındaki etkileşime dikkat çekerek devletlerin dış politikalarını açıklamaya çalışan ve kendisini bir dış politika teorisi olarak tanımlayan neoklasik realizm, bu gibi soruların yanıtını bulmayı amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle neoklasik realizm, üçüncü imgenin (uluslararası sistem) belirleyiciliği ışığında ikinci (devlet) ve birinci (birey) imgelerin dış politika oluşumunda oynadığı rolü, etkileşimli bir ilişkiye dayanarak açıklamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda teori, gerek neorealist gerekse klasik realist kuramlardan çeşitli düşünceleri ödünç almıştır. Neoklasik realistler bir devletin dış politikasındaki amaçlarının ve hareket sahasının, uluslararası yapı içerisindeki göreceli gücü çerçevesinde belirleneceğini inanmaktadırlar. Bu noktada neorealist kuramın sistem odaklı analizini benimsemektedirler. Ancak devletlerin uluslararası sistemin belirleyiciliği altındaki davranış biçimlerini daha kapsamlı olarak ele almayı tercih etmektedirler. Uluslararası ilişkilerin yapısal teorisini ortaya koyan Kenneth Waltz, yapının birimlerin davranışlarını etkilediğini ve belirlediğini savunmaktadır. Buna göre devletlerin birbirleri ile etkileşimleri, her toplumda olduğu gibi, belirli davranış biçimleri ve kalıplarını yaratırken rekabet, birimleri en fazla kabul gören ve başarılı olan pratiklere uydurmaya teşvik etmektedir.² Waltz önderliğindeki neorealizm, uluslararası ilişkilerin genel bir resmini sunmak adına toplum ve devlet arasındaki ilişkinin, lider faktörünün etkisinin ve devletlerin örgütlenme biçiminin analizini feda etmeyi tercih etmiştir. Waltz bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

Teori, bize falanca devletin geçen Salı günü falanca hamleyi niçin yaptığını anlatmaz. Bunu yapmasını beklemek evrensel çekim yasasının düşen bir yaprağın kestirilmesi mümkün olmayan yolunu açıklamasını beklemek gibi bir şey olacaktır. Bir genellik düzeyindeki teorinin farklı bir

¹ Jeffrey W. Taliaferro, Norrin M. Ripsman, ve Steven E. Lobell. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. (Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2009), 1.

² Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*. (Illinois: Waveland Press Inc., 2010), 97.

genellik düzeyindeki meseleler hakkındaki sorulara cevap vermesi mümkün değildir. Uluslararası politika teorisini bir dış politika teorisi sanmak hatadır... her teori bazı konuları kapsar, başka konuları ise bir tarafa bırakır. Güç dengesi teorisi devletlerin eşgüdümsüz eylemleri tarafından yaratılan sonuçlara dair bir teoridir.³

Waltz'un ifadelerinden de anlaşılacağı gibi sistemin yapısını ele alan bir uluslararası ilişkiler teorisi ile devlet davranışlarını sebep - sonuç ilişkisine dayanarak açıklamaya çalışan bir dış politika teorisinin farklı imgeleri incelemesi, oldukça öngörülebilir ve anlaşılabilir bir yaklaşımdır. Devletin düzenlenme biçimi, karar vericilerin kişilikleri, ideolojik bağlılıkları, devlet - toplum ilişkisi gibi iç siyasi faktörler ele alınmadan, yalnızca sistemin belirleyiciliği ışığında kalıplaşmış devlet davranışlarını incelemek kapsamlı bir dış politika analizi sunmayacaktır. Sistem, devlet ve birey seviyelerindeki ilişkiyi değerlendiren Waltz, bu durumu şu sözler ile ifade edecektir:

Üçüncü imge dünya politikasının çerçevesini tanımlar, fakat birinci ve ikinci imgeler olmadan politikayı belirleyen güçlerle ilgili bir bilgi olamaz: birinci ve ikinci imgeler dünya politikasındaki güçlerini tanımlar, fakat üçüncü imge olmadan onların önemini tayin etmek ya da sonuçlarını tahmin etmek imkansızdır.⁴

Bu doğrultuda neoklasik realizm, uluslararası ilişkilerin anarşik yapısı içerisindeki devletlerin ne yalnızca güvenliklerini sağlamak, ne de salt göreceli güçlerini maksimize etmek gibi kalıpsal davranışları olduğunu iddia etmektedir. Kuram, devletlerin uluslararası ortamda hüküm süren anarşiye karşı çevrelerini kontrol etmeye ve şekillendirmeye çalıştıklarını iddia etmektedir. Bu kapsamda devletlerin göreceli güçlerinde gözlemlenebilecek artış ya da düşüş, dış politikalarındaki amaçlarını ve hırslarını aynı orantıda şekillendirecektir.⁵ Teoriye 1998 yılında ismini veren Rose'un ifadeleriyle neoklasik realizm, uluslararası anarşi kavramını ne Hobbesçu ne de iyi niyetli olarak ele almaktadır.⁶ Esas olan uluslararası sistemin yarattığı koşulların devlet mekanizması içerisinde nasıl bir süzgeçten geçtiğidir.

³ *Age*, s. 153.

⁴ Kenneth N. Waltz, *İnsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz*, çev. Enver Bozkurt, Selim Kanat, Serhan Yalçın (Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2009), 231.

⁵ Gideon Rose "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics*, 51, 1 (1998): 152.

⁶ *Age*, s. 152.

Ancak tıpkı Waltz önderliğindeki neorealizm gibi neoklasik realizm, kökenleri oldukça eskiye dayanan bir geleneğin, bir felsefi düşüncenin uzantısıdır. Bu geleneği elbette tek bir düşünce ya da düşünür ile tanımlamak mümkün değildir, ancak M.Ö. 5. yüzyılda güçlü olanın gücü yettiği kadarını yapacağını ve zayıfın ise bunu kabullenmek zorunda olduğunu ifade eden Thucydides ile 19. yüzyılda mevcut ahlaki kuralların gücü, dolayısıyla iktidarı elinde bulunduranların ihtiyaçları ve çıkarları etrafında şekillendiğini, ahlakın güçlülerin hüküm sürdükleri statükoyu korumaları için bir araç olduğunun altını çizen E.H. Carr'ın düşüncelerinde, zaman ve koşullardan bağımsız olarak gözlemlenebilecek bir bağ vardır. Esasında realist düşüncenin tanımı, daha ziyade neye karşı olduğu, ya da hangi düşünceye itiraz ettiği ile yakından ilgilidir. Carr'ın ütopyacılık olarak adlandırdığı düşünce gelişimin ve ilerlemenin her daim mümkün olduğu umudu üzerinden karakterize edilmiş, buna karşılık realizm, siyaseti bir güç mücadelesi olarak, uluslararası politikayı ise değişime çok az yer bırakacak şekilde sürekli kendini tekrarlayan bir mücadele sahası olarak tanımlamıştır.⁷ Ütopyacı ve realist (ya da gerçekçi) arasındaki farkı Carr şu sözlerle ifade etmiştir:

Ütopyacı zorunlu olarak iradecidir: gerçekçiliği az ya da çok radikal bir şekilde reddetme ve iradi eylemle gerçekliğin yerine ütopyasını getirebilme ihtimaline inanır. Gerçekçi, değiştirme gücüne sahip olmadığını, önceden belirlenmiş bir gelişim yönünde analiz eder... Ütopyacı, gözlerini geleceğe sabitleyerek, yaratıcı kendiliğindenlik çerçevesinde düşünür: kökleri geçmişte olan gerçekçi, nedensellik çerçevesinde düşünür.⁸

Bu şekildeki bir gerçekçilik tanımını yansıtacak şekilde 16 ve 17. yüzyıllarda yaşamış olan Machiavelli ve Hobbes gibi düşünürler, siyaseti ve yönetimi, olması gerekenden ziyade özünde ve gerçekte olan ile yorumlamayı tercih etmiş, gerek devletler gerekse insanlar arasındaki güvensizlik, mücadele ve savaş haline dikkat çekmişlerdir. Siyaseti ekonomi ve sanat gibi alanlardan bağımsız olarak özerk bir hareket sahası olarak tanımlayan ve kendi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğine inanan ve geleneksel realizmin öncülerinden olan Morgenthau ise, siyasi realizmin altı ana ilkesini şu şekilde ortaya koymuştur:

⁷ Murielle Cozette, "What Lies Ahead: Classical Realism on the Future of International Relations", *International Studies Review*, 10, 4 (2008): 667.

⁸ E.H. Carr, *Yirmi Yıl Krizi 1919 - 1939*, çev. Can Cemgil (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 2015), 61.

- Politika, tıpkı toplum gibi, kökenleri insan doğasında bulunan nesnel kanunlar tarafından yönetilir.
- Uluslararası ilişkilerde menfaatler, güç bakımından tanımlanır.
- Güç bakımından tanımlanan menfaatlerin anlamları sabit değildir: siyasi kararı belirleyen menfaatler, dış politikanın oluşturulduğu siyasi ve kültürel bağlamlara tabidir.
- Ahlaki buyruklar ve başarılı siyasetin gereklilikleri arasında bir gerilim vardır ancak evrensel ahlaki değerler, zaman ve mekanın somut koşullarının süzgecinden geçmelidir.
- Siyasi realizm, belirli bir ulusun ahlaki amaçlarını evrene hükmeden ahlaki kanunlar ile tanımlama fikrini kabul etmez.
- Güç olarak tanımlanan menfaatler anlayışı uluslararası siyasete münferit bir duruş katmaktadır ve böylece diğer branşlardan özgür kılmaktadır.⁹

Uluslararası ilişkilerin siyaset bilimi içerisinde ayrı bir disiplin olarak konumlanmasında öncü olan Morgenthau, gücü bir bireyin diğer bireylerin düşünceleri ve eylemleri üzerindeki kontrolü ya da kontrol becerisi olarak tanımlamış,¹⁰ uluslararası politikayı insan doğası üzerinden bütüncül bir şekilde yorumlamıştır.

Bu noktada ister geleneksel ister yapısalcı, kendilerini realist olarak tanımlayanların paylaştığı başlıca üç temel kabul bulunduğu ifade edilebilir: devletlerin uluslararası ortamdaki temel aktör oluşu, uluslararası sistemin anarşik yapısı ve politikada gücün merkezi önemi.¹¹ Özünde aynı düşünce geleneğine mensup iki kuram da uluslararası düzende değişikliğe pay biçmez, zira ne bireyin hırslar ile donatılmış doğası, ne de uluslararası yapının anarşik düzeni değişime gebedir.¹² Buna karşılık iki temel ayırım, neoklasik realist teori ile yakından bağlantılı olacak şekilde, geleneksel ve yapısal realist kuramlar arasındaki farkı ortaya koymaktadır: başta askeri olmak üzere ekonomik güç gibi maddi faktörlere

⁹ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, (UK: Pearson Educated Limited: 2014) 49.

¹⁰ Peter Gellman, "Hans J. Morgenthau and the Legacy of Political Realism.", *Review of International Studies*, 14, 1 (1988): 251.

¹¹ Stephen M. Walt, "The Progressive Power of Realism". *The American Political Science Review*, 91, 4 (1997): 932.

¹² Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzende realizmin modasının geçtiği ya da hükümünü yitirdiği görüşlerine karşılık Kenneth Waltz, sistemde meydana gelen değişikliklerden ziyade sistemin anarşik yapısının kökünden değişmediği sürece böyle bir tartışmanın esassız olduğunu iddia etmiştir. Waltz'un ortaya atılan iddialara verdiği yanıtlar için bkz. Kenneth N. Waltz, "Structural Realism after the Cold War". *International Security*, 25, 1 (2000).

kıyasla fikirlerin ve devlet yapısının ne derece dikkate alınması gerektiği ve uluslararası ilişkilerin açıklanmasında hangi analiz düzeyinin baz alınacağı sorusu; birey mi, sistem mi?

Uluslararası ilişkilerin yapısı ve temel prensipleri hakkında daha genel ve kapsayıcı bir teori ortaya koymak adına birinci ve ikinci imgeleri feda eden neorealizme karşılık geleneksel realizm, mevcut günün ve koşulların çerçevesinde (Morgenthau'ya kadar bilimsel bir yaklaşım geliştirmekten ziyade felsefi geleneği takip ederek) uluslararası ve yerel politikayı üçüncü imgeden bağımsız olarak yorumlamayı tercih etmiştir. Neoklasik realizm ise devletlerin ancak uluslararası sistemin kısıtlamaları ve fırsatları çerçevesinde hareket edebileceği kabulü ile birlikte sisteme verilen spesifik yanıtların ancak birinci ve ikinci imgelerin incelenmesi sonucu açıklanabileceğine inanmaktadır. Bu sebepten ötürü kendisini bir dış politika teorisi olarak tanımladığı gibi üçüncü imgeye atfettiği belirleyici rol kapsamında yapısal realizm ile doğrudan ilişkilidir. Kuram, aynı zamanda devletleri rasyonel ya da üniter birimler olarak ele almamaktadır. Bu kapsamda kuram, devletlerin davranışlarının, neorealizmin ortaya koyduğu gibi *yalnızca* sistemin öngördüğü kalıpsal davranış biçimleri çerçevesinde hareket etmediğini savunmakta, fikrinsel faktörlerin dış politika oluşumundaki etkisini göz önüne alması itibarı ile E.H. Carr, Hans Morgenthau ve Raymond Aron gibi geleneksel realist düşünürler ile benzer bir çizgide yer almaktadır. Ütopyacılık ve gerçekçilik arasındaki eleştirel diyaloga karşılık geleneksel realizm, güç ve fikirler arasında oldukça yapıcı ve karşılıklı bağımlılık esasına dayanan (ya da dayanması gereken) bir ilişki olduğunu savunmuştur. Carr, siyaset biliminin teori ile pratiğin karşılıklı kabulüne dayanması gerektiğinin altını çizmiş, bunun ancak ütopya ver gerçekçiliğin birleşmesi ile gerçekleşebileceğini savunmuştur.¹³ Morgenthau, askeri ve siyasi gücün uzun süreli uluslararası büyüklüğün (ya da başarının) önşartı olduğunu belirtmiş, ancak bu büyüklüğün özünün, medeniyetin temel taşları olan fikirler ve değerler olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Uluslararası ortamın temel prensibinin insan doğasından ziyade anarşik yapısında saklı olduğunu ifade eden Aron, güç mücadelesi kavramını farkedemeyenin naif, güç mücadelesinden başka bir şeyi farketmeyenin ise hatalı realist olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Görüldüğü üzere neoklasik realizm, geleneksel düşünceyi yansıtacak şekilde birinci ve ikinci imgelere yapılan vurgunun yanı sıra fikirlerin ve değerlerin, devlet davranışı üzerindeki belirleyiciliğine de dikkat çekmiştir.

¹³ Carr, *Yirmi Yıl Krizi*, 63.

¹⁴ Cozette, "What Lies Ahead: Classical Realism on the Future of International Relations", 670.

¹⁵ *Age*, s. 674.

Neoklasik realist teorinin dış politika analizinde açıklayıcı gücü oldukça yüksek olmakla birlikte düşünürleri arasında fikir ayrılıklarının da yaşandığı gözlemlenmiştir. Kuram içerisindeki tartışmalara başlıca iki ana madde üzerinden sıralanabilir. Bunlardan ilki iç siyasi faktörlerin dış politika oluşumunu hangi dereceye kadar etkilediği yönündeki tartışmadır. Özellikle üç ana görüş bu ayrılığı temsil etmektedir. Randall Schweller, iç siyasi değişkenlerin sadece sistemsal gerekliliklere aykırı olan devlet davranışlarını izah etmekte önem kazandığını savunmuştur. Orta yolu savunan Taliaferro ve Ripsman, uluslararası sistemin dış politikaların içeriğini belirlediğini kabul etmekle beraber, iç siyasetin politikanın biçimi ve zamanlanması üzerinde etkili olacağını savunmuştur. Jennifer Sterling Folker ve Benjamin Fordham'ın savunduğu üçüncü görüşe göre ise uluslararası ve iç siyasi değişkenler dış politikanın şekillenmesinde eşit öneme sahiptirler.¹⁶ 1990 - 2003 yılları arasında Türkiye - ABD ilişkilerini iki ülkenin dış politikalarındaki devamlılıklar, değişkenler, güvenlik merkezli politikalar, algılanan fırsatlar ve tehditler çerçevesinde inceleyen bu çalışma kapsamında elde edilen sonuç, verili tarihler arasındaki analiz boyunca birim seviyesindeki değişkenlerin hayata geçirilecek olan politikaların biçimini büyük ölçüde etkilediği yönündedir. Ancak sistem seviyesindeki değişkenlerin belirleyiciliği her dönem göze çarpmaktadır. İncelenen dönem boyunca sistem seviyesindeki değişkenlerin dış politika oluşumunda en yoğun hissedildiği an, uluslararası sistemin yapısının büyük bir değişim geçirdiği 1990 yılı ve bu yıl içerisinde yaşanan Körfez krizi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu Ortadoğu, Orta Asya, Balkanlar ve Kafkasya gibi birçok bölgede yaşanan gelişmeler, Türkiye'yi bu bölgelerdeki nüfuzunu ve etkinliğini arttıracak şekilde bir dış politika arayışına itmiştir. Bu dönemde dış politika oluşumunda en etkili isim olan Cumhurbaşkanı Özal, yeni oluşacak düzen içerisinde Türkiye'nin bölgesel gelişmelere tepkisiz kalmasından ziyade aktif bir dış politika geliştirmesi gerektiğine inanmış, bu tip bir dış politika anlayışının hayata geçirileceği noktayı, yaşanan kriz sonucunda Irak olarak belirlemiştir. Uluslararası ortamdaki hegemon güç ABD'nin ve onun öncülüğündeki koalisyonun yanında yer alarak hem Türkiye'nin stratejik önemini koruduğunu batılı müttefiklerine ispatlama, hemde bölgesel gelişmeleri doğrudan etkileyebilen ve şekillendirebilen bir aktör olma şansını elde etmek amaçlanmıştır. Bu gibi bir politikayı mümkün kılan, uluslararası güç dengelerinde meydana gelen değişimler olmuştur. Ancak nihai olarak hayata geçirilen politikaların dış politika yöneticileri arasındaki ideolojik

¹⁶ Tudor Onea, Neoclassical Realism, The State and Foreign Policy Review, *International Journal*,. 64, 3 (2009) 854-855.

çatışmalardan bağımsız olarak ele alınması, üçüncü bölümde detaylı olarak ele alındığı gibi, eksik bir dış politika analizi sunacaktır. Bu dönemde dış politikada geleneksel kanadı temsil eden Türk Silahlı Kuvvetleri ve Dışişleri Bakanlığı gibi güvenlik politikalarından ve diplomatik faaliyetlerden sorumlu aktörler, nihai olarak hayata geçirilen politikaları büyük ölçüde etkilemiştir. Özal'ın hedeflediği şekilde Türkiye'nin Irak'a ya da Suudi Arabistan'daki koalisyonu asker göndermesi yönündeki planlar, başka bir ifadeyle kaynakların ne şekilde seferber edileceği, büyük ölçüde dış politika yöneticileri arasındaki fikir ayrılıkları sonucu gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin dış politikadaki amaçlarını ve etkinliğini büyük ölçüde sistem seviyesindeki değişkenler oluştururken nihai olarak hayata geçirilen politikaların biçimi ve ölçüsü, iç siyasi faktörler tarafından belirlenmiştir.

Sistemin belirleyiciliği ışığında şekillenen dış politika olgusunu ABD'nin Soğuk Savaş sonrası stratejilerinde de (ya da yönetimlerin dış politika doktrinlerinde) gözlemlemek mümkündür. 1990 - 2003 yılları arasında görev yapan her üç yönetimin esasında dış politika oluşumunda yanıtlamaya çalıştığı soru, ABD'nin içinde bulunduğu tek kutuplu anında, yaşadığı benzersiz ve rakipsiz askeri (ve bir ölçüye kadar ekonomik) gücünü, liderliğini üstlendiği dünyanın geri kalanına ne şekilde projekte etmesi gerektiği olmuştur. Gerek George H.W. Bush ve Clinton yönetimlerinin uluslararası kurumlar ve normlar aracılığı ile geliştirdikleri rızaya dayalı hegemonya anlayışını gerekse George W. Bush yönetiminin askeri güç odaklı tek taraflı politikalarını mümkün kılan unsur, ABD'nin uluslararası sistemdeki hegemon konumu olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında ABD, denetimsiz bir güç (*unchecked power*) konumuna gelmiştir. Dışarıda denge unsuru sağlayacak bir karşı ağırlık olmadığında, devletlerin iç dürtüleri üstün gelir.¹⁷ İki kutuplu yapıda Sovyetler Birliği'nin ABD'ye karşı oluşturduğu dengenin Soğuk Savaş sonrasında kaybolması, George H.W. Bush yönetiminin dünyanın geri kalanını, Birleşmiş Milletler'in ve ulusal egemenlik normlarının meşruiyet şemsiyesi altında, kendi ulusal çıkarları ve hegemon gücünü korumak adına Saddam'a karşı seferber etmeyi başarması bu denetimsizliğin bir ürünüdür. Clinton yönetiminin ABD'nin ulusal karakterini oluşturan değerlerin evrenselliği üzerine kurulan genişleme stratejisini ya da dünyanın çeşitli bölgelerinde hayata geçirdiği tek taraflı politikalarının temeli, aynı olgunun sonucudur. George W. Bush yönetiminin herhangi bir meşruiyet ya da rıza gözetmeksizin (ya da buna ihtiyaç duymaksızın) Irak'ı işgal etmesi de,

¹⁷ Waltz, "Structural Realism after the Cold War.", 24.

sistemin sunduğu fırsat dahilinde m¼mk¼n olmuştur. Buna karşılık devlet yapısı ve yöneticilerin algıları, bu politikaları büyük ölç¼de etkilemiştir. ABD'nin dış politikadaki hareket sahasını, amaçlarını ve bu amaçlara ulaşmadaki yöntemlerini belirleyen ana unsur sistemin sunduğu denetimsizlik olmuştur, ancak biçimini yukarıda da vurgulanan iç siyasi faktörler belirlemiştir. Örneğin küresel ve bölgesel güç ve tehdit dengelerini göz önüne alarak hareket eden George H.W. Bush ve liberal dürtüler ile hareket eden Clinton'ın, 11 Eylül saldırılarının kendi başkanlık dönemlerine denk gelmesi durumunda ne şekilde hareket edeceklerini kesin olarak kestirebilmek ne mümkündür, ne de bir dış politika analizinin amacıdır. Ancak yönetici algıları ve devlet yapısı hakkındaki bilgilerin ışığında, bu bilgilere dayalı bir tahmin yürütmek mümkündür. George W. Bush yönetiminde görev alan isimlerin Birinci Körfez Savaşı'ndan beri kuluçkaya yatan ve Saddam ile yakından ilişkili olan küresel boyuttaki ideolojik hırsları, teröre karşı mücadelenin bir "haçlı seferi" (*crusade*) olarak tanımlanmasını, bu mücadelenin evrensel bir nitelik kazanarak Afganistan ile sınırlı kalmayıp Irak'a yönelmesini ve akabinde Ortadoğu'nun tümünü yeniden şekillendirecek bir sürecin başlatılmasını mümkün kılmıştır. Tüm bunların hayata geçirilebilmesi, daha önce de ifade edildiği gibi, ABD'nin içinde bulunduğu denetimsizlik hali kapsamında gerçeleşmiştir. Dolayısıyla dış politika stratejilerinin sınırları ve amaçları, sistemin belirleyiciliği ışığında şekillenmiştir. Ancak bu sınırlara verilecek olan yanıt, liderlerin algıları göz önüne alındığında, yönetimden yönetime değişiklik gösterebilmektedir. Dolayısıyla George H.W. Bush ve Clinton yönetimlerinin Irak politikalarında her daim dikkate aldıkları bölgesel dinamikler ışığında kendi dönemlerine denk gelecek bir 11 Eylül sonrası terörle mücadeleye evrensel bir nitelik kazandırarak, uluslararası meşruiyet ve rızadan bağımsız olarak Irak'ı işgal etmeleri düşüncesi, inandırıcılığını büyük ölç¼de yitirmektedir. O halde benzer sistemsel belirleyiciler ve göreceli güç kapasiteleri dahilinde göreve gelen yönetimlerin farklı amaçlar, yöntemler ve inançlar doğrultusunda hareket etmesi ve hayata geçirilen dış politikadaki çeşitlilik, gerek devletin yapısının gerekse yönetici algılarının detaylı olarak incelendiği bir dış politika teorisi ile açıklanabilir. Neoklasik realizm, bu denli bir analizi mümkün kılmaktadır.

Bir diğer tartışma ise dış politika yönetimindeki karar vericilere ne denli normatif bir rol biçileceği konusunda olmuştur. Neoklasik realizm, devleti güvenlik politikaları oluşturmak ile yüküml¼ bir ulusal güvenlik konseyi (ya da dış politika yöneticileri) üzerinden somutlaştırmıştır. Buna göre devletin siyasi ve askeri aygıtları vasıtası ile en ayrıcalıklı bilgilere erişimi olan bu yönetici grup, sistemsel kısıtları algılamakta ve ulusal çıkarları

belirlemede en iyi şekilde donatılmıştır.¹⁸ Bu yönetici grup, her devletin kendi toplumuna kıyasla otonomisi kapsamında farklılık gösterecek şekilde, güvenlik politikalarını hayata geçirmek adına iç siyasi aktörler ile pazarlık etmek durumundadır. Pazarlık edilecek bu aktörler devlet içerisindeki çeşitli yasama ve yargı organları olabildiği gibi ülke ekonomisinde söz sahibi olan figürler, medya kuruluşları ya da en basit anlamıyla kamuoyu olarak sıralanabilir. Ortaya çıkan bu pazarlık sonucu dış politika yöneticileri, devlet aygıtının sunduğu imkanlar çerçevesinde askeri ve ekonomik kaynaklarını seferber edebileceklerdir. Dış politika oluşumunda yöneticiler ve toplum arasındaki bu pazarlık, neoklasik realist teorinin temel kabullerindedir. Ancak tartışmalı olan konu, bu yöneticilerin ne denli rasyonel hareket edeceği ya da sistemin baskılarına verebilecekleri optimal bir yanıt olup olmadığıdır.

Gideon Rose, sistem seviyesindeki gelişmelerin birim seviyesinde iki ara değişken sonucunda dış politikaya dönüştüğünü belirtmiştir. Bunlardan ilki karar vericilerin algıları (ideolojik bağlılıkları, kişilikleri) olurken bir diğeri yukarıda vurgulanan devlet ve toplum arasındaki ilişkidir.¹⁹ Dolayısıyla teoriye ilk etapta ismini veren Rose, bu çalışmanın analizlerinde sıkça kullanılacağı gibi, dış politika oluşumunda yöneticilerin bireysel algılarına ve yönetim içerisindeki ideolojik farklılıklara büyük önem vermiştir. Ripsman, Taliaferro ve Lobell ise devlet otoritesinin dış politika oluşumunda kısıtlandığı, iç siyasette birçok veto engeline takıldığı, yerel muhalefetin baskıları sonucu baskı altına alındığı durumlarda sistemin gerekliliklerine uygun şekilde davranamayacağını savunmuştur.²⁰ Bu kapsamda dış politika yöneticileri, devlet aygıtının sunduğu askeri, istihbari ve diplomatik imkanlar sayesinde optimal politikaları hayata geçirecek rasyonel bir aktör olarak tanımlanmış, bu grubun dışında kalan herhangi bir oluşum ise optimal politikaların hayata geçirilmesine engel olacak anomaliler olarak nitelendirilmiştir. Bu yöndeki bir görüşün neoklasik realizmin sunduğu açıklayıcı gücü gölgede bıraktığına inanılmaktadır. Gideon Rose, neoklasik realist kuramın uygulanabilmesi için iki ana koşulun mevcut olması gerektiğinin altını çizmiştir. Bunlardan ilkinde göre farklı algıların dış politika oluşumunu nasıl etkilediğini ortaya koymak adına yöneticilerin zihinlerine girebilmek gerekmektedir.²¹ Dolayısıyla bir devletin davranışlarını inceleyebilmek adına ilk önce o ülkenin kültürü, dili ve bir ölçüye kadar

¹⁸ Taliaferro, Lipsman, Lobell, *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, 25.

¹⁹ Rose, ‘‘Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy’’, 157 - 161.

²⁰ Taliaferro, Lipsman, Lobell, *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, 281.

²¹ Rose, ‘‘Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy’’, 166.

gelenekleri hakkında temel bilgilere sahip olmak gerekir. Bu sayede yöneticilerin algıları, temel dış politika tartışmaları, ideolojik çatışmaları gibi değişkenler sayesinde analizin açıklayıcı gücü artacaktır. Bir diğer nokta ise devletin yapısı ve siyasi kurumları hakkında yeterince bilgiye sahip olmak gerekliliğidir.²² Anlaşılacağı üzere Rose'un ilk etapta geliştirdiği kuram, karar vericilere herhangi normatif bir statü tanımamış, daha ziyade dış politika analizinde devletin iç bileşenlerinin ve dış politika yöneticilerinin algılarının incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Neticede neoklasik realist teori, devletleri üniter ya da rasyonel aktörler olarak ele almamaktadır ve bu, onu diğer düşünce akımlarından ayıran başlıca unsurlardandır. Ancak devletin kendisinin rasyonel bir aktör olarak ele alınmadığı bir durumda karar vericilere rasyonel ya normatif bir statü verilmesi, hem çelişkili bir söylem yaratacak, hem de gelecekteki çalışmaları teorinin elinde bulundurduğu açıklayıcı güç ve analiz zenginliğinden mahrum bırakacaktır. Bu kapsamda çalışma boyunca Rose'un ilk etapta öne sürdüğü neoklasik realizm anlayışını yansıtacak şekilde Benjamin Fordham'ın ortaya koyduğu "etkileşimli model" den faydalanılacaktır. Etkileşimli model, bir uluslararası gelişme ya da koşulun tehdit, fırsat ya da sadece önemsiz olarak algılanmasını, bu süreç içerisinde karar vermektan sorumlu yöneticilerin kim olduğu bilgisi edinilmeden açıklamanın oldukça güç olduğunu savunmaktadır.²³ Dolayısıyla tıpkı Rose'un belirttiği gibi, evrensel ve verili olarak kabul edilebilecek çıkarların yerine hangi koltukta kimin oturduğu, incelenen devlet içerisindeki temel dış ve iç politika tartışmalarının neler olduğu ve ideolojik faktörlerin ne ölçüde etkili olduğu gibi olguların incelenmesi, analize büyük ölçüde zenginlik katacaktır.

Bu çalışma her iki devletin güvenlik politikalarını ve ikili ilişkilerini çok yönlü olarak ele almayı hedeflemektedir. Bu kapsamda ABD'nin politikalarının ele alınacağı bölümde verili tarihler arasındaki her üç yönetimin dış politika doktrinleri, ideolojik bağlılıkları, belirli tarihlerdeki kongre dağılımı ve dış politikaya etkisi, yönetim içerisindeki çıkar çatışmaları ve fikir ayrılıkları, devamlılıklar ve değişkenler doğrultusunda ele alınacaktır. Türkiye'nin ele alınacağı bölümde ise temel dış politika tartışmaları, sivil - asker ilişkileri, bölgesel ve iç siyasi rekabetin dış politika oluşumundaki etkisi, güvenlik algılarının nasıl ve hangi etkenler sonucu oluştuğu gibi birim seviyesindeki değişkenler detaylı olarak analiz edilecektir. Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in neoklasik realist kuram çerçevesinde devlet aygıtını somutlaştırma biçimi ikinci imgenin ele alınmasında çalışmaya büyük katkı sağlayacak,

²² Age.

²³ Taliaferro, Lipsman, Lobell, *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, 256.

ancak birçok bölümde lider algıları ve fikirsel faktörlere yapılacak vurgu, daha ziyade Rose'un ilk etapta ortaya koyduğu neoklasik realizm çerçevesinde ele alınacaktır.

2.DEĞİŞKENLER, DEVAMLILIKLAR VE ULUSAL ÇIKARLAR EKSENİNDE AMERİKAN DIŞ POLİTİKASI: 1990 - 2003 IRAK POLİTİKALARI ÜZERİNDEN İNCELEME

2.1.Türkiye - ABD İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Türkiye - ABD arasındaki ikili siyasi ilişkilerin asıl olarak İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile başladığı ifade edilebilir. Osmanlı döneminde başlayan asgari düzeydeki ekonomik ilişkiler, Paris ve Lozan Konferanslarında yürütülen diyaloglar ve kimi zaman Atatürk ve F.D. Roosevelt arasında gelişen yakın kişisel temaslar, 1945 yılından önceki münasebetlere örnektir.²⁴ Ancak iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin şekillenmesi, uluslararası sistemin yapısının kökünden değiştiği bir dönemde gerçekleşecektir. ABD'nin bir ideoloji olarak komünizmi ve jeostratejik rakibi olan SSCB'yi küresel düzeyde çevreleme hedefleri ile Türkiye'nin yeni oluşan uluslararası yapıda güvenliğini ve refahını sağlama gayesi, iki devlet arasında güvenlik politikaları merkezli bir ittifakın tohumlarını atmıştır. İkili ilişkilerin tarihsel arka planının inceleneceği bu bölümün asıl amacı, Soğuk Savaş dönemindeki ilişkileri günümüzde artık oldukça aşına olunan kriz dönemleri ile açıklamak değildir. Buradaki amaç daha ziyade İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile karşılıklı çıkarlar ve uzun soluklu ortak güvenlik politikaları ekseninde inşa edilen siyasi ilişkileri, güvenlik algılarının çeşitlendiği Soğuk Savaş sonrası dönem ile paralellik içerisinde incelemektir. Uluslararası sistemin yapısının değiştiği iki dönemin ikili ilişkiler üzerindeki etkisi, gerek sistemsel gerekse iç siyasi faktörler ele alınarak analiz edilecektir. Sistem seviyesindeki değişimler her iki ülkenin de geleneksel kabul edilen dış politika doktrinlerinin dışına çıkmalarına sebep olmuştur. Bu kapsamda her iki ülkenin sahip olduğu benzer dış politika tartışmaları, bu kapsamda ayrıca ele alınacaktır.

²⁴ Fahir Armaoğlu, *Türk - Amerikan İlişkileri 1919 - 1997*. (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2017), 11 - 14.

2.1.1. Temel dış politika tartışmaları

Ankara ve Washington'un dış politika tartışmalarına izolasyona varan müdahalesizlik ile daha aktif bir dış politika arayışı görüşleri damga vurmuştur.²⁵ Bu görüşü iki devletin dış politikalarının kısa bir incelemesi ile değerlendirmek mümkündür. ABD Başkanı James Monroe'nun 1823 yılında kendi adıyla anılan doktrini, Avrupa ve Amerika kıtaları arasında siyasi müdahalesizliği savunuyordu. Buna göre ne Avrupalı devletler ABD'nin bulunduğu yarım küreye müdahale edecek ne de ABD Avrupa'nın iç meselelerine ya da dünyanın diğer bölgelerinde girdikleri mücadelelere karışacaktı. Her ne kadar bu fikir ABD'nin tek başına kendi içine çekilmesinden ziyade batı yarımküredeki bölgesel nüfuzunu ve etkisini arttırması anlamına gelmiş olsa da, küresel boyutta ele alındığında müdahalesizlik ve izolasyon politikası anlamına geldiği ifade edilebilir. Benzer politikalar Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Başkan Woodrow Wilson ve ilkeleri öncülüğünde oluşan Milletler Cemiyeti'ne ABD'nin katılımının Kongre kararı ile engellenmesi sürecinde kendisini gösterecektir. Ancak 19. yüzyılın başında Japonya, Rusya ve ABD'nin nüfuzlarını arttırması ile başlayan sürecin ardından İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile güç merkezinin neredeyse tamamıyla Avrupa'dan ziyade Amerika ve Rusya gibi kıta devletlerine kayması sonucunda ABD'nin tarafsızlık politikalarının yerini küresel düzeyde aktif, iki kutuplu yapı içerisinde ise rekabetçi politikalar almıştır. 45 yıllık Soğuk Savaş süresince Truman, Eisenhower, Carter ve Reagan gibi başkanların adıyla anılan doktrinler bu tür politikaların biçimini ve yöneleceği bölgeleri belirlemiştir. Soğuk Savaş'ın Batı kutubu lehine sonuçlanmasının ardından başa gelen yönetimler de ABD'nin lider rolünü ve ABD liderliğinde oluşacak bir düzeni savunmuşlardır; ancak bu düşüncenin ne denli çok taraflı ya da tek taraflı politikalar ile destekleneceği, izolasyondan "dünya jandarmalığına" kadar varacak sınırların neresinde konumlanacağı ve askeri güç unsurlarının hangi durumlarda ve ne şekillerde kullanılması gerektiği gibi meseleler, yani aktif politikaların ne şekilde yürütüleceği sorunsalı, gelecek bölümlerde inceleneceği gibi, yönetimden yönetime farklılık göstermiştir.

Küresel bağlamdaki boyutu farklı olsa da benzer dış politika tartışmaları ve uygulamaları, Türkiye'nin de dış politikada da karşılaştığı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nın ardından genç Cumhuriyetin güvenliğini sağlamak ve reformlarını gerçekleştirmek adına Lozan Antlaşması ile beraber "Yurtta Sulh, Cihanda

²⁵ Stephen F. Larrabee, Ian O. Lesser, and Center for Middle East Public Policy. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. (Santa Monica, CA: RAND Corporation. 2003), 163.

Sulh” felsefesi doğrultusunda dış politikada mevcut sınırların muhafazasına dayalı statükoculuğu benimsemiştir. İki savaş arası dönemde imzalanan Sadabat Paketi (1937) ve Balkan Antantı (1934) gibi saldırmazlık ve dostluk antlaşmaları, devletin doğusu ve batısındaki sınırları güvence altına almıştır. Kurtuluş Savaşı boyunca İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya gibi büyük devletlerin çıkar çatışmaları ve anlaşmazlıklarından faydalanılarak aktif olarak yürütülen denge politikaları, İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı yıllarda aktif bir tarafsızlığı sağlayabilmek adına kullanılmış ve Türkiye’nin savaşa doğrudan katılmasının önüne geçilebilmiştir.

Soğuk Savaş’ın getirdiği iki kutuplu uluslararası yapının içerisinde Batı Bloğuna dahil olan Türkiye, çok kutuplu güç dengesinin sona ermesi ile birlikte bu tarihten önce uyguladığı denge politikalarını aynı biçimde uygulama şansı bulamayacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi izolasyona varan müdahalesizlik ve aktif dış politika tartışmaları ABD açısından küresel boyutta değerlendirilebilir, ancak Soğuk Savaş sürecinde ABD önderliğindeki NATO ittifakına dahil olan Türkiye için bu tartışma tarafsızlıktan ziyade zaman zaman uygulanan tek “tarafli” ve çok yönlü politikalar ekseninde olacaktır. Tarafli olduğu tartışılan politikaların ise büyük çoğunlukla ABD eksenli bölgesel politikalar olduğu ifade edilebilir. Soğuk Savaş’ın ideolojik kutuplaşmaları doğrultusunda 1957 yılında Menderes hükümetinin Suriye sınırına asker göndermesi ve Özal’ın önderliğinde Birinci Körfez Savaşı’nda Türkiye’nin ABD’nin yanında yer alması farklı konjonktürler altında gelişmiş benzer politikalar olarak, aktif olduğu gibi tarafli ya da ABD yanlısı politikalar olarak da ele alınabilir. Bunun yanı sıra iki savaş arası dönemin müdahalesizliği savunan statükocu ve çok yönlü politikalarına Soğuk Savaş döneminde de rastlamak mümkündür. Özellikle 1960 ve 70’li yıllarda Türkiye’nin SSCB ve Arap coğrafyası ile ilişkilerini normalleştirme çabalarının, Küba Füze Krizi ve Kıbrıs meselelerinde ABD’nin müttefiklik ilkelerine aykırı davranmasına bir tepki olarak geliştiği ifade edilebilir. Bu dönemlerde ABD’nin Türkiye’nin güvenlik hassasiyetlerini yeterince dikkate almadığı inancı, Türkiye’yi çok yönlü bir diplomasi arayışına itecektir. Bu kapsamda Soğuk Savaş boyunca Türkiye’nin tarafli ya da çok yönlü politikalarını ABD ile ilişkileri ekseninde düşünmek mümkündür. İki süper güç arasında katı ideolojik sınırlarla ayrılmış ve günümüzde siyasi birliğini sağlamış ekonomik ve siyasi olarak etkili bir Avrupa Birliği’nin ya da farklı bölgesel ortaklıkların henüz hayata geçmemiş olması, çok kutuplu sistemde Türkiye’nin faydalandığı denge politikalarının uygulanmasının önünde kısıtlayıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Yukarıda iki devletin karşılaştığı dış politika tartışmalarına ve farklı dönemlerde benimsenen tercihlere kısaca

değnilmiştir. Bu noktada siyasi ilişkilerin temellerinin atıldığı bu dönemin kapsamlı bir analizi sonucu ise iki ülkenin Soğuk Savaş boyunca inşa edecekleri müttefiklik ilişkisinin yapısını görmek mümkün olacaktır.

2.1.2.İttifakın temelleri

Fahir Armaoğlu Amerikan dış politikasının 1945 yılından itibaren ekonomik faktörden ziyade siyasal faktöre ağırlık veren bir değişim geçirdiğini, komünizm tehlikesinin sadece Amerika'nın ekonomik çıkarlarını değil, bizzat siyasi varlığını tehdit eden bir unsur olduğunu, bu tarihten itibaren ABD dış politikasının güvenlik unsuruna ağırlık verdiğini ve jeostratejinin bu politikaların temel unsuru olduğunu ifade etmiştir.²⁶ ABD'nin Soğuk Savaş politikalarının mimarı olan George Kennan da bu doğrultuda batı dünyasının özgür kurumlarına karşı olan Sovyet baskısının, Sovyet politikalarının manevralarına karşılıklı olarak sürekli değişen coğrafi ve siyasi noktalarda ustaca ve tedbirli bir şekilde çevrelenebileceğini ifade etmiştir.²⁷ Truman Doktrini (1937) ve Marshall Planı (1938) çerçevesinde Türkiye'nin de dahil olduğu Avrupa ülkelerine yapılan ekonomik yardımlar, bu çevreleme politikalarının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Soğuk Savaş döneminde hayata geçirilen ABD politikalarının aksine Kennan, çevrelenmesi gereken tehdidin SSCB'den ziyade bir ideoloji olarak komünizm olduğunu savunmuştur. Buna göre savaşta yıkıma uğramış olan Avrupa ve Japonya gibi önemli aktörlere yapılacak olan ekonomik yardımlar, bu kritik bölgelerde komünizm gibi radikal fikirlerin ve siyasi hareketlerin yayılmasını önleyecek ve yayılma imkanı bulamayan Sovyetler, er ya da geç kendi içerisinde çözülmeye başlayacaktır.²⁸ Oysa ABD'nin yeni benimsemiş olduğu jeopolitika merkezli dış politikasının, ekonomik ya da siyasi olmaktansa git gide askeri olarak bir çevreleme anlayışına dönüştüğü bir dönemde Türkiye ile kuracağı siyasi ortaklığın temelini komünizmden ziyade Sovyetler'in yayılma tehlikesi oluşturacaktır. Boğazların yanı sıra Süveyş Kanalı gibi stratejik noktalara yakın olup Akdeniz ve Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, stratejik konumu itibariyle Soğuk Savaş'ın temellerinin atıldığı bu dönemde ABD politikalarında tarafsız kalmaya bırakılamayacak kadar büyük bir öneme sahip olacaktır.

²⁶ Armaoğlu, *Türk Amerikan İlişkileri*, 15.

²⁷ George F. Kennan, "The Sources of Soviet Conduct." *Foreign Affairs*, 65, 4 (Spring 1987)

²⁸ Martin Griffiths., *Fifty Key Thinkers in International Relations*. (London: Routledge, 1999), 22.

Bu noktada ABD'nin Sovyetlere karşı geliştirdiği politikalar kadar Türkiye'nin SSCB ile olan ilişkisine de değinmek gerekir, zira Türkiye ve ABD arasında gelişecek olan müttefikliğin temelini oluşturmada iki devletin Sovyetlere yönelik politikalarının etkisi oldukça büyüktür. Kurtuluş Savaşı döneminde batılı emperyalist güçlere karşı mücadele eden iki devlet arasında bir nevi kader birliği kapsamında gelişen ekonomik ve siyasi ilişkiler, kurtuluş aşamasında olan Türkiye için batı dünyasına karşı önemli bir denge noktası oluşturmuştur.²⁹ 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, 1945 yılına kadar geçerliliğini korumuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başlamaya üzere olduğu yıllarda Boğazlar üzerinden gerilen ilişkiler, savaşın sonuna gelindiğinde kopma noktasına gelmiştir. Bu dönemde Kars ve Ardahan bölgeleri üzerindeki toprak taleplerinin yanı sıra Boğazların silahlandırılmasını arzu eden SSCB, 1925 yılından beri uzatılan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını yenilememe kararı almıştır. Bu durumda ABD ile beraber uluslararası sahneye yükselen iki süper güçten biri olan SSCB'nin aldığı bu tavrın, Türkiye'nin kuruluşundan itibaren benimsediği tarafsızlık ve denge politikalarını nasıl etkilediğini, ABD ile yürütülecek güvenlik odaklı siyasi ilişkilerin "tarafçılık" tartışması ekseninde nerede konumlandığını incelemek gerekir.

Bu dönem SSCB'nin Türkiye'ye boğazlar konusunda yalnızca diplomatik bir nota gönderdiği ve herhangi bir saldırı ya da işgal imasında bulunmadığı, Sovyetlerin Türkiye üzerindeki hedeflerini gerçekleştirmesi adına Stalin'in herhangi bir şiddet eğiliminin olmadığı, savaş ve işgal tehlikesinin ABD yönetimi tarafından bilinçli olarak abartıldığı, hatta Sovyetler notasının Türkiye nezdinde ciddi bir telaş yaratmadığı başta CIA olmak üzere dönemin çeşitli Amerikan kurumları ve yetkilileri tarafından ifade edilmiştir.³⁰ Ancak başta Truman önderliğindeki yönetim olmak üzere Pentagon ve çeşitli ABD'li stratejistlerin Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidini büyütmelelerinin yegane sebebini, yalnızca kritik jeostratejik öneme sahip Türkiye'nin Sovyet etkisi altına girmesini önlemek olarak değerlendirmek yetersiz olacaktır. Yönetim tarafından Türkiye örneği nezdinde Sovyetlerin "yayılmacı ve işgalci" politikalarının gerek uluslararası topluma gerekse ABD kamuoyu ve Kongresine sunulması, ABD'nin bu durumda Sovyetleri askeri ve stratejik olarak çevreleme politikalarının meşru zeminini oluşturacaktır. Başka bir ifadeyle Türkiye üzerinden geliştirilen strateji, Truman doktrini ve beraberinde gelen askeri yardımlar ile beraber Soğuk Savaş'ın fitilini ateşleyecektir. ABD müttefiki bir Türkiye Sovyetlerin Boğazlar, Doğu

²⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919 - 1980*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 161 - 162.

³⁰ Lenore G. Martin, Dimitris Keridis, *The Future of Turkish Foreign Policy*. (MIT Press, 2004), 27.

Akdeniz, Karadeniz ve Ortadoğu gibi bölgelerde stratejik üstünlüğü elde etmesini engelleyecek, yapılan askeri yardımlar ise olası bir savaş durumunda Türkiye'nin bariyer görevi görerek Batı Avrupa'nın güvenliğini sağlamasına imkan verecektir. Truman Doktrini'nin ardından Kennan, Türklerin korkudan başka korkacak bir şeyleri olmadığını ifade ederek Türkiye'de Yunanistan'ın aksine ciddi bir komünizm, gerilla ya da genel olarak bir Sovyet tehlikesi olmadığını belirtmiş ve yapılan yardıma tepki göstermiştir.³¹ Yunanistan'daki komünist tehlikesi için geliştirilen ekonomik ve siyasi odaklı bir yardım programına, benzer tehditler altında bulunmayan Türkiye'nin yönetimin ısrarları ile birlikte askeri yardım kapsamında dahil olması, Kennan'ın hayal ettiği çevreleme politikasına bir hayli uzak kalmaktaydı. Ancak komünizm tehlikesinden ziyade Sovyet yayılmasını çevreleyebilecek ve gücünü kıracak müttefik bir Türkiye, ABD stratejilerinin merkezi bir parçasını oluşturuyordu. Bu doğrultuda Fouskas, dönemin ABD politikalarında Türkiye'nin konumunun stratejik olarak Yunanistan'dan daha fazla önem taşıdığını, çevreleme politikası kapsamında Türkiye'nin Ortadoğu'nun Almanyası olduğunu ifade etmiştir.³² Dönemin politikalarından görülebileceği gibi ABD'nin Türkiye ile ilişkilerinin temelini, komünizm tehlikesini çevreleyecek siyasi ve ekonomik bir diyalogdan ziyade, özellikle Pentagon merkezli bir grup etrafında geliştirilen güvenlik politikaları oluşturmuştur. Bu güvenlik ve jeopolitika merkezli politikalar, Soğuk Savaş süresince ilişkilerin çerçevesini belirleyecek ve bir yandan da ilişkilerin kapsamını bu dar çerçeveye hapsedecektir. Bu dönemde ABD ile gerçekleştirilecek bir ortaklık, Türkiye'nin gerek iç gerekse dış politikasında büyük rol oynayacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye, ekonomik ve siyasi bir dönüşüm süreci içerisindeydi. Uluslararası arenada faşist rejimlerin çöküşü siyasi, ABD önderliğinde IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların kuruluşu ekonomik reformların ve liberalleşme süreçlerinin habercisiydi. İçeride savaş tehdidinin getirdiği ekonomik bunalımla, dışarda ise şimdi savaş öncesine nazaran oldukça büyük güç kazanmış ve avantajlı pozisyonda bulunan SSCB ve talepleri ile başbaşa kalınmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi boğazların düzenlenmesi ve toprak taleplerine dayalı Sovyet notaları ülkede büyük bir panik hali yaratmamış olsa da savaş dönemi politikaları sonucu yaşanan diplomatik yalnızlık, savaşta en kritik rollerden birini üstlenen ve şimdi bir süper güç olarak yükselen SSCB karşısında Türkiye'yi avantajlı

³¹ Lenore G. Martin, Dimitris Keridis, *The Future of Turkish Foreign Policy*. 29.

³² Vassilis K. Fouskas, *Zones of Conflict : US Foreign Policy in the Balkans and the Greater Middle East*, (Pluto Press, 2003), 97.

bir konumda bırakılmıyordu. Bu doğrultuda Türkiye'nin ABD ile geliştirdiği ortaklığı incelerken, uluslararası ortamın belirleyiciliği ışığında, iç siyasi etkenlere de değinmek gerekir.

İçeride ve dışarıda bunalımların yaşandığı bu dönemde, 5 Nisan 1946 tarihinde Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini taşıyan Missouri Zırhlısı'nı karşılayan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, ikili ilişkilerde bir dönüm noktası olan bu gelişme için "Amerikan gemileri bize ne kadar yakın olursa o kadar iyi olur" ifadelerini kullanacaktır.³³ Amerikan gemilerinin yakınlığı, Türkiye için ekonomiyi canlandıracak dış yardım ve desteğin habercisiydi. Üstelik ABD'nin ekonominin yeniden inşasında üstleneceği varsayılan rol, halka bir iyimserlik havası aktarılmasını sağlamıştı.³⁴ Bu desteğin yakıtı ise hem ABD'nin jeopolitik ve jeostratejik bağlamdaki küresel politikalarının kendisi, hem de Türkiye'nin özellikle 1960'lı yıllara kadar vurguladığı içerideki komünizm tehdidi olacaktır. Sovyetler Türkiye için ne kadar büyük bir tehdit oluşturursa, Türkiye'ye gelecek olan ekonomik ve askeri yardımda bununla doğru orantıda olacaktır. Aynı tehdit daha önce bahsedildiği gibi ABD'nin çevreleme politikaları için meşru bir zemin oluşturmakta, aynı zamanda Türkiye için de güçlü bir müttefikin desteği ile askeri ve ekonomik olarak kalkınma anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla her iki ülkenin de çıkarlarına hizmet eden bir ortaklık zemininin kurulduğu ifade edilebilir. Ancak kalkınma hedeflerinin neredeyse tümüyle ABD ve ABD stratejilerine bağlı olduğu bu erken dönemde dahi Türkiye tümüyle taraflı politikalara teslim olmayı reddetmiştir. 12 Nisan 1949 tarihinde Washington'da mevkidaşı ile görüşen Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, ABD politikaları ve yardımları ile bağlantılı olarak barış zamanında silahlanmanın, olası bir savaş durumunda ABD'ye bir üs sağlayacak olan Türkiye'nin doğrudan Sovyet saldırısına maruz kalacağı anlamına geldiğini ifade etmiş ve ABD'nin herhangi bir savunma taahhüdünde bulunmaması halinde Türkiye'nin bu denli bir riski göze almasının mantıklı olmadığını savunmuştur.³⁵

Türkiye ve ABD arasındaki siyasi ilişkiler, iki ülkenin geleneksel dış politikalarının uluslararası sistemin yapısında meydana gelen değişimler sonucu farklılaştığı bir dönemde kurulmuştur. Tıpkı İkinci Dünya Savaşı sonunda olduğu gibi, Soğuk Savaşın sona ermesi ile beraber uluslararası sistemin yapısı yeniden değişime uğramış, bu kez çift kutuplu düzenden

³³ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919 - 1980*, 493.

³⁴ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), 149.

³⁵ Lenore G. Martin, Dimitris Keridis, *The Future of Turkish Foreign Policy*. (MIT Press, 2004),

ABD önderliğinde tek kutuplu bir düzene evrilmiş ve dönemin koşullarına bağlı olarak farklı tehdit ve fırsatları beraberinde getirmiştir. Uluslararası sistemin yapısını değiştiren İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden ilk yıllarda uluslararası ortamda diplomatik yalnızlık ve Sovyet baskısı ile karşı karşıya olan Türkiye, ABD ile karşılıklı çıkar esasına dayanan güvenlik politikaları ile içeride ve dışarıda karşılaşılan krizleri fırsata çevirmiştir. İki kutuplu düzenin beraberinde getirdiği ideolojik sınırlar ve bağlılıklar kapsamında iki devletin güvenlik merkezli politikaları, ikili ilişkilerin nispeten istikrarlı bir biçimde sürdürülebilmesine imkan tanımış, bu istikrar ise ortak düşmana karşı gelişen ABD'nin küresel, Türkiye'nin ise bölgesel ölçekteki politikalarında bir örtüşme meydana gelmesini sağlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona erışı, ABD'nin çevreleme üzerine kurulmuş geleneksel Soğuk Savaş politikalarının değişmesi, dolayısı ile Türkiye için bu dönemde faydalandığı stratejik avantajının kaybı şeklinde algılanmıştır. Soğuk Savaşın bitişi ile yaşanan kısa süreli tedirginlik, tıpkı 45 sene öncesinde olduğu gibi ABD'nin yeni uluslararası düzen içerisinde küresel stratejilerini hayata geçirmede jeopolitik konumu itibariyle Türkiye'ye atfettiği rol ile atlatılacak, benzer şekilde dışarıda yaşanan bu gelişmeler, içerideki yönetici kadro tarafından büyük bir fırsat olarak lanse edilecektir. Ancak bu kez Türkiye'nin jeopolitik konumuna ek olarak demokratik, batılı, laik, ve Müslüman kimliğini oluşturan yapısal bileşenleri, ABD politikalarında belirleyici rol oynayacaktır. İki dönem arasındaki ilişkiler dahilinde bu gibi benzerliklere karşılık oldukça farklı değişkenler ve etkenler de göze çarpmaktadır.

Çok kutuplu düzenin sona erışı ile ideolojik sınırlarla ayrılan, jeopolitika odaklı güvenlik politikaları üzerinden şekillenen iki kutuplu sistem, Soğuk Savaş'ın ardından yerini fırsatların ve tehditlerin çoğaldığı ve şekil değiştirdiği bir düzene bırakmıştır. Bu düzende bloklar arası müdahale ve ilişkilerin önü açılmış, küresel ve bölgesel düzeydeki örgütler çoğalmış, devletler arası diyalog artmış, salt devlet ve güvenlik odaklı yaklaşımdan ziyade birey odaklı kimlik politikaları önem kazanmıştır. Katı bağlılıklar ve kutuplaşmalar, yerini diplomasiye ve çeşitli siyasi ve ekonomik ortaklıklara bırakmıştır. Tüm bu etkenler her bir devletin dış politikasında yeni fırsatlar ve süreçleri doğurmuştur. Türkiye ve ABD nezdinde ortak düşmanın ortadan kalkmış olması yerini çeşitli bölgesel tehditlere bırakmıştır. Üstelik kimlik politikalarının yükselişe geçmesi ile beraber Türkiye'nin iç güvenlik sorunu olan meselelerin uluslararasılaşması ve Birinci Körfez Savaşı ile başlayan ABD'nin Irak politikaları, tehdit algılarındaki farklılıkları öne çıkarmıştır. Bu çalışma 1946 yılından itibaren ekonomik, kültürel, duygusal ya da tarihi bağlardan ziyade dar bir çerçevede ortak çıkarlara dayalı güvenlik politikaları üzerinden yürütülen ikili ilişkilerin, vurgulanan değişkenler

sonucu Soğuk Savaş sonrasında ne şekilde sürdürüldüğünü incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye - ABD ilişkilerinin, siyasi ilişkilerin temellerinin atıldığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki ülkenin dış politika tartışmaları ve tercihleri çerçevesinde incelenmesi, oldukça benzer süreçleri yansıtması sebebi ile ikili ilişkilerde 45 yıl sonra yaşanacak olan değişkenleri ortaya koyması açısından yerinde bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası sistemin yapısını kökünden sarsan kırılma anlarındaki bu temaslar ve beraberinde gelen değişkenler, ilerleyen dönemlerde iki ülkenin ilişkilerinin çerçevesini büyük ölçüde belirleyecektir.

2.2.Giriş

ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki çıkarları üç ana madde üzerinden sıralanabilir: ulusal güvenlik, demokrasi ve insan haklarının yayılması ve Körfez petrolünün istikrarlı ve makul fiyatlarda tutulması.³⁶ Soğuk Savaş'ın sona ermek üzere olduğu 1991 yılında gerçekleşen Birinci Körfez Savaşı'ndan itibaren Irak'ın işgaline kadar uzanan süreç içerisinde hayata geçirilen Irak politikaları, belirtilen ulusal çıkarlar ile doğrudan ilişkili, hatta yer yer belirleyici olmuştur. Uluslararası sistemin yapısının büyük bir değişimden geçtiği bu dönem içerisinde ABD'nin Irak politikalarının Türkiye'nin ulusal güvenliğinin ve tehdit algılarının, bölge politikalarının, ekonomik istikrarının, iç siyasi yapısının, bölge devletleri ve Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinin üzerinde belirleyici etkisi olmuştur. Bu bölümün amacı, 1990 - 2003 yılları arasındaki Amerikan yönetimlerinin Irak politikalarını, benimsenen dış politika doktrinleri, dünya görüşleri ve uygulamaları çerçevesinde analiz etmektir. Çalışmanın kronolojik ilerleyişi ve karşılaştırmalı analizleri, Amerikan dış politikasındaki değişkenleri ve devamlılıkları sebep - sonuç ilişkisi çerçevesinde ortaya koymak açısından faydalı olacaktır. Çalışmanın kuramsal haritasını oluşturan neoklasik realizm doğrultusunda dış politika oluşumu ve uygulamasında sistem seviyesindeki faktörlerin yanı sıra kamuoyu baskısı, kongre dağılımı, ideolojik hırslar, yöneticilerin kişilik ve psikolojileri gibi birim seviyesindeki etkenlerin oynadığı rol, teorik değerlendirmeden oluşan son bölümde ortaya koyulacaktır. Bunun yanı sıra belirli yıllar arasında görev yapan üç yönetimin politikalarının Türkiye için ne ifade ettiği ve yönetimlerin Türkiye'yi nasıl algıladığı, her yönetimin başlığı altında incelenecektir.

³⁶ Robert J. Art, *A Grand Strategy for America*. (Cornell University Press: 2013), 46.

2.3.George H. W. Bush Yönetimi (1988 - 1992)

2.3.1.Savaşa giden süreçte Irak ve Amerika

1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam devriminin ardından Irak, ABD için bölgedeki güç dengeleri açısından önemli bir stratejik konuma sahip olmuştur. İran'ın siyasi nüfuzunun ve devrim fikirlerinin bölgede yayılması, ABD'nin çıkarlarına büyük bir tehdit oluşturmakta ve siyasal İslam tehdidini dengeleyecek en uygun güç 1980'lerden itibaren Saddam önderliğindeki Irak olarak algılanmaktaydı. Bunun yanı sıra Bush yönetimi iktidara geldiğinde ABD'nin Irak ile 3.6 milyar dolarlık bir ticaret hacmi bulunmakta, Irak özellikle Amerikan tarım ürünleri için büyük bir pazar oluşturmaktaydı. Körfez krizi öncesi Saddam'ın Kürt nüfusuna karşı kimyasal silah kullandığı, insan hakları ihlalleri gerçekleştirdiği ve nükleer silah geliştirdiği iddialarına karşılık yönetim, Kongre baskısına rağmen bölgesel istikrar ve güç dengelerini göz önüne alarak Irak'ı karşısına almayı tercih etmemiştir. İran - Irak Savaşı'nın (1980 - 1988) sona erdiği dönemde Saddam'ın Kuveyt'e yönelik saldırgan söylemlerini arttırmasının ardından Dışişleri Bakanı James Baker'dan talimat alan Irak Büyükelçisi April Glaspie, Irak yönetimine Kuveyt ile olan sınır anlaşmazlıkları hakkında ABD yönetiminin herhangi bir yorumu olmadığını belirtmiştir. Bush ise Saddam'a yazdığı bir mektupta iki devletin Ortadoğu'daki çıkarlarının ortak olduğunu, Kuveyt meselesinde barışçıl çözümden yana olduklarını ve kendi yönetiminin Irak ile daha iyi ilişkiler geliştirmeyi hedeflediğini ifade ediyordu.³⁷ Esasen bu dönemde bölgede İran etkisini önleyebilecek Saddam önderliğindeki güçlü ve zengin bir Irak'ın, petrol akışını istikrarlı ve makul fiyatlarda sürdürdüğü müddetçe ABD'nin bölgedeki çıkarlarına tehdit oluşturmadığı ifade edilebilir. Bush yönetiminin benimsediği güç dengesi politikaları çerçevesinde Kuveyt'in işgaline kadar olan sürede Irak'a uyguladığı yapıcı yaklaşımı dönemin ulusal güvenlik danışmanı olan Brent Scowcroft, 1989 yılının Eylül ayında gerçekleşen Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısından şu sözlerle özetlemiştir:

Irak'ı dünya siyasetinde sorumluluk sahibi olabilecek bir devlete dönüştürüp dönüştüremeyeceğimizi görmek istedik. Irak'ın zengin olduğunu ve büyük bir yeniden

³⁷ Seyom Brown, *Faces of Power: Constancy and Change in United States Foreign Policy from Truman to Obama*. (Columbia University Press: 2015), 505.

*yapılanma programına girişeceğini biliyorduk ve ABD faaliyetlerinin burada olmaması için bir sebep göremedik.*³⁸

Ancak çift kutuplu yapının sona ermesi ve Sovyetlerin dağılması, Saddam'ın bölgede süper güçleri birbirine karşı kullanma kozunu elinden alıyor, küresel ve bölgesel boyutlarda yükselen tek kutuplu ABD hegemonyası ve dolayısı ile bölgesel etkinliğini artırma fırsatı bulabilecek İsrail ile baş başa bırakıyordu. Bunun yanı sıra uzun ve yıkıcı bir savaştan çıkmış olan Irak yoğun bir ekonomik bunalım içerisindeydi. Savaş boyunca alınan borçlar ödenememekte, bölge devletleri ve ABD'den yeni borçlar alınamamakta, petrol fiyatlarının düşmüş olması sebebi ile ekonomik bunalım atlatılamamakta ve buna bağlı olarak halktan gelen tepkiler yükselmekteydi. Kuveyt'in işgali ile elde edilecek kaynaklar ekonomik krize çözüm getirirken bölgedeki devletlerin Arap milliyetçiliği söylemi ile desteğinin kazanılması, Irak'ın bölgesel hegemon konumuna gelmesini sağlayacaktı. Bu söylemin temelini ise, bölgedeki Arap devletlerin hassasiyetleri göz önüne alınarak, anti-Amerikan, anti-İsrail ve anti-emperyalist fikirler oluşturacaktır. 28 Mayıs 1990 tarihinde Bağdat'ta gerçekleşen Arap Birliği zirvesinde Saddam, İsrail'in bölgedeki agresif ve yayılcı politikalarından ABD'yi sorumlu tutacak, ABD'nin desteği ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin koruması sayesinde İsrail'in Filistin halkının haklarını ihlal ettiğini ifade edecektir.³⁹ Benzer şekilde 12 Ağustos 1990 tarihinde, yani Kuveyt'in işgalinden 10 gün sonra yaptığı açıklamada Saddam, geri çekilmesinin koşulları arasında İsrail'in Filistin, Suriye ve Lübnan'da işgal ettiği topraklardan çekilmesini ön koşul olarak talep edecektir.⁴⁰ Bölge petrolünün Suudi Arabistan ya da diğer petrol monarkları gibi ılımlı, ABD ve Batının çıkarları ile daha uyumlu aktörlerden ziyade agresif, yayılcı, kestirmesi güç ve en önemlisi ABD karşıtı söylemleri olan Saddam önderliğindeki Irak'ın elinde toplanması, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını ve uluslararası düzenin istikrarını doğrudan tehdit edecektir.⁴¹ Bu doğrultuda 2 Ağustos 1990 sabahı Saddam'ın Kuveyt'i işgali, Bush yönetiminin Irak'a yönelik uyguladığı yapıcı yaklaşım ve yatıştırma politikalarının sonunu getirirken uluslararası düzenin kurallarını ortaya koyacak olan yeni dünya düzeninin başlangıcını sembolize edecektir. İşgalden 6 gün sonra, 8 Ağustos 1990 tarihinde ABD Suudi Arabistan'a asker gönderecek ve Çöl Kalkanı

³⁸ Steve A. Yetiv, *The Absence of Grand Strategy: The United States in the Persian Gulf, 1972 - 2005*. (John Hopkins University Press: 2008), 70.

³⁹ Steven Hurst, *The United States and Iraq Since 1979: Hegemony, Oil and War*. (Edinburgh University Press: 2009), 87.

⁴⁰ *Age*, s. 96.

⁴¹ Hurst, *The United States and Iraq*, 92.

operasyonu ile önceliğini Suudi Arabistan'ın olası bir Irak işgaline karşı savunulması olarak belirleyecektir.

2.3.2.Yeni dünya düzeni

Başkan Bush, Körfez Savaşı'nın sona erdiği 1991 yılında yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesinde yeni dünya düzenini şu sözlerle tanımlamıştır:

Elimizde kendi değerlerimiz ve ideallerimiz etrafında yeni bir uluslararası sistem inşa etmek için bir fırsat var...sadece vatandaşlarımızı ve çıkarlarımızı korumaktan ziyade, temel ilkelerimizin dalgalandığı yeni bir dünya yaratmaya çalışmalıyız. Başkaları ile ortaklaşa çalışmalıyız, ancak aynı zamanda lider olmalıyız.⁴²

Aynı belgede ABD'nin dünya polisi rolüne soyunmayacağı ancak zor durumdaki devletlerin yardım için döndükleri bir devlet olarak kalacağı, yüzyılın büyük bir bölümünde olduğu gibi 1990'larda da dünyada ABD'ye alternatif bir liderin olmadığı, Körfez Savaşı'nın da gösterdiği gibi, ABD liderliğinin dünya kamuoyunu tehlikeleri ve riskleri paylaşmakta öncülük etmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴³ Soğuk Savaş'ın ABD ve Batı lehine sonuçlanmak üzere olduğu bir dönemde gerçekleşen Körfez krizi, uluslararası sistemdeki askeri ve ekonomik hegemonyasını rakipsiz olarak tescillemiş olan ABD'nin kendine biçeceği rolün şablonunu oluşturmuştur. 45 yıl süren ideolojik savaşın galibi Amerika olmuştur ve tıpkı Bush'un ifade ettiği gibi oluşacak olan yeni dünya düzeni, savaşın galibi olan Amerikan değerleri etrafında şekillenecektir. Bu düzene göre Amerika ne dünyanın jandarması rolünü üstlenecek, ne de Birinci Dünya Savaşı'nın ardından olduğu gibi kendi kıtasına çekilecektir. Aksine, ABD başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası kurumlar ve savundukları normların sunduğu meşruiyet şemsiyesi altında, rızaya dayalı hegemonik liderlik rolünü üstlenecektir.⁴⁴ Bu sayede ABD'nin ulusal çıkarları, uluslararası düzenin istikrarını ve varlığını sürdürebilmesi ile doğrudan ilişkilendirilebilecek, tek taraflı politikalardan ziyade sorumluluğun ve kaynakların müttefik devletler arasında, en azından sembolik düzeylerde paylaşıldığı çok taraflı ve kolektif güvenlik anlayışına dayalı bir düzen inşa edilecektir. Eski düzenin sona erip yeni bir düzeninin başladığını ve bu düzenin kurallarının ne olacağını

⁴² National Security Strategy of the United States, Administration: George H.W. Bush, 1 Ağustos 1991.

⁴³ *Age*.

⁴⁴ Hurst, *The United States and Iraq*, 107.

dünya kamuoyuna duyurmak adına Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, Bush ve yönetimine eşsiz bir fırsat verecektir.

2.3.3.Körfez Savaşı

Yatıştırma politikalarının sona erdiği ve Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak adına askeri müdahalenin kaçınılmaz olduğuna kanaat getirildiği Ağustos 1990 tarihinden itibaren ABD yönetimi gelecek aylarda benimseyeceği siyasi stratejiyi üç ana amaç üzerine inşa etmiştir. Buna göre ilk etapta Irak'a karşı güç kullanmak adına Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi onayı alınacak, ABD'nin önderliğinde gerçekleştirilecek olan askeri operasyon için çok uluslu bir koalisyon oluşturulacak, operasyonlarda Kongre engeline takılmamak adına uluslararası normları ihlal eden Saddam'ı cezalandırmak üzerine kurulacak bir söylem ile Amerikan kamuoyunun desteği sağlanacaktı. Daha önce de ifade edildiği gibi yeni dünya düzeni söyleminin temel taşlarından birisi ABD liderliğinin uluslararası kurumlar ve normların meşruiyet şemsiyesi altında gerçekleşmesi olmuştur. Bu çerçevede Bush ve Dışişleri Bakanı Baker, Güvenlik Konseyi üyeleri olan Çin ve SSCB'nin Irak'a uygulanacak olan yaptırımlarda desteğini almayı amaçlamışlardır. Gorbaçov önderliğinde ekonomik ve siyasi liberalleşme sürecinden geçmekte olan Sovyetler, tek taraflı olmaktan ziyade uluslararası desteği gözeten ABD politikalarının karşısında durmayı tercih etmemiştir. Doğu Avrupa ve Orta Asya'da yaşanmakta olan birçok kriz ve ABD'den alınabilecek ekonomik destek, Sovyetler Birliğinin 6 Ağustos 1990 tarihinde Irak ve işgal altındaki Kuveyt'e uygulanacak olan ekonomik yaptırımları desteklemesini sağlamış ve 661 numaralı BM kararı yürürlüğe girebilmiştir. 29 Kasım tarihinde BMGK onayı ile kabul edilen 678 numaralı karar ile halihazırda yürürlükte olan kararların uygulanmasında gerekli olabilecek her yöntemin hayata geçirilmesi onaylanarak askeri müdahaleye yeşil ışık yakılmıştır. Bu karar kapsamında Irak'a geri çekilmesi adına 15 Ocak 1991 tarihine kadar müddet verilmiştir. Bu dönemde Çin Dışişleri Bakanı'nın Washington'a davet edilmesi, Tiananmen Meydanı Olayları sebebi ile ekonomik ve diplomatik yalnızlık içerisinde olan Çin'e içinde bulunduğu durumdan kurtulmak adına bir zeytin dalı olarak sunulmuş ve muhtemel bir veto kararının önüne geçilmiştir.⁴⁵ Çin ve Sovyetlerin ABD önderliğindeki bir sürece katılımları sağlanarak Güvenlik Konseyi onayının alınması, Soğuk Savaş atmosferinden kesin bir kopuşu simgelemektedir. Dünya genelinde süper güç rekabetlerinin yaşandığı 45 yıllık dönemde

⁴⁵ Age, s. 97.

uluslararası düzeni sağlamadaki işlevselliği ve yaptırım gücü büyük oranda etkisiz kılınan BM, 1990 yılına gelindiğinde uluslararası düzeyde mutabakatın oluşturulduğu kurum olarak itibarını ABD önderliğinde geri kazanmıştır. Bush yönetimi, rakiplerinin gücünün sarsıldığı bir dönemde onları karar mekanizmasının dışına itmektense kendi liderliği etrafında birleştirmeyi ve kendi önderliğinde yürütülen sürece ortak etmeyi tercih etmiştir. Güvenlik Konseyi'nin yanı sıra Suriye ve Mısır gibi Ortadoğu devletlerinin kendi bölgesel rekabetlerinden faydalanıp, Ürdün ve Yemen dışında Arap dünyasının çoğunluğunun desteğini sağlayan Bush yönetimi, askeri operasyonlara katılmayacak olan Almanya ve Japonya'dan da operasyonun finansal boyutu için destek bekleyecektir. Bush hükümeti bu sayede hareketin sorumluluğunu çok uluslu koalisyon güçleri ile paylaşırken ABD için stratejik öneme sahip bir bölgede kendi ulusal çıkarlarını korumayı başarıyordu. Saddam'a tanınan sürenin sona ermesinin ardından 17 Ocak 1991 tarihinde başlayan Çöl Fırtınası operasyonu, 28 Şubat tarihinde Irak ordusunun mağlup edilmesi ile sonuçlanıyor ve ateşkes imzalanıyordu.

Birinci Körfez Savaşı, ABD'nin Soğuk Savaş süresince dahil olduğu çatışmalar arasında amacına doğrudan ulaşan, bu süre içinde uluslararası ve Amerikan kamuoyu nezdinde meşruiyetini kaybetmeyen ilk zaferini temsil etmektedir. 3 Nisan tarihinde yürürlüğe giren BMGK'nin 687 numaralı kararına göre Irak işgal öncesi sınırlarına dönecek, bütün kitle imha silahlarını ve 150 km den fazla menzilli balistik silahlarını yok edecek, Kuveyt'e savaş tazminatı ödeyecek ve uluslararası denetime tabi tutulacaktı. 5 Nisan tarihli 688 numaralı karar tüm Kürt ve Şii bölgelerine insani yardım organizasyonlarının erişime açıyor, 16 Nisan tarihinde bu karara dayanarak ABD, İngiliz ve Fransız askerleri Kuzey Irak'a güvenli bölge oluşturmak adına asker gönderiyor, 36. paralelin ötesi uçuşa yasak bölge haline getiriliyordu.⁴⁶ Savaşın ardından Saddam'ın iktidarda kalması memnuniyetle karşılanan bir durum olmazken zoraki bir rejim değişikliği politikası, Irak'ın merkezi otoritesini parçalayıp büyük çapta bölgesel bir krize ve güç dengesinde bozulmaya yol açacağı sebebi ile yönetim kadrosu tarafından tercih edilen bir seçenek olmamıştır. Savaşın ardından amaçlarının Bağdat'ı İran'a karşı tehdit oluşturabilecek kadar hayatta kalabilecek bir güçte bırakmak olduğunu ifade eden Genelkurmay Başkanı Colin Powell, bu görüşü en net şekilde ortaya koyan isim olacaktır.⁴⁷ Bunun yanı sıra ateşkesin ardından Bağdat'a yapılacak herhangi bir müdahale, hareketin uluslararası meşruiyetinin ve koalisyon

⁴⁶ *Age*, s. 103.

⁴⁷ *Age*, s. 102.

ortaklığının sona ermesi anlamına gelecekti. Neticede 687 numaralı karar Irak'ın kitle imha silahı üretecek ya da bölgesel bir tehdit oluşturabilecek güce ulaşmasını ekonomik olarak engelliyorken 688 numaralı karar ile ABD bölgedeki askeri faaliyetlerini genişletme fırsatını elde ediyordu. Saddam'ın Kürt ve Şii nüfusuna karşı gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirebileceği insan hakları ihlalleri, ABD ve Batılı güçlerin bölgedeki varlığını garanti altına alıyordu.

2.3.4.ABD'nin ulusal çıkarları ve Irak

Daha öncede belirtildiği gibi demokrasinin yayılması ve Körfez petrolü, ABD'nin Ortadoğu politikasındaki temel ulusal çıkarlarından bazıları olarak sıralanmıştır. Ancak 1990 yılının Ağustos ayında Irak'ın Kuveyt'i işgali ve beraberinde gelen Birinci Körfez Savaşı'nın ulusal çıkarları korumaktan ziyade Soğuk Savaşın sona ermek üzere olduğu ve Amerika'nın tek kutuplu anının yaklaştığı bir dönemde uluslararası düzenin kurallarını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirildiği ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle yaşanan bölgesel bir kriz, hayal edilen küresel düzenin gerçekleştirilebilmesi için araçsallaştırılmıştır. Körfez krizinin daha önce vurgulanan ulusal çıkarları ne ölçüde tehdit ettiğinin incelenmesi ve bu çıkarlar arasındaki bağlantının incelenmesi, bu görüşü daha anlaşılır bir şekilde destekleyecektir.

2.3.4.1.Demokrasinin yayılması

ABD yönetimi tarafından Saddam Hüseyin'in bir "zorba" ya da diktatör olarak tanımlanması, 1988 yılında Irak'ta Kürt nüfusuna karşı kimyasal silah kullanmasının ardından değil, Amerikan hegemonyasına karşı bir söylem geliştirerek ABD'nin küresel liderliğinin doğrudan inkar ettiği Kuveyt işgalinden sonra gerçekleşecektir. Irak devletinin yönetim şekli, demokrasi ve insan hakları gibi değerlere karşı ne denli saygılı olduğu, bölgesel güç ve tehdit dengeleri göz önüne alındığında ABD yönetimi için Körfez Savaşı öncesinde üzerinde durulan bir mesele olmamıştır. Ancak Saddam yönetiminin acımasızlıkları ve insan hakları ihlalleri, ABD kamuoyunun savaşa yönelik desteğini alabilmek adına sık sık dile getirilmiş, Saddam'ın uzun süredir Kürt ve Şii halkına uyguladığı şiddet 1991 yılından itibaren batılı koalisyon güçlerinin bölgedeki etkinliğini sürdürebilmesinin temel gerekçesi olarak sunulmuştur. Yeni dünya düzenini ahlaki pusulası olan batılı değerler, Vestfalya'nın egemenlik normları ile harmanlanıp savaş ve sonrası sürecin ahlaki temelini oluşturmuştur.

2.3.4.2.Körfez petrolü

Orta Doğu bölgesi dünya petrol rezervlerinin %60'ını barındırmaktadır. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, Saddam'ın dünya petrol rezervlerinin beşte birini kontrol ettiği anlamına geliyordu ve olası bir Suudi Arabistan işgali ile bu rakam ikiye katlanacaktı.⁴⁸ Ancak Körfez krizinin yaşanmakta olduğu dönemde Irak ve Kuveyt devletlerinden ithal edilen miktarın toplamı, ABD petrolünün yalnızca %8.7 lik bir dilimini oluşturmaktaydı.⁴⁹ İthalatının büyük bir kısmını Venezuela, Meksika ve Kanada'dan sağlayan Amerika için Körfez petrolüne ulaşımın ekonomik çıkarlarına ancak bir ölçüye kadar zarar verebileceği bu rakamlarla ifade edilebilir. Ancak bölge petrolünün makul fiyatlarda, ulaşılabilir ve en önemlisi ABD çıkarlarına tehdit oluşturmayacak ellerde olması, Amerikan hegemonyasını ayakta tutacak uluslararası ekonomik ve siyasi istikrarın devamlılığı açısından hayati öneme sahiptir. Körfez krizinin gerçekleşmesinden kısa bir süre önce yayınlanan 1990 yılındaki Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde Bush ve yönetimi, hür dünyada diğer güç merkezlerinin olası yükselişlerinin memnuniyetle karşılanacağını belirtmiş, ancak yükselen güç merkezlerine karşı bu memnuniyetin sadece Amerika'nın değerleri ile uyum içinde olunması ve Amerika'nın ulusal çıkarlarının desteklenmesi kaydıyla olacağını açıkça vurgulamıştır.⁵⁰ Bush yönetimini harekete geçiren Irak'ın dünya petrol rezervlerinin ne kadarını elinde barındırdığı değil, kaynaklarını ne derece ABD ve batının çıkarlarına uygun olarak kullanacağı ve bölgesel hegemonya kurma hırslarının ABD'nin küresel çıkarları ile ne derece uyum içinde olabileceği ile ilgili olmuştur.

2.3.5.George H.W. Bush yönetimi ve Türkiye

Evrensel değerlerden ziyade ulusal çıkarlar ve gerek küresel, gerekse bölgesel güç dengelerinin gereklilikleri çerçevesinde hareket ederek realist bir dış politika felsefesini benimseyen Bush yönetimi, Amerikan değerlerinin Soğuk Savaş sonrası ortamda kontrolsüz ve geniş çapta yayılmasından ziyade güç ve güvenlik hesaplamalarına ağırlık vermeyi tercih etmiştir. Bununla bağlantılı olarak yönetimin vurgusu devletlerin iç siyasi yapılarından ziyade uluslararası ortamda kontrol ettikleri araçlara, kaynaklara ve konuma yönelik

⁴⁸ Seyom Brown, *Faces of Power: Constancy and Change in United States Foreign Policy from Truman to Obama*, 479.

⁴⁹ Steve A. Yetiv, *The Absence of Grand Strategy*, 81.

⁵⁰ National Security Strategy of the United States, Administration: George H.W. Bush, 1 Mart 1990.

olmuştur.⁵¹ Bu dış politika anlayışı Bush yönetiminin Türkiye ile olan ilişkilerini ve bölgesel politikalarının Türkiye üzerindeki etkisini şekillendiren ana unsurdur. Bu çerçevede Başkan Bush'un tek dönemlik başkanlığı süresince Türkiye ile ilişkileri üç ana madde üzerinden incelenecektir: PKK terörü ve Türkiye'nin ulusal güvenliği, Orta Asya'da batı tipi modernleşmenin sembolü ve dengeleyici unsuru olarak Türkiye, Körfez Savaşı ve etkileri.

2.3.5.1.Ulusal güvenlik ve PKK tehdidi

Türkiye'nin 1984 yılından itibaren iç güvenlik meselesi olan ayrılıkçı Kürt hareketi ve PKK terörü, Körfez Savaşı ile beraber ulusal güvenlik meselesi haline gelmiştir. Kuzey Irak bölgesinin uluslararası denetim altında Irak merkezi yönetiminden özerk bir konuma gelmesi ve savaşın sonucu olarak ortaya çıkan göç hareketi, Türkiye topraklarında PKK faaliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Soğuk Savaşın sona ermesi ile beraber devlet odaklı güvenlik politikalarından ziyade iç siyasi yapıya dayalı birey ve kimlik merkezli politikaların yükselişe geçmesi, insan hakları ihlalleri iddiaları üzerinden Türkiye'nin Batı dünyası ile ilişkilerini şekillendiren başlıca unsurlardan biri haline gelmiştir. Bush yönetimi Türkiye'nin demokratikleşme ve Kürt halkına yönelik siyasi liberalleşme sürecini teşvik etmekle beraber Almanya gibi Avrupa devletlerinin aksine PKK sorununu bir insan hakları ihlali meselesi olarak değerlendirmektense Türkiye'nin karşılaştığı ciddi bir ulusal güvenlik meselesi olarak kabul etmiştir. Başka bir ifadeyle bu dönemde ABD yönetimi Türkiye'nin iç meselesi olan demokratikleşme süreci ile uluslararası düzeyde karşı karşıya olduğu terör tehdidi arasında kesin bir ayırım yapmış, Türkiye ile ilişkilerin belirleyici unsuru olarak normatif değerlerden ziyade toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına dayalı güvenlik politikalarını seçmeyi tercih etmiştir. 29 Kasım 1992 tarihinde yayınlanan Ulusal Güvenlik Konseyi belgesinde ABD'nin Türkiye'deki Kürt meselesine yaklaşımı beş ana madde üzerinden sıralanmıştır:

- Türkiye'nin insan hakları sicilini geliştirmesini savunurken PKK karşısında Türkiye'yi alenen desteklemek.
- Avrupalı müttefiklerin PKK ile mücadelede Türkiye'yi desteklemelerini teşvik etmek.

⁵¹ Joshua R. Itzkowitz Shiffrin, "George H.W. Bush: Conservative Realist as President." . *Orbis*. 62, 1 (2018): 61.

- İnan, Suriye ve Lübnan'ın PKK'ya destek ve sığınak vermemesi konusunda zorlamak.
- Beka Vadisi'ndeki PKK faaliyetlerini hakkında Türkiye Cumhuriyeti ile istihbarat paylaşımında bulunmak.
- Irak'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğinin muhafaza edilmesinin ABD için önemine vurgu yapmak.⁵²

Açıkça görülmektedir ki, Bush'un tasarladığı yeni dünya düzeninin Vestfalya konsensüsünü andırır biçimde bağımsız devletlerin egemenlik ve ulusal güvenlik haklarına yaptığı vurgu, Amerikan yönetiminin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini korumak adına yürüttüğü faaliyetleri desteklemesini sağlamıştır. Bu destek istihbari ve askeri faaliyetlerde görülebileceği gibi aynı zamanda Türkiye'nin davasına uluslararası kamuoyundan destek sağlamak şeklinde de gerçekleşmiştir. Masum sivillerin Alman yapımı silahlar ile zarar görmesi iddiası ile Türkiye'ye silah ambargosu uygulayan Almanya'ya karşı Amerikan yönetimi, Alman devletinin kararını tekrar gözden geçirmesini talep etmiştir. 31 Mart 1992 tarihinde Avrupalı müttefiklere ile paylaşılan bir genelgede Türk Silahlı Kuvvetleri'nin meşru müdafaa hakkı doğrultusunda hareket ettiği, Süleyman Demirel hükümetinin liberalleşme adımlarının desteklenmesi gerektiği, Kürt halkının meşru siyasi ve ekonomik özgürlük arzularının Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit edecek bağımsız bir Kürt devleti üzerinden gerçekleşmesinin uygun olmayacağı ve her fırsatta demokratikleşme adımlarının teşvik edilmesi ile beraber ABD yönetiminin gözünde bu meselenin Kürt halkının ezilmesinden ziyade Türkiye'nin ciddi bir terör tehdidine karşı kendini koruması olarak algılandığı ifade edilmiştir.⁵³ Soğuk Savaşın bitimi ile ABD politikalarında stratejik önemi daha da belirgin hale gelen Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden terör faaliyetlerine karşı yürüttüğü haklı mücadelenin Avrupalı devletler tarafından desteklenmemesi, ABD yönetimi tarafından Türkiye'nin batıyla ilişkilerini büyük oranda zedeleyebilecek ve Türkiye'yi batı kanadından uzaklaştırabilecek bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu tehdit, özellikle bir sonraki bölümde değinilecek olan ABD'nin Orta Asya politikalarında kendini daha net biçimde belli edecektir.

⁵² Bush Presidential Records, National Security Council, Turkey and the Kurds. 10/29/1992.

⁵³ National Security Council, Memorandum for Turkish Response to PKK Attacks. 31/03/1992.

2.3.5.2. Batıya açılan köprü olarak Türkiye

Soğuk Savaşın sona ermesi ile Orta Asya ve Kafkaslar'da büyük bir stratejik boşluk oluşmuştur. Orta Asya'da Sovyetler Birliği'nden ayrılan Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan devletlerinin bağımsızlığını ilan etmesi, bölgenin jeopolitik önemi ve enerji kaynakları bolluğu sebebi ile bölgesel güç mücadelelerine sahne olmuştur. Rusya, arka bahçesi olarak gördüğü bu bölgedeki etkinliğinden vazgeçmek istemezken İran Müslüman kimliği ve devrim fikirleri, Türkiye ise Müslüman kimliğinin yanı sıra ortak kültür ve dil vurgusu üzerinden bölgede etkinliğini arttırmaya çalışacaktır. Bölgedeki potansiyel İran etkisini kırmak adına Bush yönetimi, Türkiye'nin Müslüman olmakla birlikte Batı yanlısı, demokratik ve laik kimliğinin bölge devletleri ve batı dünyası arasında bir köprü oluşturmamasını amaçlamıştır. Soğuk Savaş süresince Sovyet ideolojisinin ve askeri gücünün batıya ulaşmasını engelleyecek bariyer görevi gören Türkiye, yeni düzenin getirdiği fırsatlar dahilinde bariyerden ziyade batıya açılan köprü olma görevini büyük bir heyecan içerisinde benimsemiştir. 1993 yılında göreve gelen Cumhurbaşkanı Demirel'in ifadesiyle Türkiye, "İslam, demokrasi, insan hakları ve pazar ekonomisinin yan yana uyum içerisinde yaşayabileceğini" kanıtlayan bir örnek teşkil etmekteydi.⁵⁴ ABD'nin kendi değerleri etrafında bir uluslararası düzen yaratmaya dayalı istisnacılığına benzer bir anlayışın bu dönemde Türkiye'nin bölge politikalarına yön verdiği ifade edilebilir. Bölgede bağımsızlığını kazanmış devletlere özgün kimliklerini, dinlerini ve kültürlerini korumakla beraber siyasi ve ekonomik liberalleşme prensiplerini benimseyerek batı ülkelerinin refah seviyesine erişme imkanı vaad etmesi hedeflenen Türk tipi modernleşmesi, ABD açısından Avrasya istikrarının önemli bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ancak Türkiye'nin Batıya açılan köprü olabilmesi için kendisinin de bir ayağının batıda olması gerekmektedir. Brzezinski, Türkiye'nin katılmak istediği Avrupa'dan dışlandığını hissederse daha İslamcı olacağını ve laik Orta Asya'yı dünya ile bütünleştirmekte ve istikrarı sağlamakta Batı'yla daha az işbirliği yapacağını vurgulamıştır.⁵⁵ Bölgede İran etkisini kırmak ve potansiyel bir ABD karşıtı bölgesel ittifak zincirini engellemek adına Amerika, Türkiye'nin Müslüman ve batılı bileşenlerinin tamamına ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda Türkiye'nin iki ülkenin çıkarlarını yansıtacak şekilde Orta Asya ile Batı arasında bir köprü vazifesi görebilmesini sağlamak adına ABD'nin Türkiye ile Avrupa arasında bir köprü misyonu üstlendiği ve iki

⁵⁴ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980 - 2001*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 383.

⁵⁵ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*. (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997): 278.

aktörün hassasiyetlerini gözetirken birbirlerinden uzaklaşmamaları için çabaladığı ifade edilebilir.

2.3.5.3.Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Türkiye

Körfez Savaşı, Soğuk Savaş sonrasında oluşacak düzende üstlenilecek rol kapsamında ABD için olduğu kadar Türkiye için de önemli bir fırsat olarak algılanmıştır. Bu süreçte ABD yeni dünya düzenini kendi liderliği ve ilkeleri etrafında inşa etmeyi amaçlayan küresel stratejileri hayata geçirme fırsatı bulurken Türkiye, ideolojik sınırların kaybolmak üzere olduğu bir dönemde stratejik önemini halen koruduğunu Batıya ispat etmeyi ve bölgesel etkinliğini arttırmayı amaçlamıştır. Bu düşünce, özellikle Özal'ın liderliği, kişiliği ve hedefleri çerçevesinde hayata geçirilen politikalar ile desteklenecektir. Savaş sonrası kurulacak olan düzende Türkiye'nin söz sahibi olmasını hedefleyen ve Ortadoğu bölgesine yönelik geleneksel tarafsızlık politikalarından ziyade daha aktif bir duruş sergilenmesi gerektiğine inanan Özal, kendi ifadesiyle menüde değil, masada olmayı tercih etmiştir.⁵⁶ Bu doğrultuda ABD'nin talepleri üzerine Özal önderliğinde Türkiye, üslerinin Saddam'a yönelik hava hareketlerinde kullanılmasına izin vermiş, Irak sınırına asker göndermiş ve Kerkük - Yumurtalık petrol boru hattını kapatarak Irak ile olan ticaretini askıya almıştır. Ancak Özal'ın dış politikayı tek bir elden yürütme girişimleri, yönetim içerisindeki askeri ve bürokratik kanatlardan büyük tepki çekmiştir. Özal'ın olası bir sınır ötesi hareket için ordunun hazır durumda bekletilmesi talebine karşılık dönemin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, Kuzey Irak'a düzenlenecek bir operasyonun risklerine dikkat çekerek bu karara itiraz etmiş ve 3 Aralık 1990 tarihinde görevinden istifa etmiştir.⁵⁷ Birbirine oldukça yakın tarihlerde Dışişleri Bakanı Ali Bozer ve Milli Savunma Bakanı Safa Giray'da istifalarını vermişlerdir. Bu dönemde ABD'nin ulusal çıkarları ile uyum içinde hareket etmeye daha meyilli olması sebebi ile Türkiye ile olan ilişkilerde doğrudan Özal ile bir diyalog geliştirdiği ifade edilebilir. Çöl Kalkanı Operasyonu'nun başlangıcı olan 8 Ağustos 1990 tarihinde ulusa seslenen Başkan Bush, konuşmasında ABD'nin sadık ve güvenilir dostu olarak Türkiye'den ziyade doğrudan Cumhurbaşkanı Özal'a atıf yapmıştır.⁵⁸

⁵⁶ Cameron S. Brown, "Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003." *Turkish Studies*, 8, 1 (2007), 95.

⁵⁷ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980 - 2001*, 256.

⁵⁸ Adress by the President to the nation, 8 August 1990.

Türkiye'nin savaşa destek vermesi, gerçektende Özal'ın hedeflediği gibi ABD ile olan stratejik ilişkileri pekiştirmiş ve müttefiklik imajını sağlamlaştırmıştır, ancak Irak'a yönelik ambargo kapsamında Kerkük-Yumurtalık boru hattının kapatılması ve Türkiye'nin buna karşılık beklediği ekonomik desteği alamaması ekonomik zararlar doğururken, savaş sonrasında Kuzey Irak'ın özerklik elde etmesi Türkiye'deki PKK faaliyetlerini arttırmış ve Türkiye açısından etkileri gelecek yıllarda yoğun olarak hissedilecek siyasi güçlükler yaratmıştır. Körfez politikalarında bir başka tartışmalı konu ise Çekiç Güç'tür. Ateşkesin ardından Saddam'ın Iraklı Kürtlere yönelik saldırıları sonucu Birleşmiş Milletler'in 688 sayılı kararı dahilinde ABD öncülüğünde ve Türkiye'nin katılımıyla Kuzey Irak'ta oluşturulan uçuşa yasak güvenli bölge, bölgeden gelen göçmen krizini önlemesi ve Saddam'dan gelebilecek bir saldırıyı caydırması açısından gerekli olarak görülmüştür. Ancak Türkiye'deki PKK faaliyetlerinin artmış olması ve Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulmak üzere olduğu çekincesi, ABD ile Türkiye arasında Soğuk Savaş sonrasında meydana gelecek çıkar çatışmalarının temelini oluşturacaktır. Graham Fuller, Çekiç Güç'ü Türk siyasetinde değinilmesi nahoş bir mesele olarak değerlendirilmiş, ABD strateji ve taktiklerinin Türkiye için geniş kapsamlı kuşku ve rahatsızlığa sebep olduğunu belirtmiştir.⁵⁹ ABD ile olan ilişkilerin yanı sıra Körfez Savaşı ve etkileri, Türk dış politikası için de bir dönüm noktası olmuştur ve takip edecek yıllarda Ortadoğu bölgesi Türkiye'nin fırsattan ziyade en yoğun tehdit algıladığı bölge haline gelecek, güvenlik politikalarında merkezi bir öneme sahip olacaktır.

⁵⁹ Graham E. Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*. (İstanbul : Timaş Yayınları, 2011) 187.

2.4. Clinton Yönetimi (1992 - 2000)

1992 yılında göreve gelen Bill Clinton için hızla değişmekte olan dünyada ABD önderliğindeki uluslararası düzenin refahının ve güvenliğinin sağlanmasının reçetesi basitti: ekonomik liberalleşme ve demokrasinin dünyada kök salması. Buna göre benzer amaçlar ve siyasi yapılar ile örgütlenmiş devletler, ABD'nin öncülüğünü ettiği uluslararası sisteme entegre olmaya daha müsait olacak ve bu devletler ile ulusal çıkarlar göreceli uyum içinde olabilecektir. Bu doğrultuda yaşanan çatışmalar devletler arası olmaktan ziyade "rejimler arası" bir hal alacak, ülkelerin uluslararası ortamdaki konumlarından ziyade iç siyasi yapıları daha fazla önem kazanacaktır. Clinton yönetimi, 1994 yılında yayınlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde demokrasinin yayılması ve ulusal güvenlik arasındaki ilişkiye şu şekilde dikkat çekecektir:

Güvenliğimizi arttırma, ekonomik refahımızı destekleme ve demokrasiyi yayma hedeflerimizin birbirlerini tamamladığı inancındayız. Güvencede olan devletler serbest ticareti desteklemeye ve demokratik yapılarını sürdürmeye daha meyillidir. Gelişmekte olan ekonomilere ve güçlü ticari bağlara sahip olan devletlerin güvende hissetme ve özgürlük için çalışma olasılıkları daha yüksektir. Demokratik devletlerin ise çıkarlarımıza tehdit oluşturma ihtimali daha düşük, ABD çıkarlarını sağlamak adına bizimle işbirliği içinde olma ve sürdürülebilir kalkınmaya teşvik etme ihtimalleri daha yüksektir.⁶⁰

Clinton'ın bu dünya görüşü elbette Soğuk Savaşın sona ermesinin yarattığı fırsatlar ve tehditler ile bağlantılı olarak gelişmiştir ve esasında Bush yönetiminin ortaya attığı yeni dünya düzeni ile bir çelişki içinde olmaktan ziyade oldukça benzeşmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi Bush yönetimi yeni dünya düzenini Amerika'nın kendi değerleri ve idealleri etrafında şekillenecek uluslararası düzenin hayata geçirilmesi adına bir fırsat olarak tanımlamıştır. Clinton'ın vurguladığı ekonomik ve siyasi liberalizm, bu değerlerin temel bileşenleridir. Bunun yanı sıra tıpkı önceki yönetim gibi Clinton, yeni uluslararası düzende Amerika'nın oynayacağı küresel lider rolünü benimsemiş, ancak bu rolün tek taraflı politikalar ile aşınmasından ziyade rızaya, dolayısı ile meşru bir zemine dayalı olması gerektiğini vurgulamıştır. Uluslararası kurumlar, kurallar ve normlar çerçevesinde ve kolektif karar alma süreçleri içerisinde hareket etmek, Birleşmiş Milletler'e itibarını iade etmek ve ulusal çıkarları gerçekleştirmede diğer devletler ile işbirliği içerisinde olmak, her iki yönetim

⁶⁰ A National Security Strategy of Engagement and Enlargement, Administration: Bill Clinton, 1 Haziran 1994.

için de benimsenen stratejiler olmuştur. Aynı yıl yayımlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde Clinton yönetimi, karşılaşılan tehdit ve zorlukların, müşterek ve çok uluslu çözümler gerektirdiğini savunmuştur. Bu doğrultuda kolektif karar alma süreçlerine etki etmenin ve katılımın, ABD adına tek mantıklı strateji olduğu vurgulanmıştır.⁶¹

Seçilen araç ve yöntemlerin benzerliklerine karşın iki yönetimin ve liderin dünya görüşleri ve dış politika felsefeleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Göreve gelmeden önce Clinton'ın mevcut yönetimin dış politikalarına getirdiği en büyük eleştiri, Bush'un tercih ettiği temkinli ve pragmatist politikaların hantal ve etkisiz olduğu, değişen dünyanın gerçekleri ile bağdaşmadığı yönünde olmuştur. Başka bir ifadeyle Bush yönetimi Amerikan değerleri etrafında şekillenecek yeni bir dünya düzenini savunuyordu ancak ne bu değerlere öncelik veriyor ne de bu düzeni hayata geçirecek aktif bir dış politika anlayışı ortaya koyuyordu. Daha ziyade mevcut düzen içerisinde statükocu ve pasif bir duruş sergiliyordu. Örneğin Doğu Avrupa'da siyasi çalkantıların yaşandığı 1989 yılında Bush, gerek bölgedeki mevcut yönetimlere gerekse Gorbaçov'a ABD'nin gelişmelerden faydalanarak süratli bir şekilde mevcut düzeni çökertmeye girişmeyeceğinin, yönetiminin bölgede bir demokrasi baharı estirmekten ziyade halihazırda görevde bulunan yönetimlerle saygı çerçevesinde muhatap olacağını garantisini veriyordu.⁶² Benzer şekilde bölgesel istikrarın ve uluslararası meşruiyetin korunmasını göz önüne alarak Körfez Savaşı galibiyetinin ardından Bağdat'a girmeyi reddeden Bush için devletlerin iç siyasi yapıları ve savunulan değerlerin uluslararasılaşması, istikrar ve güvenlik politikalarının arkasında kalıyordu. Buna karşılık Clinton, Bush yönetimini zorbalar ve diktatörler ile arkadaş olmakla, Irak'ta Kürtlerin ayaklanmalarını teşvik edip buna karşılık Saddam'ın gazabına uğradıklarında yalnız bırakmakla suçluyor, dünya genelindeki ivedi sorunlar ile başa çıkmakta yetersiz olduğu konusunda eleştiriyordu.⁶³

Esasında temel değişken, dünya üzerindeki tek süper güç olan ve özellikle askeri alanda tek kutuplu anını yaşamakta olan ABD'nin gücünü ve liderliğini, uluslararası ortama nasıl projekte etmesi gerektiği hususuna dayanmaktadır. Clinton, Bush yönetiminin aksine var olan düzen içerisinde hareket etmekten ziyade demokrasi, insan hakları ve ekonomik liberalizm bayrağı altında evrensel ahlak anlayışını savunmuştur. Bush yönetiminin

⁶¹ Age.

⁶² Joshua R. Itzkowitz Shifrinson, "George H.W. Bush: Conservative Realist as President." 63.

⁶³ Robert K. Brigham *The United States and Iraq Since 1990: A Brief History with Documents*. (John Wiley & Sons, Incorporated, 2013), 41.

tasarladığı yeni dünya düzeninin aksine Clinton, bu kez gerçekten Amerika'nın liderliği ve savunduğu değerlerin dünyanın geri kalanına kök salması üzerinden şekillenecek bir düzeni vaat etmiş ve göreve gelirken demokratların yanı sıra aralarında yeni muhafazakarların da olduğu Cumhuriyetçi kesimin de desteğini alabilmiştir. Böyle bir düzen ise Soğuk Savaş'tan miras kalan geleneksel stratejilerden ziyade "genişleme" doktrini ile gerçekleşecektir. Clinton'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Anthony Lake, 1993 yılında John Hopkins Üniversitesinde yaptığı konuşmada yönetimin genişleme stratejisini oluşturan dört temel bileşeni şu şekilde tanımlamıştır:

Birincisi, genişlemenin merkezini oluşturan kendimiz de dahil başlıca demokratik - piyasa ekonomilerini güçlendirmeliyiz. İkincisi, başta özel önem ve fırsatlar barındıran devletler olmak üzere, mümkün olan her noktada yeni demokrasi ve piyasa ekonomilerinin geliştirilmesine yardımcı olmalıyız. Üçüncüsü, saldırganlığa karşılık vermeli ve demokrasi ve serbest piyasaya düşman olan devletlerin liberalleşme süreçlerini desteklemeliyiz. Dördüncüsü, dış politikanın insani boyutunu sadece yardımda bulunarak değil, insan hakları ihlallerinin yaşandığı bölgelerde demokrasi ve piyasa ekonomisinin kök salmasına yardımcı olarak sürdürmeliyiz.⁶⁴

Yukarıda kısaca incelenen Clinton yönetiminin dış politika felsefesi ve dünya görüşü, ABD'nin Irak ve Türkiye politikalarını şekillendiren temel faktör olmuştur. Bir sonraki bölümde yönetimin görevde bulunduğu sekiz yıllık süreçte geliştirilen Irak politikaları detaylı olarak analiz edilecektir. Son bölümde ise bu politikaların Türkiye için ne ifade ettiği ve Clinton yönetiminin Türkiye ile olan ilişkileri incelenecektir.

2.4.1. Clinton yönetimi ve Irak

Görevde bulunduğu süre zarfında Clinton'ın Irak politikaları tek bir temel amaç üzerinden tanımlanabilir: Saddam'sız bir Irak. Asya ve Avrupa'da totaliter rejimlerin bir bir çöktüğü bir dönemde Körfez Savaşı sonrasında dahi baskıcı rejimini sürdüren ve bölgede ABD'nin çıkarlarına tehdit oluşturmaya devam eden Saddam, Clinton'ın inandığı ve temsil ettiği değerlerin antitezini sembolize etmekte idi. Küresel boyutta çevreleme stratejisinin önemini kaybetmesine karşılık Irak politikalarının temel belirleyicisi, bölgesel istikrarı ön plana alan güç dengesi anlayışının aksine yoğun bir çevreleme politikası olmuştur. Ortadoğu bölgesinde ABD çıkarlarına tehdit oluşturabilecek İran ve Irak gibi devletleri algılanan tehdit

⁶⁴ *Age*, s. 76.

dengesi ve aralarındaki güç dengesi çerçevesinde farkı dönemlerde birbirlerine karşı desteklemek yerine Clinton yönetimi, her iki devlet üzerinde baskı kurmayı amaçlamıştır. Bu strateji bir önceki yönetimin güç dengesi merkezli politikalarından oldukça farklıdır. Çifte Çevreleme olarak adlandırılan stratejinin Irak ayağı beş ana madde üzerinden sıralanabilir:

- Irak askeri gücünü zayıf tutmak, askeri gücünü tekrar kazanmasını sağlayacak teknoloji ve kaynaklara erişimini engellemek ve BM denetmenleri ile işbirliğini sağlamak adına uluslararası yaptırımların devamlılığı.
- Irak Kitle İmha Silahlarını ortadan kaldırmak adına BM incelemeleri.
- Diplomatik izolasyon.
- Uçuşa Yasak Bölgeler ve Irak'ın askeri yayılmasına karşı diğer çeşitli sınırlamalar.
- Körfez bölgesinde yoğun bir ABD askeri varlığı.⁶⁵

Tıpkı küresel stratejilerde olduğu gibi Irak meselesinde de Clinton, önceki yönetimden miras kalan politikaları benzer yöntemler çerçevesinde sürdürmeyi tercih etmiştir. Esasında çifte çevreleme olarak adlandırılan stratejinin Irak ayağı, Bush döneminde yürürlüğe giren ve uluslararası meşruiyete dayalı Birleşmiş Milletler onaylı yaptırımların sürdürülmesi ve Irak'ın kontrol altında tutulmaya devam edilmesi anlamına gelmektedir. Çifte Çevreleme stratejisini geçmiş politikalarından ayıran en temel fark, yönetimin Saddam rejimi ile herhangi bir yapıcı etkileşim ve diyalog seçeneğini reddederek yaptırımların Irak'ta bir rejim değişikliği gerçekleşene kadar yürürlükte kalmasını amaçlaması olmuştur. Dönemin ABD'nin Ortadoğu Özel Temsilcisi ve stratejinin mimarı Martin Indyk, 1993 yılında yaptığı bir konuşmada yönetimlerinin Saddam ile herhangi bir uzlaşma beklentisi içerisinde olmadığını ya da böyle bir şeyi talep etmediklerini açıkça belirtmiş, Irak'taki rejimin düzeltilemez olduğuna inandıklarını ifade etmiştir.⁶⁶ Çevreleme stratejisi, Irak yönetimini ehlileştirmek ve ABD çıkarları ile daha uyumlu bir hale getirmekten ziyade ülkede içeriden gerçekleşecek bir ayaklanmayı ve sonrasında gelecek rejim değişikliği koşullarını yaratmak adına yürütülmüştür. Ancak her ne kadar Clinton bir önceki yönetimi değişen dünyanın gerçekleriyle bağdaşmamak ve yeterince aktif bir dış politika yürütmek gerekçesi ile

⁶⁵ Hurst, *The United States and Iraq*, 120.

⁶⁶ The Clinton Administration's Approach to the Middle East, The Washington Institute. Erişim 1 Eylül, 2019, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-clinton-administrations-approach-to-the-middle-east>

eleştirmiş olsa da bölgesel dinamikler ve uluslararası konjonktür göz önüne alındığında yeni yönetim de benzer mevcut gerçekler ile yüzleşmek durumunda kalmıştır.

2.4.2. Irak politikalarındaki hassasiyetler ve kısıtlar

Bush yönetimini Körfez Savaşı sonrasında daha soğuk kanlı davranmaya iten iki ana unsur uluslararası meşruiyetin korunması ve bölgesel istikrarın göz önüne alınması olmuştur. Bağdat'a yapılacak herhangi bir müdahale çok uluslu ortaklığın bozulmasına ve bölgede istikrarsızlığa sebep olabileceği sebebiyle reddedilmiştir. Uluslararası işbirliğinin korunması ve bölgesel hassasiyetlerin göz önüne alınması, Clinton yönetiminin Irak politikalarını etkileyen ana unsurlar olmaya devam etmiştir. Öncelikle Saddam'ı uluslararası ortama geri kazandırmak gibi bir gayesi bulunmayan yönetim, yaptırımların sona ermesi adına herhangi bir ipucu ya da tarih vermeyi reddetmiştir. Bu durum Körfez Savaşı öncesi ve sonrasında oluşan konsensüsün zayıflamasına, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde fikir ayrılıklarının ve bölünmelerin patlak vermesine sebep olmuştur. Çin, Rusya ve Fransa yaptırımların kendi ekonomilerine zarar verdiği gerekçesiyle İngiltere ve ABD'nin tutumuna karşı çıkmış, bunun yanı sıra İran ve Libya yaptırımlarına açıkça karşı çıkarak tavırlarını belli etmişlerdir. Saddam ise Anglo - Amerikan ortaklığındaki yaptırımların ülkesindeki insan hakları ihlallerinin sebebi olduğunu savunarak uluslararası ortamda diğer devletlerden destek aramış ve ABD'nin elini zayıflatmaya çalışmıştır. Bu durum aynı zamanda uluslararası örgütlerin meşruiyet şemsiyesi altında ve işbirliği içerisinde rızaya dayalı bir hegemonya oluşturmayı amaçlayan Clinton yönetiminin içeriden gelen baskılar ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.

1990'ların ortasına gelindiğinde ABD'nin savunma harcamaları, geri kalan diğer beş büyük devletinkine eşit durumdaydı. ABD'nin yaşamakta olduğu askeri tek kutupluluk, Clinton'ın savunduğu çok taraflılık düşüncesinin ne denli gerekli olduğunu sorguluyor, Amerikan siyaset sahnesindeki bazı kesimler ABD hegemonyasının tam anlamıyla görünür kılınabileceği tek taraflı ve sert güç odaklı politikaların tercih edilmesi gerektiğini savunuyordu.⁶⁷ Clinton'ın çevreleme politikalarının sorgulandığı dönemlerden 1997 yılında aralarında Jeb Bush, Dick Cheney ve Paul Wolfowitz gibi isimlerin de bulunduğu birçok yeni muhafazakar, "Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi" isimli bir düşünce kuruluşu

⁶⁷ Hurst, *The United States and Iraq*, 120, 115 - 116.

oluşturmuşlardır. Kuruluşun Clinton yönetiminin politikalarının eleştirildiği ve hedefinde açıkça yönetimin Irak politikalarının olduğu bildirgede Amerika liderliğindeki yüzyılın hayata geçirilebilmesi adına dört prensip ortaya atılmıştır:

Küresel sorumluluklarımızı yerine getirebilmek adına savunma harcamalarımızı arttırmalıyız... Demokratik müttefiklerimiz ile olan bağlarımızı kuvvetlendirmeli, kendi çıkarlarımız ve değerlerimize düşman olan rejimler ile mücadele etmeliyiz... Dünya genelinde siyasi ve ekonomik özgürlüğü desteklemeliyiz... Kendi güvenliğimiz, refahımız ve prensiplerimize dostane bir uluslararası düzeni korumak ve genişletmekte Amerika'nın oynayacağı emsalsiz rolün sorumluluklarını kabullenmeliyiz.⁶⁸

Clinton 'ın başkanlığının ilk dönemi sona ererken gerek dışarıdan gerekse içeriden gelen kısıtlamalar ve baskılar, çevreleme politikasının ne denli başarıya ulaştığını ya da yakın gelecekte ne gibi somut başarılar elde edebileceğini sorgulatmıştır. Yaptırımlar, uçuşa yasak bölgenin korunması ve bölgedeki Amerikan askeri gücü ile Irak, bölgedeki müttefik devletlere ve ABD'nin çıkarlarına tehdit oluşturmayacak bir güçte tutuluyordu, ancak yakın gelecekte Saddam'ın olmadığı bir rejim değişikliği olası gözüküyordu. 1995 yılına gelindiğinde Saddam'ın yakın çevresinde bulunan ve rejiminde önemli pozisyonlarda görev alan Ali Hasan el Mecid ve aynı zamanda damadı olan Saddam Kemal Ürdün'e iltica etmiş ve Birleşmiş Milletler ile saklanan kitle imha silahları hakkında işbirliği yapmış, bunun yanı sıra rejime karşı birden fazla darbe girişimi gerçekleştirilmiştir. Ancak her ne kadar Saddam'ın ülkedeki kontrolü sarsılmış olsa da otoritesini korumayı başarmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucu Clinton, başkanlığının ikinci döneminde Irak politikalarında daha kararlı ve baskın bir duruş sergilemeyi tercih edecektir. 1998 yılı itibariyle rejim değişikliği, devletin resmi politikası haline gelecektir.

2.4.3.Rejim değişikliği politikası: Temel unsurlar

Yukarıda ifade edildiği gibi uluslararası meşruiyetin korunmasının yanı sıra bölgesel istikrarın gözetilmesi ABD'nin Irak politikalarında belirleyici unsurlardan bir diğeri olmuştur. Irak'ta meydana gelecek bir güç boşluğu, bölgeyi yıllar boyunca etkisi altına alabilecek bir mezhep savaşı yaratabilirdi. Bölgesel dinamikler göz önüne alındığında bu durum bölgedeki İran etkisinin artmasına sebep olabilir ve ABD'yi bambaşka bir kaos

⁶⁸ Brigham, *The United States and Iraq Since 1990*, 91 - 92.

senaryosuna sürükleyebilirdi. Tıpkı Bush yönetimi gibi Clinton' da bu gibi hassasiyetleri göz önüne alarak hareket etmeyi tercih etmiştir. Ancak içeriden gelişecek başarılı bir ayaklanma ya da darbe girişimi, Irak'da Clinton'un hayal ettiği liberal ya da "uyumlu" yapıya geçişi sağlayabilecek tek ihtimaldi. Göreve gelmeden önce Bush yönetiminin Iraklı Kürtleri zamanı geldiğinde yeterince desteklemediğini savunan Clinton, özellikle ikinci başkanlık dönemi ile beraber Kuzey Irak'ı rejim değişikliği politikalarının ana üssü, Kürt nüfusunu ise değişimi getirecek ana aktör olarak seçecektir.

Amerikan istihbaratı 1990'lar boyunca bölgedeki birçok rejim karşıtı grup ile işbirliği ve diyalog içinde olmuştur. Batılı görüşleriyle tanınan Şii Ahmet Çelebi'nin liderliğindeki Irak Ulusal Kongresi, daha çok Sünni muhalifleri barındıran Irak Ulusal Mutabakatı ve Barzani ve Talabani'nin öncülük ettiği ancak çoğu zaman kendi arasında çekişmeler yaşayan Kürt hareketi bölgedeki üç ana rejim karşıtı grup olarak sıralanabilir. 1994 yılı itibariyle CIA bölgedeki etkinliğini arttırmış, 1995 ve 1996 yıllarında Saddam'a karşı iki başarısız darbe girişimi gerçekleştirilmiştir. Girişimlerin başarısız olmasında Irak istihbaratının kalkışmalardan haberdar olmasının yanı sıra Kürt hareketinin kendi arasındaki çekişmelerin büyük etkisi olmuştur. 1995 yılında Irak Ulusal Kongresi önderliğindeki ayaklanma girişiminde KDP (*Kürdistan Demokratik Partisi*) lideri Mesut Barzani, ABD desteğini yeterli bulmaması sebebi ile bu girişimin bir parçası olmayı reddetmiştir. Irak istihbaratının plandan haberdar olması sebebi ile başarısızlıkla sonuçlanan kalkışma sonrası Barzani, bu fırsatı Taliban önderliğindeki PUK'tan (*Kürdistan Yurtseverler Birliği*) toprak elde etmek için kullanmış ve iki grup arasında çatışma yaşanmıştır. 1996 yılının Ocak ayında Irak Ulusal Mutabakatı önderliğindeki darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından yaklaşık sekiz ay sonra iki grup bu kez yasadışı petrol gelirleri üzerinden anlaşmazlık yaşamıştır. Talabani KDP'ye karşı İran'ın desteğini alırken Barzani ise PUK'a karşı Saddam'dan destek almak zorunda kalacağını ABD'ye bildirmiş ve Amerika bölgeye müdahale etmek durumunda kalmıştır.⁶⁹ Açıkça görülmektedir ki Irak'taki muhalif gruplar arasındaki koordinesizlik ve iç çatışmalar, Clinton yönetiminin içeriden gelişecek bir rejim değişikliği stratejisine büyük oranda zarar vermiştir. Üstelik başarısız darbe girişimleri ve gruplar arası mücadeleler Saddam'ın pozisyonunu güçlendirdiği gibi çifte çevreleme stratejisinin diğer ayağı olan İran'ın zaman zaman bölgedeki etkinliğini arttırmasına sebep olmuştur. Rejim değişikliği politikalarına hız vermeye hazırlanan Clinton yönetimi için Kuzey Irak'ta iki grup arasında

⁶⁹ Hurst, *The United States and Iraq Since 1979*, 131-132.

işbirliğinin sağlanması ve iki grubun ortak hareket etmesi büyük önem taşıyacaktır. Çevreleme stratejisinin 1998 yılı itibarıyla son bulmasının ardından benimsenecek politikaların büyük bir çoğunluğu bu fikir üzerine kurulacaktır.

2.4.4.Çevreleme + rejim değişikliği

Daha önce ifade edildiği gibi 1993 yılında yayımlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde Clinton yönetimi uluslararası işbirliği, önalıcı diplomasi ve demokratik genişleme gibi kavramların üzerinde durmuştur. 1997 yılında yayımlanan belgede ise yönetimin tonunun değiştiği açıkça gözlemlenebilmektedir. Tehditler ile başa çıkmakta diplomatik faaliyetlerin yanı sıra bu kez Clinton, askeri becerilerin ve yeteneklerin üzerinde durmayı tercih etmiştir. Güçlü ve hazır bir ordunun önemine dikkat çeken Clinton, savunma harcamalarında artışa gidileceğinin sinyallerini vermiştir. Belgede ayrıca terör faaliyetleri henüz gerçekleşmeden hareket edilmesi gerektiği ve gerçekleşmesi durumunda en ağır şekilde yanıt verilmesi gerektiği vurgulanmış ve uluslararası terörizm ile baş etmek adına dört ana prensip ortaya atılmıştır:

- Teröristlere imtiyaz tanınmayacaktır.
- Terörü destekleyen devletlere tüm güç ile baskı uygulanacaktır.
- Uluslararası teröristleri cezalandırmak adına tüm yasal mekanizmalardan istifade edilecektir.
- Diğer devletlere terör ile mücadele etmeleri adına destekte bulunulacaktır.⁷⁰

Clinton'ın vurguladığı noktalar, ulusal çıkarlar göz önüne alındığında tehditler henüz gün yüzüne çıkmadan müdahale edilmesi gerektiğini ve savunma harcamalarında artışa gidilmesi gerektiğini savunan ve aynı yıl yayımlanan Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'ni andırmaktadır. Ancak her ne kadar sert güç vurgusu yapılmış olsa da başkanlığı süresince Clinton, Irak'a karşı tek taraflı radikal bir girişimde bulunmamıştır. Buna karşılık özellikle 1998 yılı itibarıyla Irak konusundaki duruşunu bariz şekilde sertleştirmiştir.

31 Ekim 1998 tarihi itibarıyla Saddam, ülkesini tüm uluslararası denetimlerden bağımsız kıldığını ilan etmişti. Bu gelişmenin Clinton yönetiminin sabrını taşıran son damla

⁷⁰ A National Security Strategy for a New Century, Administration: Bill Clinton, 1 Mayıs 1997.

olduğu ifade edilebilir. Aynı ay içerisinde yürürlüğe giren Irak'ın Kurtuluşu Yasası, (*Iraqi Liberation Act*) rejim değişikliğini resmi devlet politikası haline getirmiştir. Buna göre mevcut yaptırımlar ve uçuşa yasak bölge uygulamaları sürdürülecek, ancak buna ek olarak rejim değişikliğinin hayata geçirilebilmesi adına Irak'taki muhalefete destek sağlanacaktı. Bu yasa ile beraber Irak Ulusal Kongresi şemsiyesi altındaki gruplara 97 milyon dolarlık yardımda bulunulmuştur. Aynı yılın Aralık ayında Irak'a karşı yoğun hava saldırılarının dört gün boyunca devam ettiği Çöl Tilkisi Operasyonu gerçekleştirilecek ve Clinton yönetimi Saddam'ı tek taraflı olarak ağır bir şekilde cezalandıracaktı. 19 Mayıs 1999 tarihinde Kongreye gönderdiği mektupta Clinton'ın mesajı açıktı:

“Saddam Hüseyin iktidarda kaldığı sürece kendi ülkesinin insanlarına, bölge barışına ve dünyanın güvenliğine tehdit oluşturacaktır. Biz bu tehditleri çevrelemeye devam edeceğiz, ancak uzun dönemde bunlarla başa çıkmanın en iyi yolu Bağdat'ta yeni bir hükümetin kurulması ile gerçekleşecektir.”⁷¹

Clinton'ın rejim değişikliği idealinin gerçekleşmesi için benimseyeceği politika, Türkiye'yi oldukça yakından ilgilendirmiş ve doğrudan sürecin içerisinde bulunan ana aktör konumuna getirmiştir. Türkiye'nin ulusal güvenlik sorunu olan PKK terör örgütü ile mücadele ettiği Kuzey Irak'taki iki grup arasında yapılacak barış ve ortak düşmana karşı hareket edilmesi, yönetim tarafından Saddam'ın olmadığı bir Irak adına en büyük şans olarak kabul edilmiştir. Clinton, yönetiminin Kuzey Irak'taki iki Kürt grubun ateşkes ilan etmeleri ve işbirliği içinde olmaları için büyük çaba sarf ettiğini sıkça vurgulamıştır.⁷² Bir sonraki bölümde Clinton yönetiminin stratejilerinde Türkiye'yi ne şekilde konumlandıkları ve bu politikaların Türkiye için ne ifade ettiği incelenecektir.

2.4.5. Clinton yönetimi ve Türkiye

Körfez Savaşı'nın ardından Birleşmiş Milletlerin 688 numaralı kararı dahilinde 1991 yılının Nisan ayında Batılı güçlerin bölgeye dahil olması ile yürürlüğe giren Çekiç Güç, Türkiye'nin iç güvenlik meselesi olan ayrılıkçı terör sorunun uluslararasılaşmasına işaret

⁷¹ Letter to Congressional Leaders Reporting on Iraq's Compliance With United Nations Security Council Resolutions 1999

⁷² Letter to Congressional Leaders Reporting on Iraq's Compliance With United Nations Security Council Resolutions 1996

etmektedir. Bu tarihten itibaren Türkiye, bölgedeki bir çok faktörü göz önüne alarak hareket etmek durumunda kalmış ve çok sayıda çelişki ile karşı karşıya kalmıştır. Clinton yönetiminin Saddam'ın rejimini zayıflatmak ve nihayetinde yoketmek adına Kuzey Irak'ın birliğini ve bütünlüğünü desteklemesi, Türkiye'nin yüz yüze kaldığı çelişkilerin başında gelmiştir. Saddam'sız bir Irak'ın tek çare olduğuna inanıldığı ve rejim değişikliğinin resmi devlet politikası haline geldiği süreçte Clinton yönetiminin egemenlik ve toprak bütünlüğü hususlarında bir önceki yönetimin kaygılarını aynı ölçüde paylaşmadığı ifade edilebilir. Devletleri üniter olarak kabul eden ve mevcut yönetimler ile diyalogu tercih eden Bush yönetiminin aksine Clinton, ülke içerisindeki devlet dışı aktörler ile diyalog geliştirmiştir. Bu konuda iki devlet arasındaki fikir ayrılıklarını bir Türk diplomat 1997 yılında şu şekilde ifade etmiştir:

“Eğer KDP ve PUK anlaşırsa bağımsız bir Kürt oluşumunun meydana gelme ihtimali doğar, ki bu bizim için kabul edilemezdir. Eğer şimdi olduğu gibi birbirlerini yok ederlerse bu PKK'nın bölgedeki etkinliğini arttırması anlamına gelir. Biz Bağdat'ın bölgeye geri dönmesini umuyoruz ancak ABD buna tamamen karşı durumda.”⁷³

Daha önce de ifade edildiği gibi Clinton yönetimi Saddam önderliğindeki Bağdat'ın uluslararası topluma geri kazandırılması düşüncesini henüz 1993 yılında kesin bir şekilde reddetmiş ve ilk günden itibaren aynı düşünce ile hareket etmiştir. Bu kapsamda ülke içerisindeki ayrılıkçı ve muhalif oluşumları desteklemiştir. Türkiye ise benzer şekilde ilk günden beri Kuzey Irak'ta kurulacak bağımsız bir oluşuma kendi toprak bütünlüğünü tehdit edeceği ve ülkedeki ayrılıkçı harekete zemin hazırlayacağı gerekçesi ile kesin bir şekilde karşı çıkmıştır. Bu noktada Türkiye ve ABD'nin temel çıkarlarının görünürde uyumsuzluk içinde olduğu ifade edilebilir, ancak mevcut düzen içerisinde çıkarlarını korumak adına her iki devlet de bölgesel konularda ortaklaşa hareket etmeyi tercih etmiş ve birbirine ihtiyaç duymuştur. Bu durumu daha kapsamlı analiz edebilmek adına Türkiye ve ABD'nin bölgedeki hassasiyetleri ve çıkarlarını incelemek faydalı olacaktır.

⁷³ Heinz Kramer, *Changing Turkey: Challenges to Europe and the United States*. (Brookings Institute Press, 2000), 127.

2.4.5.1. Türkiye, Kuzey Irak ve ABD

Uçuşa yasak bölgenin sağlanması ile Bağdat'ın kontrolünden ayrılan Kuzey Irak'ın Türkiye'ye oluşturduğu en büyük tehditlerden birisi PKK faaliyetlerine ortam hazırlaması olmuştur. Bu tehlikeyi engellemek adına Türkiye, PKK'ya karşı bölgedeki askeri faaliyetlerini sürdürmeye devam ederken aynı zamanda Kuzey Irak'taki Kürt grupları ile diyalog kurmayı tercih etmiştir. Irak'taki Kürt grupları da birçok sebepten ötürü Türkiye'nin işbirliğine ihtiyaç duymuşlardır. Türkiye topraklarında konumlanan Çekiç Güç'ün varlığını sürdürmesi, Kuzey Irak'ın Saddam tehdidine karşı uluslararası güvenlik şemsiyesi altında korunması anlamına gelirken aynı zamanda Birleşmiş Milletler insani yardım faaliyetlerinin sürdürülebilmesine imkan tanıyordu. Bunun yanı sıra Türkiye, bölgenin ithalat ve ihracatı için en önemli kanalıydı.⁷⁴ Türkiye ise elinde bulundurduğu koz sayesinde bölgedeki gelişmeler üzerinde söz sahibi olabiliyor, Kürt gruplarına PKK faaliyetlerini engelleme adına baskıda bulunabiliyor ve bağımsız bir oluşumun gündeme gelmesine engel olabiliyordu. Böylece ABD ile uluslararası meşruiyet şemsiyesi altında ortaklaşa yürütülen faaliyetler bölgede Türkiye'nin etkinliğini büyük ölçüde artırıyor ve stratejik üstünlüğü sağlamasına yardımcı oluyordu. ABD ve Türkiye öncülüğünde hayata geçirilen Çekiç Güç, Barzani ve Talabani'ye karşı Türkiye'nin elini güçlendirirken aynı zamanda Saddam'dan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı caydırıcı unsur barındırıyor ve aynı zamanda sınırda yaşanacak büyük çaplı bir göç krizini kontrol altında tutuyordu. Dönemin Cumhurbaşkanı Demirel, Batı ile olan ittifakın Türkiye'nin meselenin dışında tutulmaması ve bizzat içinde olması anlamına geldiğini ifade ediyor, bu sayede büyük güçlerin de bağımsız bir Kürt devleti oluşması fikrine karşı çıktığının altına çiziyordu.⁷⁵ Buna karşılık Türkiye'nin kırmızı çizgi olarak belirlediği çekinceleri ve ABD'nin bu konudaki hassasiyeti her daim akıllarda bir soru işareti olarak kalmış, ABD ile yürütülen işbirliği Kuzey Irak'da meydana gelecek gelişmeler üzerinde söz sahibi olmak ve yaşanan süreçlere doğrudan katılan baş aktör olmak üzerine kurulmuştur.

2.4.5.2. Clinton yönetimi ve Türkiye'nin önemi

Körfez Savaşı'nın ardından ABD'nin bölgedeki etkinliğini korumasında Türkiye'nin hayati bir rol oynadığı ifade edilebilir. Yönetimin yürüttüğü çevreleme ve rejim değişikliği

⁷⁴ Mahmut Bali Aykan, "Turkey's Policy in Northern Iraq, 1991 - 1995." *Middle Eastern Studies*, 32, 4 (1996): 360.

⁷⁵ *Age*, s. 356.

gibi politikalarda Türkiye, bu stratejilerin doğrudan içerisinde yer alan ve ortaklaşa hareket edilen bir aktör konumunda olmuştur. 15 Kasım 1999 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada Clinton, Saddam'ın caydırılması, Kuzey Irak'taki insanların korunması ve büyük çaplı bir göç krizinin önlenmesi hususlarında Çekiç Güç'e verilen destek üzerinden Türkiye'ye duyduğu minneti dile getirmiştir.⁷⁶ Türkiye topraklarında konumlanan Çekiç Güç ile ABD Saddam'ı doğrudan çevreleme ve denetleme şansı bulmuş ve caydırıcılığını artırma imkanı elde etmiştir. Aynı zamanda rejim değişikliği politikaları dahilinde ABD'nin önceliklerinden birisi olan Kuzey Irak'da Kürt grupları arasında barışın sağlanmasında Türkiye ile ortaklaşa hareket edilmiştir. 1996 yılında Barzani ve Talabani arasında ateşkesi sağlamak adına Türkiye, ABD ve İngiltere ortaklaşa hareket ederek Ankara sürecini başlatmıştır. Bu aynı zamanda bölgede İran etkisini çevrelemek adına da önemli bir husus olmuştur. İki grup ve Türkiye arasında gerçekleşecek bir işbirliği, özellikle Taliban önderliğindeki PUK'un İran'dan destek aramasını engelleyecek ve Saddam'a karşı birleşik bir cephe oluşturabilecektir. 1998 yılının Eylül ayında Barzani ve Talabani ile Washington'da yapılan görüşmeler sonucu Ankara süreci ile başlayan ateşkes fikri sonuca bağlanmış, ancak dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Türkiye'nin görüşmelere dahil edilmemesi sebebi ile tepki göstermesi üzerine Kürt liderler ile Kasım ayında Ankara'da görüşülmüştür. Bu süreç içerisinde Clinton, kendi toprakları üzerindeki PKK faaliyetlerine son verecekleri hususunda her iki grupla da anlaşıldığının altını çizmiştir.⁷⁷ Ancak ABD politikalarında Türkiye'nin sahip olduğu öneme karşın Türkiye, zaman zaman Clinton yönetiminden beklediği desteği görememiştir. Özellikle ekonomik ve askeri yardım konuları, Türkiye'nin Clinton yönetimine karşı şikayetlerini sıkça dile getirdiği bir mesele olagelmıştır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Clinton doktrini olarak da kabul edilen genişleme stratejisinin dördüncü maddesi, dış politikanın insani boyutunu sadece yardımda bulunarak değil, insan hakları ihlallerinin yaşandığı bölgelerde demokrasi ve piyasa ekonomisinin kök salmasına yardımcı olarak sürdürülmesi gerektiğinin altına çizmiştir. Buna göre Clinton yönetimi, dış yardım meselesinde Soğuk Savaş dönemi politikalarından farklı bir tutum sergileyeceklerini ortaya koymuştur. Başka biri ifadeyle ekonomik ve askeri yardımda bulunulacak devletler Soğuk Savaş süresince olduğu gibi salt jeopolitik konumları ya da ideolojik bağlılıkları üzerinden değil, siyasi ve ekonomik liberalleşme süreçlerine bağlılıkları

⁷⁶ William J. Clinton, Remarks to the Turkish Grand National Assembly in Ankara, 15 Kasım 1999.

⁷⁷ William J. Clinton, Letter to Congressional Leaders Reporting on Iraq's Compliance With United Nations Security Council Resolutions 1999

üzerinden değerlendirilecektir. Clinton yönetimi iktidara gelmesi ile beraber önceki yıllarda hibe olarak verilen askeri yardımların bağış olarak değil Foreign Military Sales (Yabancı Askeri Satış) kredisi ile yapılmasını önermiş, bu da Türkiye'nin ağır bir borç yükü altına girmesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Clinton 26 Ağustos 1995 mali yılı bütçesi çerçevesinde verilecek 13.7 milyar dolarlık dış yardım kredileri yasasını imzalamış, bu yasa ile Türkiye'ye verilen yardım kredilerine ilk kez koşul getirilmiştir. Türkiye'ye verilecek dış yardım kredilerinin %10'luk bölümü, insan hakları ihlalleri ile ilgili iddialar ve Kıbrıs konuları göz önüne alınarak askıya alınmıştır.⁷⁸ Türkiye'ye verilen yardımlar ve krediler Clinton'un başkanlığı süresince Kongre engeline takılmakla birlikte her yıl azalmış ve Yunanistan'a verilen 7/10 oranı korunmuş, 1999 yılına gelindiğinde ise tamamen feshedilmiştir. Bu durum Türkiye tarafından büyük tepkilere yol açmış, görünürde bölge politikalarında stratejik işbirliği ve karşılıklı hassasiyet ile hareket edildiği düşüncesine tezat bir durum oluşturmuştur. Bu duruma kıyasla Bush önderliğindeki bir önceki yönetim de Türkiye'nin demokratikleşme adımlarının oldukça önemli olduğunun altına her fırsatta çizmiş, ancak bunu güvenlik politikalarının merkezi öneme sahip olduğu ikili ilişkilerde belirleyici bir faktör olarak ele almayı tercih etmemiştir.

Tüm bunlara karşılık Clinton yönetiminin demokratikleşme ve ekonomik ve siyasi liberalleşme adımlarına verdiği değer, aynı zamanda Türkiye için belirli avantajları da beraberinde getirmiştir. Başta ABD için jeostratejik öneme sahip ülkelerde demokratikleşme ve liberalleşmenin kök salmasının Amerika'nın ulusal güvenliğini ve refahını doğrudan destekleyeceğine inanan Clinton, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımını ilk günden beri yoğun bir şekilde desteklemiştir. 1997 yılında yayımlanan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde Güneydoğu Avrupa başlığı altında Türkiye'ye ayrı bir paragraf oluşturan Clinton, demokratik, laik, istikrarlı ve Batılı bir Türkiye'nin Bosna ve Ortadoğu'da istikrarı sağlamak adına ABD girişimlerini desteklediğinin, İran ve Irak'ın çevrelenmesinde önemli bir rol oynadığının altını çizmiş, Türkiye'nin NATO ve Avrupa'daki yapıcı rolünü desteklemeye devam edeceğini vurgulamıştır.⁷⁹ Clinton ayrıca dünyanın 10 ile 20 yıl arasında potansiyel olarak karşılaşılabileceği büyük sorunların tamamının Türkiye'nin dini özgürlüklere, kültürel çeşitliliklere, demokrasi ve insan haklarına bağlı bir Avrupa'ya

⁷⁸ Sibel Kavuncu, "1990'larda Türkiye - ABD İlişkilerinde SEİA ve ABD Yardımı." *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 1 (2013): 137.

⁷⁹ A National Security Strategy for a New Century, Administration: Bill Clinton, 1 Mayıs 1997.

tümüyle entegre olması halinde giderilebileceğini ifade etmiştir.⁸⁰ Başka bir ifadeyle Clinton yönetimi, Türkiye'nin jeostratejik konumu göz önüne alındığında, sadece gündelik bölgesel konularda değil, uzun dönemde ABD ve Batının çıkarları ile uyum içinde olacak demokratik bir Türkiye'nin önemini vurgulamıştır. Açıkça görülmektedir ki Clinton'ın dış politika felsefesinde iç siyasi kurumların yapısı ve Soğuk Savaşın galibi olan liberal değerlere bağlılık büyük bir rol oynamıştır. Bu olgu gerek doğrudan ikili ilişkilerde gerekse bölge politikalarının şekillenmesinde kendini sıkça göstermiştir.

⁸⁰ William J. Clinton, Remarks Following Discussions With President Suleyman Demirel of Turkey and an Exchange With Reporters in Ankara 1999.

2.5. George W. Bush Yönetimi (2000 - 2008)

1990'lı yıllar ABD dış politikasında uluslararası rızaya dayalı hegemonya fikri doğrultusunda çok taraflı uygulamaların ve politikaların benimsendiği bir on yılı işaret etmektedir. George H.W. Bush ve Clinton yönetimleri, (her ne kadar dış politika felsefeleri daha önceki bölümlerde ifade edildiği gibi birbirlerinden oldukça farklı olmuş olsa da) Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile beraber ortaya çıkan tek kutuplu uluslararası yapının, ulusal çıkarların tek taraflı uygulamalar ile gerçekleştirilmeye çalışıldığı politikalarından ziyade Amerika'nın geliştirmekte, düzenlemekte ve korumakta doğrudan etkiye sahip olacağı uluslararası kurumlar, normlar ve kurallar ile korunması ve genişletilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu doğrultuda ulusal çıkarları gerçekleştirmede George H.W. Bush yönetiminin önceliği jeostratejik hassasiyetlerin yanı sıra küresel ve bölgesel dengelerin dikkate alınması olurken Clinton yönetimi, ABD'nin ulusal karakterini oluşturan ekonomik ve siyasi liberalizmin uluslararası düzene hakim olduğu evrensel ahlak anlayışını vurgulamıştır. 2001 yılında göreve başlayacak George Bush'un başkanlığı ise ABD'nin ulusal çıkarlarının ve ulusal güvenliğinin korunmasında, algılanan tehditler ve fırsatlar çerçevesinde jeostratejik hassasiyetlerin, uluslararası normların, değerlerin, uzun soluklu stratejik planlamaların, rıza, meşruiyet ve işbirliği gibi kavramların ikinci plana atıldığı bir dönemi işaret etmektedir. Bu bölümde ilk olarak George Bush'un dış politika tercihleri, geçmiş yönetim ile ilişkili olarak, değişkenler ve devamlılıklar çerçevesinde incelenecektir. Bunun yanı sıra Bush ve yönetiminde kilit pozisyonlarda bulunan isimlerin ideolojileri ve savundukları fikirlerin 2003 yılında işgal ile sonuçlanan ABD'nin Irak politikasını nasıl şekillendirdiği analiz edilecektir. Son olarak yönetimin Türkiye ile ilişkileri nasıl yorumladığı ve hayata geçirilen politikaların Türkiye için ne ifade ettiği incelenecektir.

2.5.1. George W. Bush: Dış politikada tek taraflı dönüş

2000 yılında gerçekleşen başkanlık seçimlerinde dış ilişkiler ve uluslararası politika Amerikalı seçmenlerin üzerinde durduğu bir mesele olmamış, tercihlerini büyük oranda etkilememiştir. Bu dönem Amerikan halkının yalnızca %5’lik bir dilimi uluslararası politikaları göz önüne alarak oy vermeyi tercih etmiştir. (Aynı rakam 2004 yılında %40’ları bulacaktır.)⁸¹ İçeride ise Clinton’ın başkanlık süresi sona ererken benimsenen liberal politikalar sonucu ülke ekonomisinde büyük gelişme ve refah sağlanmıştı. Bunun yanı sıra dış politikada ABD’nin ulusal çıkarlarını doğrudan tehdit edecek büyük çapta bir mesele gündemi meşgul etmemekteydi. Tıpkı Clinton gibi, George Bush’da dış politika konusunda tecrübesiz bir başkan adayydı. Babasının başkanlık süresini bir dönemde tutarak göreve gelen Clinton gibi, o da mevcut yönetimin dış politikasını dünyanın gerçekleriyle uyuşmaması ve yetersiz olması sebebi ile sıkça eleştiriyordu. Esasında meselenin özündeki tartışma o dönemde olduğu gibi şimdi de aynıydı: Soğuk Savaş sonrası oluşan tek kutuplu uluslararası yapı içerisinde Amerikan hegemonyasının dış politikada ne şekilde projekte edilmesi gerektiği.

Henüz göreve başlamadan önce 1999 yılında yaptığı bir konuşmada Bush, Amerika’nın siyasi özgürlükleri savunduğunu ve demokrasi güçlendikçe kazanç sağladığını, Amerika’nın serbest piyasa ekonomisine inandığını ve serbest pazarlar oluştuğunda güçlendiğini, Amerika’nın barışçıl bir güç olduğunu ve demokratik istikrar korunduğunda karlı çıktığını ifade etmiştir.⁸² Bu yönüyle Bush’un Clinton’ın savunduğu ekonomik ve siyasi liberalizmin yayılması görüşüne katıldığını, Amerikan dış politikasında Wilsoncu geleneğin temsil ettiği evrensel ahlak anlayışını benimsediği görülebilir. Bununla birlikte Bush’un dış politika felsefesini bir önceki yönetimden farklı kılan iki temel değişken bulunmaktadır: 21. yüzyıla girerken ABD’nin elinde bulundurduğu gücü ve kaynakları ne şekilde kullanması gerektiği sorusu ve ABD’nin ulusal çıkarlarının çok taraflı politikalar geliştirmek uğruna feda edilmemesi gerektiği inancı.

1999 yılında Clinton, gelecek altı yıl boyunca askeri harcamalarda 112 milyar dolarlık bir artışa gidilmesini teklif etmişti. Bu büyük bütçe artışları sayesinde Amerikan ordusunda

⁸¹ Kevin R. den Dulk ve Mark J. Rozell. “George W. Bush, Religion, and Foreign Policy: Personal, Global, and Domestic Contexts.” *Review of Faith & International Affairs*, 9, 4 (2011): 76.

⁸² Steven Wright, “The Architecture of US Foreign Policy under Clinton and George Bush” içinde *The United States and Persian Gulf Security: The Foundations of the War on Terror*. (UK: Garnet Publishing, 2007): 24.

büyük çapta bir modernizasyon gerçekleştirilmiş, Clinton göreve başlamadan öncesine nazaran ABD askeri harcamalarında %22'lik bir artış yaşanmıştı. sekiz yıllık başkanlığı süresince Clinton, aralarında Somali, Bosna, Kosova, Afganistan, Sudan ve Irak'ın da dahil olduğu bölgelerde 84 askeri operasyon gerçekleştirmiştir.⁸³ Bu operasyonların bir kısmı (Irak, Afganistan, Sudan) tek taraflı olarak gerçekleştirilmiş olsa da Clinton yönetimi demokrasinin yayılması, serbest piyasa ekonomisinin hayata geçirilmesi ve ulus inşası gibi kavramların önemine dikkat çekiyor, insanı yardım amaçlı tek taraflı ya da çok taraflı askeri güç kullanımına sıcak bakıyordu. Savunulan uluslararası kurumların ve normların desteklenmesi, Irak'ta olduğu gibi zaman zaman ABD ulusal çıkarlarının aleyhine işlemiş ve elini zayıflatmış olsa da çok uluslu siyasi ve ekonomik işbirlikleri ve ortaklıklar, yönetimin tercih ettiği strateji olagelmıştır. Bunun yanı sıra daha önceki bölümde ifade edildiği gibi Irak ve Saddam ile olan ilişkilerde tercih edilmesi söz konusu dahi olmayan yapıcı diyalog stratejisi, ulusal güvenlik ve ekonomik çıkarlar göz önüne alındığında Rusya ve Çin gibi aktörler ile stratejik ortaklık geliştirmek adına kullanılmıştır. Bu bilgiler ışığında sekiz yıllık Clinton yönetiminin tek taraflılığı tümüyle terk etmeden oldukça uluslararası bir dış politika anlayışını benimsediği ve ABD kaynaklarını bu fikri desteklemek adına kullandığı ifade edilebilir. Bush ve yönetimi ise Clinton'un uluslararasılık anlayışını sağlam temellere oturmaması ve bu nedenle kapsamlı bir büyük strateji geliştirilememesi üzerinden eleştirecektir. Yeni yönetim kaynakların stratejik diyalog, ulus inşası ve insani yardım faaliyetleri kapsamında dünyanın çeşitli bölgelerine "rastgele" şekilde aktarıldığı görüşünü savunacak, böylece çok taraflı politikalar ve uluslararası işbirliklerinde Amerika'nın ulusal çıkarlarını ilk sıraya koyan bir "seçiciliğin" vurgulandığı bir dönem başlayacaktır.

Clinton yönetiminin son dönemlerinde askeri harcamalarda gerçekleştirdiği artış, o dönemde muhafazakar ve şahin görüşleriyle tanınan Bush ve yönetimince memnuniyetle karşılanmış ve yeni yönetim de benzer askeri modernizasyon faaliyetlerini sürdürmüştür. Ancak Bush ve yönetimi, Amerikan askeri faaliyetlerinde daha seçici bir politika geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. 3 Ekim 2000 yılında gerçekleştirilen başkanlık münazarasında Bush, Amerikan askerlerine görev verilirken oldukça dikkatli olunması gerektiğini savunmuş ve kendisinin böyle bir durumda oldukça tedbirli davranacağını belirtmiştir.⁸⁴ Amerika'nın dünyadaki herkesin her şeyi olamayacağını da altını çizen Bush,

⁸³ Brigham *The United States and Iraq Since 1990*, 56.

⁸⁴ Fraser Cameron, *US Foreign Policy after the Cold War: Global Hegemon or Reluctant Sheriff?* (Routledge, 2005), 189.

Clinton'ın insani yardım ve ulus inşası gibi faaliyetlere harcadığı Amerikan personeli ve kaynaklarını da bu cümle ile doğrudan eleştirmiştir. Bunun yanı sıra göreve başladığı günden itibaren Bush, yönetiminin bağlılığının Amerika'nın ulusal çıkarları ile doğrudan örtüşmeyen çeşitli uluslararası anlaşmalara ve ortaklıklara değil, doğrudan devletin çıkarlarına hizmet edecek politikalara olacağı sinyallerini vermiştir. Amerikan dış politikasında 10 yıldır hüküm süren çok taraflı siyaset anlayışının izleri, 11 Eylül saldırılarından önce, Bush yönetiminin henüz ilk aylarında silinmeye başlayacaktır. Bu doğrultuda George Bush'un başkanlığında Amerika 1997 yılında imzalanan Kyoto Protoklü'nden çekilecek, Kuzey Kore'nin nükleer programı hakkındaki müzakereleri sonlandırarak, Rusya'nın nükleer silahları dönüştürme programı adına oluşturulan ödeneği kesecek ve Rusya'nın Baltık ülkelerinin NATO'ya katılımı kapsamında herhangi bir veto hakkı olmadığını savunacak, Çin ile stratejik ortaklık zemininden stratejik çekişmeye geçecek ve geçmiş yönetim tarafından uluslararası ceza mahkemesinin oluşturulması adına atılan imzayı iptal edecektir.⁸⁵ Açıkça görülmektedir ki sekiz yıllık Clinton yönetiminin geliştirdiği politikalar ve bağlılıkların tekrar gözden geçirilerek iptal edilmesi, yeni yönetimin dış politikada hayata geçirdiği ilk adımlar olmuştur. Dönemin Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Rice, bu politikaların tek taraflı olmadığını, aksine yönetimlerinin %100 uluslararası olduğunu ifade etmiştir. Rice, yönetimin politikalarını "yeni realizm" olarak tanımlamış ve sırf imza atmış olmak için kötü anlaşmalara imza atmanın uluslararasılık olarak tanımlanmasını doğru bulmadığını ifade etmiştir. Bu dönem Dışişleri Bakanlığı'nda Politika Planlama Direktörü olan Richard Haas ise bu politikayı "alakart çok taraflılık" olarak tanımlamıştır.⁸⁶ Yönetimin 2002 yılında yayımladığı Ulusal Güvenlik ve Strateji Belgesi'nde ABD'nin ulusal güvenlik stratejisinin, ülkenin değerlerini ve çıkarlarını belirgin bir biçimde yansıtan bir "Amerikan uluslararasılığı" olacağına altı çizilmiştir.⁸⁷ Bu kapsamda yönetimin tanımladığı çok taraflılık ve uluslararasılık, ABD'nin ulusal çıkarları ve güvenliği ile örtüştüğü sürece başvurulması gereken bir strateji olarak görülmüştür. Soğuk Savaş'ın galibiyet ile sona ermesi ABD'nin uluslararası yapı içerisinde tek süper güç olarak konumlanmasını sağlamış ve Bush önderliğindeki yönetimdeki birçok isim, zafer sonucu elde edilen bu gücün uluslararası sorumluluklar, ortaklıklar ve imzalar ile aşındırılması ve etkisizleştirilmesine

⁸⁵ John Dumbrell, "Unilateralism and 'America First'? President George W. Bush's Foreign Policy." *Political Quarterly*, 73, 3 (July 2002), 279 - 280.

⁸⁶ Steven Wright, "The Architecture of US Foreign Policy under Clinton and George Bush" içinde *The United States and Persian Gulf Security: The Foundations of the War on Terror*.

⁸⁷ The National Security Strategy for the United States of America, Administration: George W. Bush, 17 Eylül 2002.

doğrudan karşı çıkmışlardır. Geçmiş politikalardan kopuş ve dış politikada benimsenen ‘seçici’ eğilimlerin daha iyi anlaşılabilmesi ve 11 Eylül öncesi ve sonrası ABD’nin küresel ölçekteki stratejilerini ve bunların geliştirilmesinde doğrudan etkisi olan Irak politikalarının daha kapsamlı analiz edilebilmesi adına, Bush yönetiminin ilk dönem politikalarına yön veren kilit isimlerin savunduğu dünya görüşünün incelenmesi elzemdir.

2.5.2.Yeni muhafazakarlık

Tarihçi Walter Russell Mead Amerikan dış politikasına yön veren dört ana düşünce akımı olduğunu ifade etmiştir: serbest ticaret ve ticari çıkarları vurgulayan Hamiltoncu yaklaşım; demokrasiyi savunan ve bunun adına savaşan evrensel ahlakçı Wilsoncu yaklaşım; uluslararası temaslara şüphe ile yaklaşan tecritçi Jeffersoncu yaklaşım; ve ulusal onuru ve askeri gücü yücelten popülist Jacksoncu yaklaşım.⁸⁸ Kökeni 1930’lara kadar giden ve esasında fikirsel bir akım olan yeni muhafazakarlık, Jacksonculuğun askeri güç ve Wilsonculuğun evrensel ahlak vurgularını harmanlayan bir dünya görüşüdür. Ancak bu düşünce akımı ne yaptırım gücünden eksik bir ahlakçılığı ne de dar realpolitik çerçeveye hapsolmuş askeri bir gücü desteklememektedir. Soğuk Savaş’ın gerek askeri gerekse ideolojik çekişmeleri barındıran bir güç mücadelesi olması, dış politikada her iki unsurun kullanılabilmesi için uygun bir zemin oluşturmuştur. Dış politikayı daha ziyade siyah - beyaz ve sıfır toplamlı bir oyun olarak gören yeni muhafazakarlar, Amerika’nın kuruluş felsefesinden gelen değerlerin evrenselliğini ve üstünlüğünü, ülkenin ulusal çıkarlarını hayata geçirmesinde araçsallaştırılacak meşru ve hatta ilahi ilkeler olarak görmüşlerdir. Wilsonculuğun aksine buradaki amaç, uluslararası kurumların ve normların belirleyici olduğu bir kolektif güvenlik anlayışından ziyade, gerektiğinde askeri güç kullanmaktan çekinmeden, doğrudan Amerika’nın ulusal çıkarları ve güvenliğe ile uyum içinde olacak bir uluslararası düzen oluşturmaktır. Will Hutton, siyaset felsefecisi Leo Strauss’un yeni muhafazakar düşünce üzerindeki etkilerinin temel bileşenleri vatanseverlik, tek taraflılık, eşitsizliğin ve ahlaki elitin hükmetme hakkının kutsanması olarak tanımlamıştır.⁸⁹ Buna göre güçlü olanın ulusal çıkarlarını korumak adına gerekirse tek taraflı ve sert güç ile hareket etmesinin meşruiyeti, elinde bulundurduğu askeri ve ahlaki üstünlükten gelmektedir. Açıkça görülmektedir ki yeni

⁸⁸ Peter Gries. *The Politics of American Foreign Policy: How Ideology Divided Liberals and Conservatives over Foreign Affairs*. (Stanford University Press, 2014): 121 - 122.

⁸⁹ John Dumbrell, “Unilateralism and ‘America First’? President George W. Bush’s Foreign Policy.” 286.

muhafazakar ideoloji, ABD'nin başat aktör olduğu Hobbesçu bir dünya düzenini vurgulamaktadır.

Yeni muhafazakarlığın Amerikan dış politikasında kendisine yer edinmesi ise Ronald Reagan'ın ilk başkanlık döneminde gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'ni "şer eksenini", Soğuk Savaş ise iyilik ve kötülük arasındaki bir mücadele olarak tanımlayan Reagan'ın stratejik planlamaları oldukça basitti: "Biz kazanırız, onlar kaybederler."⁹⁰ Nixon ve Kissinger önderliğinde diplomasi ve karşılıklı diyalogun dış politikaya hakim olduğu yumuşama (*detant*) dönemi, yeni muhafazakarlar için kabul edilemez bir geri çekilişi simgelemiştir. Oysa Reagan'ın "kötü Sovyet İmparatorluğu" ile dünyanın her yerinde ve her şekilde mücadele etme kararlılığı, yeni muhafazakarlar için dış politikada kazananın herşeyi alacağı sıfır toplamlı oyunun müjdeleyicisi idi. 1990'lara gelindiğinde Sovyetlerin ve bir ideoloji olarak komünizmin çöküşü, yeni muhafazakarların varoluşunu tehdit eden bir gelişme olmuş, üstünlük sağlanacak düşman ortadan kaybolmuştu. Bu dünya görüşünü ve onu savunan entelektüelleri Soğuk Savaş sonrası dünyada tekrardan ateşleyecek olan gelişme, George H.W Bush yönetiminin Irak politikaları olmuştur.⁹¹ Soğuk Savaşın galibi olan ABD'nin Körfez Savaşı sonrasında Saddam'ı devirmeyi reddederek bölgesel bir tehdidi yok etmekte gerekli adımları atamamış olması, yeni muhafazakarlar entelektüellere yumuşama dönemini andıran pasif ve etkisiz politikaları çağrıştırmıştır. Üstelik bu kez ABD'nin politikalarını dizginlemesini gerektirecek küresel boyutta bir rakip bulunmamaktaydı. Bu tarihten itibaren yeni muhafazakar ideoloji doğrudan Saddam ve Irak ile birlikte anılır hale gelecek, George Bush'un başkanlığı ile birlikte ABD dış politikasının rotasını belirleyen en temel unsurlar olarak karşımıza çıkacaktır. 21. yüzyıla girerken hükümetin bir çok kanadına hakim olan yeni muhafazakar yöneticilerin Amerikan hegemonyasını dünyaya tüm görkemiyle projekte etme hedefleri, 11 Eylül'ün yarattığı korku iklimi içerisinde gerçekleşecektir.

⁹⁰ Henry Kissinger, *Dünya Düzeni*. (İstanbul: Boyner Yayınları, 2014): 339. Sonraki bölümlerde inceleneceği gibi buna benzer fazla basitleştirmelerin, uzun soluklu ve temkinli stratejik planlamalardan ziyade ideolojik hırsların belirleyici olduğu söylem ve yöntemlerin, yeni muhafazakar dünya görüşünün bir kez daha Amerikan siyasetine hakim olduğu George Bush'un başkanlığı süresince tekrarlandığı gözlemlenmiştir.

⁹¹ Steven Wright, "The Architecture of US Foreign Policy under Clinton and George Bush" içinde *The United States and Persian Gulf Security: The Foundations of the War on Terror*, 30.

2.5.3.Yeni muhafazakar kadro ve Irak

1997 yılında William Kristol öncülüğünde kurulan muhafazakar düşünce kuruluşu Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi (PNAC), aynı yıl kaleme aldıkları manifestoda Amerika'nın kendi çıkarları, güvenliği, refahı ve prensipleri ile uyum içinde olacak bir uluslararası düzenin sağlanması gerektiğinin altını çizmiştir. Önceki bölümde de ifade edildiği gibi Clinton'ın Irak politikasını oldukça zayıf ve yetersiz bulan bu yapı, Amerika'nın küresel ölçekte benimsemesi gereken hegemon rolü karşısında Saddam'ı aşılması gereken bir engel olarak görmüş ve kuruluşundan itibaren rejim değişikliği politikasını savunmuştur. PNAC'ın 17 üyesi, Bush yönetimi içerisinde pozisyonlar elde edecektir. Bunlar içerisinde Irak'da askeri müdahale ile rejim değişikliğinin en ateşli savunucuları olan Dick Cheney Başkan Yardımcılığı, Donald Rumsfeld Savunma Bakanlığı ve Paul Wolfowitz Savunma Bakanlığı Yardımcılığı gibi üst düzey pozisyonlarda yer alacaktır. 1998 yılında Clinton'a yazdıkları açık mektupta PNAC, Amerikan dış politikasında gerekli olan değişimi, Irak'a yönelik uygulanması gereken stratejiler üzerinden duyurmuş, diplomasinin bu noktadan sonra uygun bir araç olmadığını açıkça belirtmiştir:

Strateji herşeyden önce Saddam Hüseyin rejiminin görevden alınmasını hedeflemelidir... Tek kabul edilebilir strateji, Irak'ın kitle imha silahlarını kullanma ya da bu yönde tehdit etme ihtimallerini ortadan kaldıracak olandır. Bu, yakın dönemde askeri yöntemlere baş vurma anlamına gelmektedir, zira açıkça görülmektedir ki diplomasi başarısız olmaktadır. Uzun dönemde ise Saddam Hüseyin ve rejimini devirmek anlamına gelmektedir. Bu, Amerikan dış politikasının amacı olmalıdır... Her ne olursa olsun, Amerikan politikaları Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin fikir birliğine dayalı yersiz ısrarları tarafından felce uğramaya devam etmemelidir.⁹²

Açıkça görülmektedir ki Saddam rejiminin varlığı, yeni muhafazakarlar için Amerikan dış politikasında yanlış giden unsurların tümünü temsil etmiştir. İlk olarak Saddam'ın geliştirmekte olduğu ya da gerekli önlemlerin alınmaması sonucu potansiyel olarak geliştirebileceği kitle imha silahları, Amerika'nın ulusal güvenliğine doğrudan bir tehdit olarak lanse edilmiştir. Bunun yanı sıra Bush ve Clinton yönetimlerinin uluslararası meşruiyetin ve işbirliğinin korunması adına çok taraflı politikaları tercih etmeleri ve kararlı bir duruş gösterememeleri, ABD'nin içerisinde bulunduğu güvenlik zaafiyetinin en büyük

⁹² Project for a New American Century, Open Letter to President Clinton, 1998. Erişim 10 Eylül, 2019, <http://www.robmacdougall.org/4301/4301.25.USSince2001.pdf>

sebebi olarak gösterilmiştir. Ancak burada vurgulanan asıl mesele, Amerika'nın yeni uluslararası yapı içerisinde oynaması gereken rol ile ilgilidir ve basit bir bölge politikası tavsiyesinden fazlasıdır. Vurgulanan, hayata geçirilmesi arzulan bir dünya düzenidir. Buna göre tek kutuplu askeri gücü ve evrensel olduğu kabul edilen ilkeleri ile ABD belirli bir kolektif düzen içinde basit bir katılımcı olarak yer almamalı, mevcut düzen Amerika'nın çıkarları ve amaçları doğrultusunda şekillenmelidir. Ancak bu denli radikal ve ideolojik hırslara bürünmüş bir görüş bile dış politika oluşumunda belirli kısıtlamalara takılacaktır. Tıpkı önceki iki yönetimde olduğu gibi uluslararası meşruiyetin sağlanması, Amerikan kamuoyunun desteğinin alınması ve bölgesel istikrar ve güç dengelerinin korunması adına temkinli hareket edilmesi, bu kısıtlamaların başında gelmektedir. George H.W. Bush yönetimi bölgede İran etkisini dengelemek adına Irak'ın toprak bütünlüğünü savunuyordu, ancak Körfez Savaşı'nın ardından Saddam'ın görevde kalması tercih edilen bir durum değildi. Buna karşılık uluslararası meşruiyetin ve bölgesel dengelerin korunması adına Bush yönetimi radikal bir karar almaktan çekinmişti. Clinton ise göreve başladığı ilk günden itibaren Saddam'ın olmadığı bir Irak'ı savunuyordu. Çevreleme ve rejim değişikliği yönetimin resmi politikaları olmuş, ancak zorla gerçekleşecek bir rejim değişikliği ne içeride ne de dışarıda gerekli desteği bulamayacağı sebebi ile hayata geçirilmemişti. Ancak tüm bu kısıtlamalar, George Bush'un başkanlığı döneminde tek bir gün içerisinde ortadan kalkacaktır. 11 Eylül saldırıları, yeni muhafazakar dünya görüşünün hayata geçirilebilmesini mümkün kılacak koşulları yaratacaktır.

2.5.4. George W. Bush yönetimi ve Irak: 11 Eylül öncesi ve sonrası

Daha önce de ifade edildiği gibi George Bush'un başkanlığa seçildiği dönemde ne yönetimin ne de Amerikan kamuoyunun gündemini meşgul eden öncelik dış politika değildi. Saddam'ın 1998'den itibaren ülkesini uluslararası denetimlere kapatması ve kitle imha silahları geliştirdiği şüpheleri, küresel terör örgütü El Kaide'nin ABD'ye yönelik terör faaliyetlerini arttırması, yönetimin karşı karşıya olduğu başlıca tehditler arasındaydı. Ancak 11 Eylül 2001 tarihi öncesinde küresel terör ağları, kitle imha silahları ve Irak, henüz aynı başlık altında değerlendirilmiyor, dolayısıyla Irak politikaları ülkenin savunulması ve güvenliği boyutunda ele alınmıyordu. Bu dönemde ulusal güvenlik politikaları, iki farklı görüşten grubun tartışmalarına sahne olmaktaydı; Savunma Bakanı Rumsfeld'in öncülüğünü ettiği ve sayıca daha fazla olan yeni muhafazakarlara karşılık Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilen Powell'in öncülüğünü ettiği geleneksel realistler. Yeni muhafazakarlar

rakipsiz Amerikan gücünün tek taraflı olarak kullanılması ve Amerikan hegemonyasının korunmasını arzularken Powell, bu gücün kullanılmasında daha temkinli olunması ve çok taraflı hareket edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁹³ Her iki tarafın da görüşlerini dikkate alan Bush, yönetiminin ilk aylarında Irak'a yönelik Clinton döneminden miras kalan çevreleme ve kontrol altında tutma politikaları çerçevesinde hareket etmiştir. Bu dönemde Irak'a karşı bir müdahale henüz gündemi meşgul etmemekteydi. Ancak 11 Eylül saldırıları, Powell'ın temsil ettiği görüşün dış politikaya yön verme şansını tamamen ortadan kaldırmıştır. Bush saldırı öncesi ve sonrası Irak politikalarını şu sözlerle tanımlamıştır: "11 Eylül saldırılarından önce akıllı yaptırımları tartışıyorduk, ancak çevreleme doktrininin tutulacak yanının olmadığını gördük. Benim görüşüm 11 Eylül'den sonra tamamiyle yön değiştirdi, zira artık görüyorum ki dünya değişti."⁹⁴

Saldırıların gerçekleştiği gün Başkan Bush, saldırıları düzenleyenler ve onları barındıranlar arasında herhangi bir ayırım yapılmayacağını dünyaya ilan etmişti. Aynı günlerde Irak'a karşı bir müdahale gerçekleştirilmesi Wolfowitz ve Rumsfeld tarafından ortaya atılmış olsa da yönetimin önceliği Usama Bin Ladin'in yaşadığı Afganistan ve onu barındıran Taliban rejimi olmuştur. ABD'nin saldırılardan birkaç hafta sonra Afganistan'da gerçekleştirdiği operasyonlara gerek uluslararası, gerekse Amerikan kamuoyundan büyük destek gelmiş, Çin, Rusya, Avrupa Birliği ve Türkiye'nin de dahil olduğu birçok devlet terör ile olan mücadelesinde ABD'yi desteklediğini açıkça ifade etmiştir. Ancak çok geçmeden yönetim gözünü Afganistan'dan Irak'a doğru çevirmeye başlamıştır. Bu noktadan itibaren ulusal güvenlik politikaları "dünyayı kötülükten kurtarma" ilahi misyonu ile birleştirilecek, yönetim ise tüm çabalarını Irak, kitle imha silahları ve küresel terör ile bağlantı kurmaya adayacaktır.

2.5.5. Bush Doktrini ve Irak'ın işgali

Başkan Bush'un 1 Haziran 2002 tarihinde Kara Harp Okulu'nda (*West Point*) yaptığı konuşma ve aynı yıl yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi Belgesi, Bush doktrini olarak anılacak dış politika felsefesinin ilkelerini dünyaya ilan ediyordu. Buna göre çevreleme ve

⁹³ Cameron Fraser. *US Foreign Policy after the Cold War: Global Hegemon or Reluctant Sheriff?* (Routledge: 2005): 186.

⁹⁴ Hurst, Steven. *The United States and Iraq*, 159.

caydırma gibi Soğuk Savaş stratejileri, dönemin koşulları ve düşmanın yetenekleri göz önüne alındığında yetersiz ve etkisiz kalıyordu. Amerika, mevcut tehditler ile başa çıkmak adına önalcı hareket etmeye hazır olmak durumundaydı.⁹⁵ Bunun yanı sıra Bush doktrini, ABD'nin ulusal güvenliğini tüm dünyayı ilgilendiren kolektif bir güvenlik anlayışı ile bağdaştırıyordu:

Saldırganlık ve terörü benimseyen her devlet gerekli bedeli ödeyecektir. Amerika'nın güvenliğini ve gezegenin huzurunu birkaç çılgın terörist ve zorbanın eline bırakmayacağız. Bu karanlık tehditi ülkemizin ve dünyamızın üzerinden kaldıracacağız.⁹⁶

Bir diğer önemli nokta ise ne Kara Harp Okulu'nda gerçekleştirilen konuşmada ne de Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde El - Kaide'ye tek bir atıf dahi yapılmamış olmasıdır. Tasvir edilen düşman 11 Eylül saldırılarını üstlenen küresel terör örgütü ile sınırlı kalmamış, evrensel bir nitelik kazanmıştır. Buna göre ABD'nin ve dünyanın güvenliğine en büyük tehdit, doğrudan devlet içi kurumlar ve yapılar ile ilgilidir. Düşmanın tek bir yüzü ya da adı yoktur, aksine düşmanı doğuran koşullar vardır:

Ülkemizin karşı karşıya olduğu en büyük tehdit radikalizm ve teknolojinin birleştiği noktadır... 11 Eylül saldırıları bize göstermiştir ki Afganistan gibi zayıf devletler, bizim gibi güçlü devletlerin ulusal çıkarlarına büyük tehdit oluşturmaktadır. Yoksulluk, fakir insanları terörist ya da katil haline getirmez. Ancak yoksulluk, zayıf kurumlar ve yozlaşma, zayıf devletleri terörist ağları ve uyuşturucu kartellerine karşı savunmasız hale getirebilir... Amerika artık fetheden devletlerden ziyade başarısız devletlerden tehdit algılamaktadır.⁹⁷

Saldırıların gerçekleştiği ilk günden itibaren Irak'a karşı hareket edilmesi yönetim içerisinde konuşulmuş, Bush doktrini ile birlikte bu savaşın Afganistan ya da El - Kaide ile sınırlı kalmayacağı açık bir şekilde dünyaya duyurulmuştur. Ancak Maureen Dowd'un vurguladığı gibi ABD, 11 Eylül'de El - Kaide gibi kendisine saldırmamış, Kuzey Kore gibi uçaklarını alıkoymamış, Suudi Arabistan gibi El - Kaide'yi finanse etmemiş, Pakistan, İran ve Suriye gibi teröristlere ev sahipliği yapmamış bir ülke ile savaşa girmek üzereydi.⁹⁸ Çok

⁹⁵ President Bush Delivers Graduation Speech at West Point, 1 Haziran, 2002. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html>

⁹⁶ Age

⁹⁷ The National Security Strategy for the United States of America, Administration: George W. Bush, 17 Eylül 2002.

⁹⁸ Stefan Halper, Jonathan Clarke. *America Alone: The Neo - Conservatives and the Global Order*. (Cambridge University Press: 2004): 213.

tarafli politikalara ve herhangi bir uluslararası konsensüs oluşturmaya gerek duymayan yeni muhafazakar yönetimin önceliği, ideolojik hırslar üzerine inşa edilecek olan bu savaşın gerekliliğini uluslararası kamuoyundan ziyade Amerikan kamuoyuna kabullendirmek olacaktır.⁹⁹ Bu andan itibaren yönetim, her biri gerçekliklerden oldukça uzak olacak olan üç ana hususun üzerinde duracaktır: savaşın gerekçeleri, icrası ve sonuçları. Bu süreçlere Rumsfeld önderliğindeki Pentagon ile Kuvvet Komutanları ve CIA arasındaki fikir ayrılıkları ve yeni muhafazakar ideolojinin ‘‘fazla basitleştirme’’ yönelimleri damga vuracaktır.

2.5.5.1.Savaş için öne sunulan gerekçeler

Mayıs 2002’de ABD Ulusal Güvenlik Komisyonu, CIA’den Irak’daki kitle imha silahlarının varlığı hakkında halka açık bir rapor yayınlamasını talep etmiş, bu sayede yönetim, tehdidin boyutunu Amerikan halkına göstermeyi hedeflemiştir. Yönetimin baskıları sonucu yalnızca üç haftalık bir süre içerisinde hazırlanan bu raporda Irak ve El - Kaide arasında bağlantı olduğu, Saddam’ın elinde kimyasal ve biyolojik silahların bulunduğu ve yaklaşık 10 yıl içerisinde nükleer silah geliştirebileceği tespit edilmiştir.¹⁰⁰ Buna karşılık dönemin CIA Başkanı George Tenet, 2007 yılında kaleme aldığı kitabında CIA’in aslında işgal öncesinde Irak ve terörizm arasında herhangi bir bağlantı bulamadığını, ancak Beyaz Saray’ın raporun yeniden düzenlenmesi adına baskıda bulunduğunu ifade edecektir.¹⁰¹ Bunun yanı sıra 2003 yılının Ocak ayında Bush, İngiliz İstihbaratı’nın Saddam’ın Afrika’dan büyük miktarda uranyum aldığını tespit ettiğini belirtmiş, ancak bu iddia da sonradan asılsız çıkmıştır. Terörizm ve kitle imha silahlarının kesiştiği nokta olarak Irak’ın gösterilmesi uluslararası kamuoyuna yeterince inandırıcı gelmemiş olsa da Amerikan halkının desteği kazanılabilmektedir. Bu dönem Amerikalıların %72’si Saddam’ın elinde bulundurduğu kitle imha silahları sebebi ile savaşın gerekli olduğuna, %53 ile 64’ü arası ise Saddam’ın 11 Eylül saldırıları ile doğrudan ilişkili olduğuna inanmıştır.¹⁰² Saldırıların devamının gelebileceği çekincesi ve yaratılan korku iklimi, bu desteğin sağlanmasında büyük pay sahibi olmuştur. Irak’ın elinde Amerika’ya zarar vermek adına kullanılacak kitle imha silahlarının

⁹⁹ İşgalden kısa bir süre önce Dışişleri Bakanı Colin Powell, yönetimin isteği üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde Irak’ın kitle imha silahları ile terörist gruplar arasında bağlantı olduğunu ispat etmeye çalışan bir sunum yapmıştır. Ancak kesin gerçeklikler üzerine kurulmamış olan bu iddialar uluslararası kamuoyunu ikna etmekte başarısız olmuştur. Yönetimin küresel hedefleri ve ideolojik hırsları göz önüne alındığında bu çabaların daha ziyade sembolik olduğu ifade edilebilir.

¹⁰⁰ Seyom Brown, *Faces of Power*, 636.

¹⁰¹ Yetiv, *The Absence of Grand Strategy*, 128.

¹⁰² Stefan Halper ve Jonathan Clarke. *America Alone: The Neo - Conservatives and the Global Order*, 214.

bulunduğu gerekçesi, tıpkı önleyici savaş doktrininin vurguladığı gibi, Amerikan halkının gözünde savaşın meşru müdafaa olarak görülmesine sebep olmuştur.

2.5.5.2.Savaşın icrası ve sonuçları

Savaşın icrasında gerekli olacak kaynakların belirlenmesi, yeni muhafazakar yönetimin ne denli toz pembe bir senaryo öngördüklerini ortaya koymuştur. Rumsfeld ve Wolfowitz önderliğindeki Pentagon'a göre operasyonların gerçekleştirilmesinde 100.000, Saddam'ın devrilmesinin ardından ise bölgede tutulacak 30.000 asker görevi yerine getirmek adına yeterliydi. Yönetim ayrıca tüm operasyonun 2 milyar dolara mal olacağını iddia etmekteydi.¹⁰³ (1991 tarihindeki Birinci Körfez Savaşı'nda George H.W. Bush önderliğindeki yönetim, Suudi Çölüne 400.000 asker sevk etmiştir. Üstelik bu operasyonların yükü ne tek taraflı olarak sırtlanmış ne de işgal amacı ile gerçekleştirilmiştir.) Ancak 2006 yılının Kasım ayına kadar Irak'daki savaşın genel bir değerlendirmesini yapmış olan Irak Çalışma Grubu'nun verilerine göre bu tarihe kadar olan süreçte 2,900 Amerikalı hayatını kaybetmiş, savaş faaliyetleri her ay yaklaşık 8 milyar dolara mal olmuş ve bu rakamın savaş sona erdiğinde 2 trilyon dolar olacağı öngörüldüğü belirtilmiştir.¹⁰⁴ Bu dönemde yönetimin Afganistan'daki tecrübelerini yansıtan stratejileri Irak'ta hayata geçirmeyi hedeflediği ifade edilebilir. Göreve geldiği ilk günden itibaren ulus inşası faaliyetlerinin hayranı olmadığını açıkça dile getiren Bush, bu faaliyetlerin Amerika'nın sorumluluklarının dışında kaldığını vurgulamaktan çekinmemiştir. Taliban rejiminin düşürülmesinin ardından bölgenin denetimini Birleşmiş Milletler'e devredip kaynaklarını Irak'a yönelten yönetim, Saddam'ın devrilmesinin ardından benzer çıkış yolları aramıştır. Başkan Bush, işleri biter bitmez Birleşmiş Milletler Koruma Gücü oluşturarak bölgeden ayrılacaklarını, zira Amerika'nın bölgede polis rolü oynamayacağını ifade etmiştir.¹⁰⁵ Açıkça görülmektedir ki Bush yönetiminin dünyayı kötülükten kurtarmak adına üstlendiği ilahi misyonun uzun dönemdeki etkileri göz önüne alınmamış, süreçten ziyade sonuç odaklı gerçekleştirilmiştir. Kısa vadedeki hedeflerin gerçekleştirilmesinin ardından gelen ulus inşası faaliyetlerinin sorumlulukları, tek taraflı askeri operasyonların aksine çok taraflı koalisyonlara devredilecek bir angarya olarak görülmüştür. Buna göre Amerika polis değil, kurtarıcıdır. Ancak savaşın ardından dönemin Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in ifade ettiğinin aksine Bağdat sokakları

¹⁰³ Brigham, *The United States and Iraq Since 1990*, 113.

¹⁰⁴ Baker James A., Hamilton Lee H. *The Iraq Study Group Report*, 2006, 27.

¹⁰⁵ Hurst, *The United States and Iraq*, 172.

ABD’yi kurtarıcı olarak gören kalabalıkların sevinç çılgınlıkları ile dolup taşmamış, aksine Irak etnik ve mezhepsel kaosa sürüklenmiştir.¹⁰⁶ Bölgede yaşanan istikrarsızlık ve kaos, savaşın Amerikan kamuoyu nezdinde meşruiyetini kaybetmesine ve ABD kaynaklarının büyük ölçüde zarar görmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda ilk etapta ulusal (ya da evrensel) güvenlik meselesi olarak lanse edilen hareket, Saddam’ın devrilmesinin ardından bölgede demokrasi ve insan haklarını yayma misyonuna evrilecektir. Bush yönetiminin Türkiye ile olan ilişkilerinde belirleyici olan temel unsur, bu iki dönemin farklı politikaları olacaktır.

2.5.6. George W. Bush yönetimi ve Türkiye

11 Eylül saldırı ile Bush önderliğindeki yönetiminin dış politikadaki önceliği, yeni muhafazakar düşüncenin inançları doğrultusunda, Amerika’nın çıkarları ve güvenliğine dostane bir uluslararası düzen oluşturmak olmuştur. Bu amaç ise ulusal güvenliğe karşı algılanan tehdit üzerine temellendirilmiştir. Bu noktadan itibaren ABD’nin diğer devletler ile olan ilişkilerinde belirleyici olan unsur diplomasi, stratejik çekişmeler ya da ortaklıklardan ziyade terörle mücadelede işbirliği olacaktır. Bush yönetimi yabancı devletler ile olan ilişkilerini, Amerika’nın ulusal güvenlik politikalarına ne denli uyumlu oldukları çerçevesinde değerlendirecek, dış politikaya ‘‘ya bizdensiniz ya da teröristlerden’’ gibi oldukça siyah beyaz bir görüş yön verecektir. Örneğin geçmiş dönemlerde Afganistan’daki Taliban rejimine destek veren Pakistan ile 11 Eylül’ün ardından terörle mücadele alanında işbirliği geliştirilmiş, ABD askeri faaliyetlerine izin vermesi ile birlikte Pakistan’a uygulanan yaptırımların bir çoğu kaldırılmış ve ekonomik destek sağlanmıştır.¹⁰⁷ Ulusal çıkarların uyum içinde olduğu stratejik öneme sahip devletler ile işbirliği içinde olmak ve ilişkileri geliştirmek, elbette Soğuk Savaş’tan bu yana her ABD yönetiminin memnuniyetle karşıladığı bir fırsat olmuştur. Geçmiş dönemlerde George H.W. Bush yönetimi Körfez Savaşı’na destek sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyelerinin de dahil olduğu devletler ile çeşitli havuç ve sopa politikaları çerçevesinde iletişim kurmuştur. Clinton yönetimi ise özellikle ABD çıkarlarını yakından ilgilendiren bölgelerde ekonomik ve siyasi liberalleşme süreçlerini desteklemiş, yepyeni işbirliği fırsatları geliştirmeyi hedeflemiştir. Ancak Irak’ın işgaline giden süreçte George Bush yönetiminin işbirliği tanımı oldukça dar bir güvenlik politikası çerçevesine yerleştirilmiştir: ABD’nin küresel misyonuna destek vermek ya da

¹⁰⁶ Elbette uzun yıllardır baskıcı Baas rejimi çatısı altında yaşayan, siyasi ve ekonomik özgürlükleri kısıtlanan bir çok Iraklı’nın yönetim değişikliğinden ilk etapta memnuniyet duyduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak gelecek yıllarda ülkenin sürüklendiği kaos, bu sevince büyük ölçüde gölge düşürecektir.

¹⁰⁷ Fraser. *US Foreign Policy after the Cold War*, 139.

vermemek. Bu kapsamda ilgili devletlerin çekinceleri ve hassasiyetleri büyük ölçüde dikkate alınmamıştır. İşgale giden süreçte Bush'un önceliği, diğer yönetimlerin aksine uzun dönemde Türkiye'nin Batı'ya açılan bir köprü olması değil, yalnızca savaş süresince Irak'a açılan bir cephe olması olmuştur. Türkiye'nin siyasi ve ekonomik liberalleşme süreçleri ya da uzun zamandır vurguladığı ulusal güvenlik çekinceleri ikinci plana atılmış, diplomasi, yerini pazarlığa bırakmıştır. Demokratik süzgeçten geçen ancak Birinci Körfez Savaşı ile başlayan sürecin etkileri göz önüne alındığında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçmeyen 1 Mart Tezkeresi, ikili ilişkilerde yeni bir dönemin başladığının habercisi olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması için hükümete yetki verecek olan tezkerenin 264 kabul, 250 ret ve 19 çekimser oy ile Meclis'ten geçmemesine rağmen 19 Mart 2003 tarihinde Meclis kararıyla Türkiye hava sahasının savaş amacıyla açılmasına ve Türk birliklerinin Kuzey Irak'a gönderilmesine izin verilmiştir.¹⁰⁸ Ancak tezkerenin ilk etapta geçmemesi Birinci Körfez Savaşı'ndan bu yana iki devletin Kuzey Irak'da sürdürdüğü askeri işbirliğini sonlandırmış, ABD bu noktadan itibaren bölgede karşılıklı hassasiyetlerin gözetilmediği tek taraflı politikaları hayata geçirmeye başlamıştır. 4 Temmuz 2003 tarihinde Süleymaniye'de Türk askerlerinin başlarına çuval geçirilerek sorgulanmaya götürülmesi, uzun yıllardır ABD ve bölgedeki Kürt grupları ile diyalog içerisinde bölgedeki varlığını koruyan Türkiye'nin yeni oluşacak düzenden dışlanması anlamına gelmiştir. Clinton yönetiminin bölge politikalarında en önemli aktörlerden biri olarak kabul ettiği ve uzun soluklu stratejik ortaklık zemininde işbirliği yürüttüğü Türkiye, Bush yönetiminin Irak politikalarında benzer şekilde anılmayacaktır. 23 Mart 2003 tarihinde Amerikan basınını operasyonlar hakkında bilgilendirmek amaçlı gerçekleştirdiği konuşmada Başkan Bush, Türklere Irak'ın Kuzeyine girmemelerini net bir şekilde ifade ettiklerini belirtmiş, bölgede Kürtler ile yapılan işbirliğinin altını çizmiştir.¹⁰⁹

Açıkça görülmektedir ki siyasi ilişkilerin inşa edilmesinden itibaren uzun dönem güvenlik politikaları temelinde yürütülen Türkiye - ABD ilişkileri, Bush önderliğindeki ABD'nin Irak politikaları ile birlikte güvenlik algılarının büyük oranda farklılaştığı bir sürece girmiştir. Ancak Saddam rejiminin devrilmesinin ardından meydana gelen kaosu kontrol altına almak adına yönetimin Irak politikalarına demokratik ulus inşası çabaları yön verecek, bu noktada Türkiye tekrardan önemli bir müttefik olarak değerlendirilecektir.

¹⁰⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001 - 2012*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013): 273 - 275.

¹⁰⁹ Remarks on Operation Iraqi Freedom and an Exchange With Reporters March 23 2003.

Yeni muhafazakar yönetimin Irak'ın işgali sürecinde en büyük yanılgılarından birisi, savaş sonrası kurulacak olan düzen üzerinde olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Bush yönetimi de geçmiş yönetimlere benzer şekilde Amerika'nın savunduğu değerlerin evrenselliğini savunmuştur. Her ne kadar bu değerlerin yayılması amaç olmaktan ziyade ideolojik hırslar doğrultusunda araçsallaştırılmış olsa da Bush, tek bir sürdürülebilir ulusal başarı modelinin mevcut olduğunun altını çizmiştir: özgürlük, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin içselleştirilmesi.¹¹⁰ Bu nedenle Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu olarak adlandırılan hareket başlarken yeni muhafazakar yönetim, Saddam'ın diktatörlüğünün sona erdiği an Irak halkının rasyonel bir seçim ile bu başarı modelini hayata geçireceğini farz etmiştir. Başka bir ifadeyle ABD, Irak halkını Saddam'dan özgür kılacak, ulusun yeniden inşası ise şimdi özgürlüğünü kazanmış olan Iraklıların demokratikleşme adımları ile gerçekleşecektir. Bunun yanı sıra Irak'ın demokrasiyi benimsemesi Ortadoğu bölgesinde esecek bir demokrasi rüzgarının fitilini ateşleyecek ve bölgede ABD çıkarlarını tehdit eden radikal unsurlar ortadan kaldırılacaktır. Oldukça iyimser olarak değerlendirilecek bu görüşün savunucuları, geçmiş yönetimlerin aksine bölgesel dinamikleri ve değişkenleri hesaba katmamıştır. Bunun yerine bölge politikaları sabit bir dünya görüşü çerçevesinde, uzun soluklu stratejik planlamalardan uzak şekilde hayata geçirilmiştir. Ancak Irak'tan yola çıkarak Ortadoğu'daki bazı radikal unsurları demokratikleşme üzerinden törpüleme planlarını hayata geçirebilmek adına yönetim, bu modelin Müslüman bir ülkede sürdürülebilir olduğunu ispat etmek durumundaydı. Yeni muhafazakar entelektüeller Kagan ve Kristol, bu süreci şu şekilde ifade etmişlerdir:

Saddam ortadan kalktıktan ve Irak'ın Amerika desteği ile demokratikleşme süreci başladıktan sonra Arap dünyası sismik bir şekilde iyiye gitmeye başlayacaktır. Ortadoğu'nun en büyük iki gücü olan Irak ve Türkiye batı kampında yer aldığı daha küçük güçlerin onlara katılması kuvvetle muhtemeldir.¹¹¹

Burada dikkat çeken bir nokta Türkiye ve Batı arasında kurulan ilişkidir. Irak'ın aksine Türkiye, Soğuk Savaş'ın başladığı günden itibaren Batının yanında yer alan bir devlet olmuştur. Üstelik geleneksel anlamıyla ABD ve başlıca Avrupa devletlerini simgeleyen Batı, Irak'ın işgaline giden süreçte kendi arasında fikir ayrılıkları yaşamış, Almanya ve Fransa gibi

¹¹⁰ The National Security Strategy for the United States of America, Administration: George W. Bush, 17 Eylül 2002.

¹¹¹ Stefan Halper, Jonathan Clarke. *America Alone: The Neo - Conservatives and the Global Order*, 218.

Batı Avrupalı devletler ABD politikalarını desteklemediklerini açık bir dille ifade etmişlerdir. Bu durumda Kagan ve Kristol'un Batı kavramını belirli normlar ve değerleri vurgulamaktan ziyade ABD'nin ulusal çıkarlarına uyum kapsamında değerlendirdiği ifade edilebilir. Bu uyum için gerekli olan ise Türkiye'nin Müslüman kimliğinin ön plana atılması olacaktır. Başka bir ifadeyle Türkiye, Bush'un dile getirdiği ulusal başarı adına rasyonel seçim modelinin canlı örneği olarak kabul edilmiş, George H.W. Bush ve Clinton yönetimlerinin aksine seküler ve demokratik kimliğinden ziyade Müslüman kimliği üzerinden Ortadoğu'ya model ülke olarak lanse edilmiştir. İlerdeki dönemlerde bu düşünce, Kuzey Irak'taki askeri ortaklıkları büyük ölçüde sona eren iki devlet arasında yeni bir işbirliği zemini yaratacaktır.

2.6.1990 - 2003 ABD Dış Politikası ve Irak: Neoklasik Realist Bir Analiz

2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'in işgal edilmesi ile başlayan ve 2003 yılında ABD işgali ile sona eren süreç boyunca Saddam yönetimindeki Irak, Amerikan yönetimlerinde devletin bölgesel ve küresel çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Bölge petrolünün istikrarlı bir şekilde ve makul fiyatlarda ABD'ye ve müttefiklerine ulaştırılması, Amerika'nın küresel hegemonyasına karşı söylem ve eylem geliştirecek bölgesel bir güç merkezinin oluşumuna engel olunması, Ortadoğu'da İsrail'in güvenliğinin sağlanması ve bölgesel güç dengelerinin korunması, özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından Amerikan topraklarına ya da vatandaşlarına karşı düzenlenebilecek potansiyel saldırıların önüne geçilmesi, Irak üzerinden tanımlanan ulusal çıkarların ve bunlara yönelik tehditlerin bazıları olarak sıralanabilir. Bu süre zarfında görev alan her üç başkan ve yönetimleri, algılanan bu tehditler ile başa çıkmak adına kendi dış politika felsefeleri doğrultusunda politikalar yürütmüşlerdir. Kuveyt'in işgali ile birlikte yapıcı iletişim stratejisini bir kenara bırakan George H.W. Bush yönetimi, 1991 tarihindeki Birinci Körfez Savaşı'nın ardından uluslararası denetimler ve yaptırımlar ile bölgesel dengeleri muhafaza etmeye yeterli, ancak askeri ya da ekonomik olarak ABD'ye ya da bölge devletlerine karşı bir kez daha tehdit oluşturamayacak kadar zayıf bir Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Ardından göreve gelen Clinton yönetimi (1992 - 2000) benzer yaptırımlar ve denetimler ile Irak'ın çevrelenmesi ve kontrol altında tutulması stratejisini sürdürmüştür, ancak özellikle ikinci dönemi ile birlikte Clinton, Saddam üzerindeki baskılarını arttırmış ve rejim değişikliğini resmi devlet politikası haline getirmiştir. 2000 yılında göreve gelen George Bush yönetimi (2000 - 2008) ise benzer çevreleme stratejilerinin 11 Eylül saldırıları sonrası bir dünyada herhangi bir etkisi olamayacağını savunmuş ve zoraki rejim değişikliği politikası ile hareket etmeyi tercih etmiştir.

Her üç yönetim için Irak'ın ABD çıkarlarına ya da güvenliğine karşı oluşturduğu tehdidin boyutu ve kapsamı, benimsenen dış politika doktrinleri ya da öngörülen dünya düzenleri çerçevesinde değişkenlik göstermiş, farklı politikaların hayata geçirilmesine sebep olmuştur. Ancak sabit olan unsur, uluslararası yapı içerisinde ABD'nin sahip olduğu konum olmuştur. Soğuk Savaş'ın ABD'nin ideolojik ve askeri üstünlüğü ile sonuçlanması, Amerika'yı göreceli olarak benzersiz bir ekonomik ve askeri güce kavuşturmuştur. Bu doğrultuda bahsedilen her yönetim, ABD'nin yeni oluşan dünya düzeni içerisinde üstlenmesi gereken lider rolünün altını çizmiş, Amerika'nın savunduğu değerlerin evrenselliğini

vurgulamıştır. O halde verili tarihler arasında benzer sistemsel belirleyiciler ve göreceli güç kapasiteleri dahilinde göreve gelen her üç yönetimin farklı yöntemler, amaçlar ve inançlar ile hareket etmesini ve bu süre zarfında hayata geçirilen dış politikadaki çeşitliliği nasıl açıklayabiliriz? Böyle bir soruyu yanıtlayabilmek için uluslararası sistem içerisindeki devletlerin genel davranış kalıplarını açıklamaya çalışan yapısal bir teoriden ziyade bir birim olarak devleti kapsamlı bir şekilde analiz eden bir dış politika teorisine ihtiyaç vardır.

Neoklasik realizm, bir devletin dış politikasının kapsamı ve amaçlarının her şeyden önce o devletin göreceli gücü tarafından belirlendiğini iddia etmektedir. Ancak sistemin belirleyiciliği etrafında şekillenen bu gücün dış politika oluşumundaki etkisi dolaylı ve karmaşıktır, zira karar vericilerin algıları ve devletin yapısı gibi birim seviyesindeki değişkenler vasıtası ile iletilmektedir.¹¹² Devletlerin uluslararası yapı dahilinde ellerinde bulundurdukları göreceli güç, dış politikalarındaki manevra sahasını belirleyen temel unsurdur, ancak yegane değildir. Clinton yönetiminin görevden ayrıldığı ve George Bush'un göreve geldiği tarihlerde her iki devletin göreceli gücünde ya da uluslararası yapıda büyük çaplı bir değişimin meydana gelmediği ifade edilebilir. ABD bu tarihlerde (2000-2001) her iki yönetimin de politikaları doğrultusunda askeri harcamalarda artışa gitmiş, küresel ölçekteki askeri hegemonyasını korumuştur. Bunun yanı sıra Irak'ın üzerindeki baskılar ve yaptırımlar benzer şekilde sürdürülmüş, bu doğrultuda Saddam rejimi ABD'ye yönelik ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturacak askeri ya da ekonomik gelişme sağlayamamıştır. Ancak 2001 yılının Eylül ayından itibaren iki yönetimin Irak politikaları, benzer sistemsel koşullar altında oldukça farklı şekilde yürütülmeye başlanacaktır. Elbette 11 Eylül saldırıları sonucu ulusal güvenliğin doğrudan ihlal edilmesi ve ülkede korku ikliminin hakim olması, Bush yönetiminin politikalarında belirleyici bir unsur olarak ele alınabilir. Ancak benzer bir saldırı sonucu George H.W. Bush ya da Bill Clinton yönetimlerinin terörle mücadele politikalarına Taliban ve Bin Ladin önderliğindeki El - Kaide'nin yanı sıra Irak'ı dahil etmeleri ya da bu mücadeleye iyi - kötü gibi kavramlar üzerinden evrensel bir nitelik kazandırmaları, olası bir ihtimal olarak değerlendirilmemektedir.

Neoklasik realizm, aynı devletin dış politikasında zaman içerisinde meydana gelen değişiklikleri ve çeşitlilikleri ya da benzer harici kısıtlamalar ile karşı karşıya olan farklı

¹¹² Gideon Rose "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics*, 51, 1 (1998): 146.

devletlerin dış politikalarını açıklamayı amaçlamıştır.¹¹³ Teoriye bu açıklayıcı gücünü veren ise sistemsal faktörlerin yanı sıra iç siyasi dinamikleri ve değişkenleri dikkate almasıdır. Karar vericilerin ideolojik ya da milliyetçi eğilimleri, dış politika yöneticileri arasındaki uyum, anlaşmazlık ya da çıkar çatışması, toplum ile yöneticiler arasındaki fikir birliği ya da ayrılıkları, dış politika hedeflerini gerçekleştirmek adına kaynaklardan ne denli yararlanılabildiği, yürütülen politikalarda uluslararası meşruiyetin korunmasının dikkate alınması, dış politika oluşumunu ve yürütülmesini şekillendiren iç siyasi faktörlerin bir kısmı olarak sıralanabilir. Neoklasik realizme göre tüm bu faktörlerin dikkate alınması, benzer koşullar altında devletlerin dış politikalarındaki çeşitlilikleri ve zaman zaman uluslararası yapının sunduğu kısıtlara aykırı şekilde hareket etmelerini açıklayabilmektedir. Verili tarihler arasındaki ABD politikalarında devletin yapısının süzgecinden geçen uluslararası dinamiklerin, karar vericilerin tehdit hesaplamalarına, bu tehditlere verilecek uygulanabilir stratejilerin oluşumuna ve nihai olarak bu stratejileri uygulamak ve sürdürmek adına kaynakların oluşturulması ve mobilize edilmesine etki ettiği gözlemlenmiştir.¹¹⁴

Bir dış politika teorisi olan neoklasik realizmin açıklayıcı gücü, verili tarihler arasındaki ABD güvenlik politikalarının oluşumu ve yürütülmesini, değişkenler ve devamlılıklar üzerinden analiz etmek için oldukça kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Ancak Taliaferro, Lobell ve Ripsman'ın ifade ettiği gibi tek bir neoklasik realist teori yoktur, aksine oldukça çeşitli neoklasik realist teoriler vardır.¹¹⁵ Bu çeşitlilik doğrultusunda çalışmanın bu bölümünde belirtilen tarihler arasında göreve gelen her üç yönetimin Irak ile ilgili güvenlik algılarının nasıl oluştuğu, kurumlar arası çatışmaların optimal politikaların hayata geçirilmesi üzerinde ne gibi bir etkisi olduğu ve bu algıların dış politika oluşumunu nasıl etkilediğinin yanı sıra benzer harici koşullar ve göreceli güç kapasitelerine rağmen neden farklı politikaların hayata geçirildiği incelenecektir. Dış politika yöneticileri arasındaki fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmaları, yöneticilerin kişilikleri ve ideolojileri, Kongre'nin dağılımının ve kamuoyunun dış politika üzerindeki etkisi, bu kapsamda ele alınacak başlıklar olacaktır.

¹¹³ Jeffrey W. Taliaferro, Norrin M. Ripsman, ve Steven E. Lobell. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. (Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2009), 21.

¹¹⁴ *Age*, s. 4.

¹¹⁵ *Age*, s. 10.

2.6.1.Dış politika yöneticileri arasındaki çatışma ve politika oluşumu

Taliaferro, Lobell ve Ripsman, devleti güvenlik politikaları oluşturmak ile yükümlü bir ulusal güvenlik konseyi üzerinden somutlaştırmışlardır. Buna göre devletin siyasi ve askeri aygıtları vasıtası ile ayrıcalıklı bilgilere erişimi olan bu yönetici grup, sistemsel kısıtları algılamakta ve ulusal çıkarları belirlemekte en iyi şekilde donatılmıştır.¹¹⁶ Uluslararası sistemin sunduğu kısıtlar ve fırsatlar doğrultusunda dış politika üretmek ve bu politikaları hayata geçirmek için devletin kaynaklarını mobilize etmek ile sorumlu olan bu grup, çoğunlukla toplumsal aktörler ile pazarlık yapmak zorundadırlar. Bu toplumsal aktörler yönetim mekanizmasının doğrudan içerisinde bulunmayan büyük sermaye sahipleri, medya kuruluşları ve kamuoyu olarak örneklendirilebilir. İfade edilen pazarlığa ABD’de özellikle askeri müdahaleler kapsamında rastlamak mümkündür.

Birinci Körfez Savaşı’na giden süreçte George H.W Bush Saddam Hüseyin’in modern zamanın Hitler’i olduğunu ve sadece bölgeye değil dünyanın geneline büyük bir tehdit oluşturduğunu belirtmiş, bu sayede gerek uluslararası gerekse yerel kamuoyundan askeri harekate destek almayı amaçlamıştır.¹¹⁷ 2003 yılında Irak’ın işgaline giden süreç içerisinde ise George Bush ve yönetimi, Saddam Hüseyin rejimi, küresel terör örgütleri ve kitle imha silahlarının yaygınlaşması üzerinden geliştirilen bütüncül bir tehdit algısı ile Amerikan halkının desteğini edinmeyi amaçlamış ve kamuoyu araştırmalarının gösterdiği üzere büyük oranda başarılı olmuştur. Bu gibi pazarlıklar, her iki körfez hareketinde devletin kaynaklarını oluşturulan politikalar doğrultusunda mobilize etmesinin önünü açmıştır. Uluslararası kısıtlamalar ve fırsatlar dahilinde dış politika geliştirmek adına devlet ile toplumsal aktörler arasında gelişen diyalog inkar edilemez bir gerçektir. Ancak devlet aygıtının sunduğu imkanlar dahilinde dış politika yöneticilerinin ulusal çıkarları ya da tehditleri belirlemekte en iyi şekilde donanımlı olmaları, en optimal politikaların hayata geçireceği ya da en kapsamlı analizlerin geliştirileceği görüşünü yansıtmamaktadır. Neoklasik realizm, yöneticilerin uluslararası baskıları algılama şekilleri arasındaki farklılıkların, karar vericiler ve ulusal güvenlik bürokrasileri arası fikir birliğinin sağlanamamasının genellikle politika oluşumu sürecini saptırdığını savunmaktadır.¹¹⁸ Farklı

¹¹⁶ Age, s. 25.

¹¹⁷ Akis Kalaitzidis, Gregory W. Streich. *U.S. Foreign Policy: A Document and Reference Guide*. (ABC - CLIO, LLC. 2011) 201.

¹¹⁸ Taliaferro, Ripsman,. Lobell. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, 281.

dönemlerdeki ABD güvenlik politikalarının incelenmesi, bu gibi fikir ya da algı çatışmalarının muhtemel sebeplerini ele almamıza imkan tanıyacaktır.

1993 yılında Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan bombalı saldırıdaki El - Kaide bağlantısını açığa çıkarmaya yardımcı olan ve 1998 tarihinde ABD elçilikleri saldırılarının araştırılmasında görev alan bir terörle mücadele sorumlusu, FBI'ın Suudi Arabistan üzerinden Bin Ladin faaliyetlerini etkisiz hale getirmeyi teklif ettiğini ancak Dışişleri Bakanlığı'nın petrol ticaretini göz önüne alarak Suudi Arabistan ile ilişkileri olumsuz etkileyecek bir girişime olumlu bakmadığını ifade etmiştir.¹¹⁹ Benzer bir olay George Bush yönetiminde tekrarlanmıştır. 11 Eylül saldırıları öncesinde terörle mücadele uzmanı Dick Clarke ve dönemin CIA Başkanı George Tenet, El - Kaide'nin "ABD tesisleri ya da çıkarlarına büyük çapta zarar verecek şekilde tasarlanmış" bir saldırı gerçekleştirebileceği istihbaratını dönemin Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'e aktarmıştır. Ancak iki kurumun arasının gergin olduğu bir dönemde Rumsfeld, bu istihbaratın CIA tarafından Savunma Bakanlığı'nın kaynaklarını hayali bir düşman uğruna boşa harcaması amacı ile üretilmiş olabileceği ihtimali üzerinde durmayı tercih etmiştir.¹²⁰ Her iki dönemde de kurumlar arası çıkar çatışmasının optimal ulusal güvenlik politikalarının geliştirilmesini engellediği gözlemlenebilir. İlk örnekte dış politika geliştirmek ile yükümlü olan Dışişleri Bakanlığı'nın bölge petrolü ve istikrarı gibi ulusal çıkarları, FBI'ın savunduğu güvenlik politikalarının önüne koyduğu ifade edilebilir. İkinci örnekte ise ulusal güvenlik politikaları geliştirmek ve yürütmek ile sorumlu iki kurumun kendi aralarında algıladıkları çıkar çatışmaları, optimal güvenlik politikalarını hayata geçirmekte bir engel oluşturmuştur. Bu kapsamda ulusal çıkarların ve güvenlik politikalarının örtüşmemesi ya da kurumların kendi prestijlerini korumaya zaman zaman ulusal güvenliğin korunmasından daha fazla önem biçmesi gibi olguların, ABD yönetimleri içerisindeki fikir ayrılıklarının yaşanmasına sebep olduğu ifade edilebilir. Bu dönem ABD politikalarının incelenmesi devlet mekanizması içerisinde ayrıcalıklı bilgilerin sağlanması ve bu doğrultuda ulusal güvenlik politikaları geliştirilmesi arasındaki bağlantının Taliaferro, Lobell ve Ripsman'ın öngördüğü kadar kuvvetli olmadığını ortaya koymaktadır. Optimal olarak tanımlanabilecek güvenlik politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması süresince dikkat edilmesi gereken en önemli faktör, özellikle George Bush yönetimi politikaları incelendiğinde, ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde

¹¹⁹ Walter Lafeber, "The Bush Doctrine." *Diplomatic History*, 26, 4 (2002): 546.

¹²⁰ Melvyn P. Leffler, "The Foreign Policies of the George W. Bush Administration: Memoirs, History and Legacy." *Diplomatic History*, 37, 2 (2013): 193.

küresel stratejilerin geliştirilmesinde ideolojik hırsların oynadığı rol yadsınamayacak kadar büyüktür. İdeolojilerin yanı sıra yöneticilerin kişiliklerinin de incelenmesi, ABD dış politikasındaki çeşitliliklerini açıklamakta belirleyici bir unsur olacaktır.

2.6.2.ABD büyük stratejilerinde ideoloji ve yönetici kişiliklerinin rolü

Bir uluslararası gelişme ya da koşulun tehdit, fırsat ya da sadece önemsiz olarak algılanmasını, bu süreç içerisinde karar vermekten sorumlu yöneticilerin kim olduğu bilgisi edinilmeden açıklamak oldukça güçtür.¹²¹ Bu kapsamdaki bir bilgi, aynı zamanda yöneticilerin benzer gelişmelere hangi şekilde yanıt vereceğini de açıklayacaktır. Örneğin Çin'in yükselişi Clinton yönetimi tarafından stratejik ortaklık geliştirme fırsatı olarak algılanmışken George Bush yönetimi bu yükselişi stratejik rekabet zemininde ele almış ve Çin'i çevrelemeyi hedeflemiştir. Benzer şekilde George H.W. Bush ve Clinton yönetimlerinde belirli ulusal çıkarlara ve dengelere karşı tehdit olarak algılanan Irak, George Bush yönetiminde doğrudan ulusal güvenliğe bir tehdit olarak kabul edilmiştir. Dış politika üretmek ve yürütmekten sorumlu yöneticilerin dünya görüşleri, uluslararası gelişmeleri ne şekilde değerlendireceklerini belirleyen kilit faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. CIA'ın Irak, kitle imha silahları ve küresel terör örgütleri arasındaki bağlantıyı araştırdıkları rapora Beyaz Saray'ın gerçekleri çarpıtarak müdahale etmesi, George Bush Yönetimi bölümünde ele alınmıştır. Bu örnek göstermektedir ki ideolojik hırslarla hareket eden yönetimler zaman zaman "ayrıcılık" ve doğru olarak kabul edilen bilgiler üzerinde söz sahibi olabilmektedirler. Başka bir ifadeyle yöneticilerin devlet mekanizmasının imkanları sonucu edindikleri ayrıcalıklı bilgiler vasıtası ile ulusal çıkarları belirlemesi görüşünün aksine Irak savaşının gerekçelendirilme aşamasında, ulusal çıkarların ayrıcalıklı bilgileri belirlediği ifade edilebilir. Yöneticilerin uluslararası sistemin gerekliliklerinin bilincinde olarak dış politika geliştirdikleri görüşüne karşılık ideolojik hırslar ile hareket eden yönetimlerin, daha ziyade sabit bir dünya görüşü doğrultusunda hareket etmeye eğilimli oldukları görülmektedir. Bush yönetimi içerisindeki yeni muhafazakar kadronun savaş öncesi ve sonrası stratejilerinde fazla iyimser ve gerçek dışı planlamalara yer vermeleri, dış politika geliştirmekten sorumlu yöneticilerin fırsat ve tehdit algılamalarındaki çeşitlilikleri ortaya koymaktadır. 11 Eylül sonrası Irak politikalarına daha temkinli yaklaşılması gerektiğini savunan George H.W. Bush ve Brent Scowcroft gibi isimler, kendi yönetimleri süresince farklı tehdit ve fırsat algıları

¹²¹ Taliaferro, Ripsman, Lobell. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, 256.

sonucu dış politika geliştirmişlerdir. Bu noktada yöneticilerin kişiliklerinin ve geçmiş tecrübelerinin incelenmesi dış politikadaki çeşitliliği ortaya koyacak bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Liderlerin karakteristik özelliklerinin ve bu doğrultuda geliştirdikleri tercihlerin kıyaslanması, hayata geçirilen politikaların çeşitliliğini açıklamakta yararlı olacaktır.

İncelenen tarihler arasında görev alan her üç lider, Soğuk Savaş sonrası oluşan düzen içerisinde ABD'nin küresel lider rolünü benimsemesini ve uluslararası düzeni şekillendirmede söz sahibi olması gerektiğini savunmuştur. Ancak bu görüş altında birleşen her yönetimin politikalarında oldukça farklı yöntemleri benimsediği gözlemlenmiştir. Başkanlık görevine gelmeden önce 1 yıl CIA Başkanlığı ve Reagan yönetiminde 8 yıl Başkan Yardımcılığı yapmış olan George H.W. Bush, geçmiş tecrübelerine de dayanarak dış politikayı çok yönlü ve mevcut koşullar dahilinde gerçekçi biçimde ele alan bir yönetici profili çizmiştir. Bu dış politika anlayışını Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde SSCB vs Irak politikalarında gözlemlemek mümkündür. Sovyetlerin parçalandığı bir dönemde Doğu Avrupa'da hiç zaman kaybetmeden hegemonya kurmaya çalışmak yerine bu bölgede Sovyetlerin halen çok sayıda asker ve nükleer silah olduğunun bilincinde olan Bush, maceracı kabul edilebilecek aktivist bir politika yürütmek yerine istikrarı ve itidali savunan politikaları benimsemiştir.¹²² Bunun yanı sıra Birinci Körfez Savaşı zaferinin ardından Bağdat'a girmeyi reddeden Bush, uluslararası konsensüsü ve bölgesel dengeleri göz önüne alarak idealist ya da ahlaki hırslardan ziyade günün koşulları dahilinde hareket etmeyi tercih etmiştir. Bush'un pragmatist politikalarını hantallık ve yeni oluşan dünya düzeninin gerçekleri ile bağdaşmamakla eleştiren Clinton ise, kendi başkanlığı süresince statükoculuktan ziyade daha aktivist ve idealist bir duruş sergileyecektir. Henry Kissinger, Clinton ve yönetici kadrosunun Vietnam protestolarından göreve gelen ilk yönetim olduğunu ifade etmiştir.¹²³ Clinton'un aktivist duruşunun kökeni, sert güç odaklı devlet politikalarına karşı çıktığı ve dünya barışı gibi evrensel değerleri savunduğu gençlik döneminde bulunabilir. Bu elbette Clinton'un başkanlığı süresince pasifist politikaları tercih ettiği anlamına gelmemektedir, ancak katı ulusal çıkarlar ya da ideolojilerden ziyade ulus inşası ve insani yardım faaliyetleri gibi girişimleri desteklemesi ve evrensel değerlere öncelik vermesinde etkisi olduğu şüphesizdir. Ancak kolektif karar alma süreçleri ve demokrasiye

¹²² Shiffrinson, "George H.W. Bush: Conservative Realist as President," 61 - 62.

¹²³ Steven Wright, "The Architecture of US Foreign Policy under Clinton and George Bush" içinde *The United States and Persian Gulf Security: The Foundations of the War on Terror*, 21.

değer veren Clinton'ın politikaları, spesifik krizlere birbiri ile bağlantısız yanıtlar vermesi¹²⁴ ve istikrarlı bir dış politika doktrini oluşturamaması sebebi ile sıkça eleştirilmiştir.

Buna karşılık George Bush'un yönetimi, her ne kadar zaman zaman gerçek dışı şekilde tasarlanmış ve bekleneni verememiş olsa da, belirli tehditlere karşı belirli politikaların geliştirildiği, yöntemleri ve amaçları belirlenmiş dış politika doktrininin hayata geçirildiği bir dönemi işaret etmektedir. Dönemin Dışişleri Bakanlığı Politika Planlama Direktörü olan Richard Haas, George Bush'un kusurunun karar vermekte aceleci olması ve karar değiştirmeyi zayıflık olarak görmesi olduğuna inandığını belirtmiştir.¹²⁵ Clinton'ın karakteristik kusuru çeşitliliğinin çelişkiye evrilmesi ise George Bush'un ki istikrar uğruna itidalden vazgeçmesi olmuştur. Koyu bir muhafazakar ve evangelist olan Bush, dış politikada daha ziyade siyah - beyaz bir düzlemde hareket etmeyi tercih etmiştir. Terörle mücadeleyi iyi ve kötü arasında bir savaş olarak ifade eden Bush'un söylem ve eylemlerinde dini motiflerden etkilendiği açıktır. Bu elbette Bush yönetiminin terörle mücadeleyi dini gerekçeler üzerinden yürüttüğü anlamına gelmemektedir. Aksine, yönetiminde üst düzeylerde görev alan Colin Powell, Dick Cheney, Donald Rumsfeld, Condoleezza Rice gibi isimler muhafazakar görüşlere sahip olmakla birlikte katı evangelist olarak tanınmamaktadırlar.¹²⁶ Ancak, arkaplanda uzun zamandır dış politikaya yön verme fırsatını beklemiş olan yeni muhafazakar ideolojinin arzuladığı uluslararası düzeni yaratmak adına hayata geçirilen politikaların retoriğini şekillendirmekte Bush'un kişisel tercihlerinin etkisi olduğu ifade edilebilir. Bu da Ortadoğu'daki ABD algısını şekillendiren unsurlardan birisi olarak karşımıza çıkacaktır. Bir sonraki bölümde yöneticilerin algısı ve tutumu üzerinde büyük etkisi olacak bir diğer unsur incelenecektir.

2.6.3. Amerikan dış politikasında Kongre dağılımı ve baskısının etkisi

Neoklasik realizm, devletleri rasyonel ya da üniter aktörler olarak ele almamaktadır. Devletlerin dış politika oluşumunda siyasal ya da toplumsal baskılardan ne derece bağımsız olduğu ve sistemsel kısıtlama ya da fırsatlara karşı nihai olarak hangi politikaları hayata geçireceği gibi faktörler, doğrudan devletlerin iç siyasi yapıları ile ilgilidir. Demokratik bir

¹²⁴ John Dumbrell, "Was There a Clinton Doctrine? President Clinton's Foreign Policy Reconsidered." *Diplomacy and Statecraft*. 13, 2 (2002): 43.

¹²⁵ Melvyn P. Leffler, "The Foreign Policies of the George W. Bush Administration: Memoirs, History and Legacy," 211.

¹²⁶ Kevin R. den Dulk, Mark J. Rozell. "George W. Bush, Religion, and Foreign Policy: Personal, Global, and Domestic Contexts." 74.

devlet olan Amerika için kongrenin ve yerel kamuoyunun desteğinin sağlanması, kaynakların mobilize edilmesi ve dolayısıyla politikaların hayata geçirilmesi adına büyük bir elzemdır. ABD'nin Vietnam Savaşı'ndaki tecrübelerinden sonra yönetime gelen her başkan, hayata geçirilmesi planlanan askeri harekatlarda geçmiş hataların tekrarlanmayacağını garantisini ABD kamuoyu ve kongresine vermek durumunda kalmıştır.¹²⁷ Yukarıda Birinci Körfez Savaşı ve 2003 tarihli Irak işgali gibi askeri harekatlarda iki Bush yönetiminin kamuoyu ile olan pazarlığına kısaca değinilmiştir. Ancak ABD'nin dış politika oluşumunda kilit faktörlerden bir diğeri, kongre dağılımı ve beraberinde gelen baskılar olmuştur. Bu baskıların dış politika tercihlerini nasıl etkilediği, özellikle Clinton döneminde daha net biçimde görülebilmektedir.

1994 yılı ara seçimleri, Amerikan siyasetinde yeni bir dönemin habercisi olmuştur. 1994 seçimlerine 6 hafta kala federal vergileri azaltma, bütçeye denge getirme ve sağlık reformu gibi refah programlarını engellemek amacı ile Clinton'ın politikalarını hedef alan Cumhuriyetçi Parti, hazırladıkları 10 maddelik kanun pakedi ile seçimlerde büyük bir başarı elde etmişlerdir.¹²⁸ Geçmişe nazaran oldukça muhafazakar bir görüntü çizen Cumhuriyetçi Parti, seçimler sonucu 40 yıl aradan sonra hem Temsilciler Meclisi hem de Senato'da çoğunluğu elde etmiştir. İç siyasi çekişmeler sonucu kazanılan başarı, çok geçmeden Amerika'nın ulusal çıkarlarını gözeterek tek taraflı politikaları benimsemesi gerekliliğini savunarak dış politikadaki etkisini de ortaya koyacaktır. 1995 yılında "Ulusal Güvenliğin Canlandırılması Yasası" (*National Security Revitalization Act*) adı altında oluşturulan tasarı, adeta Cumhuriyetçi Parti'nin dış politika manifestosu niteliğini taşımaktadır. Temsilciler Meclisi'nden geçen ancak Senato engelini takılan yasa tasarısı, dış politikada ABD'nin savunması gereken öncelikleri 5 madde üzerinden tanımlamıştır:

- Askeri harcamalardaki düşüşün yol açtığı sorunları ve ABD ordusunun ihtiyaçlarını ele almak üzere danışmanlık komisyonu kurulması.
- Ulusal füze savunma sistemlerinin geliştirilmesi ve konuşlandırılması süreçlerinin hızlandırılması.

¹²⁷ Charles A. Stevenson, "The Evolving Clinton Doctrine on the Use of Force." *Armed Forces & Society*. 22, 4 (1996): 511.

128

Congress runs into 'Republican Revolution' Nov. 8, 1994 by Andrew Glass. Politico. Erişim 20 Eylül, 2019. <https://www.politico.com/story/2007/11/congress-runs-into-republican-revolution-nov-8-1994-006757>

- Amerikan silahlı kuvvetlerinin yalnızca ABD'nin ulusal çıkarlarına hizmet eden amaçlar doğrultusunda görevlendirilmesi.
- Birleşmiş Milletler barışı koruma operasyonlarında görev alan Amerikan kuvvetlerinin ABD tarafından komuta edilmesi ve bu operasyonlara ayrılan bütçenin küçültülmesi.
- ABD'nin güçlü ve aktif bir NATO fikrine bağlılığının altının çizilmesi.¹²⁹

Tıpkı başta Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi gibi muhafazakar düşünce kuruluşlarının savunduğu gibi Ulusal Güvenliğin Canlandırılması Yasası da dış politikada Amerika'nın ulusal çıkarlarına öncelik veren oldukça milliyetçi ve tek taraflı bir duruşu temsil etmektedir. Clinton'un ilk dönemindeki insani yardım faaliyetleri Somali'de amacını aşması, Ruanda'da ise tamamiyle etkisiz kalması üzerinden eleştirilmiş, Kongre ve muhafazakar düşünce kuruluşları Amerikan askeri gücünün yalnızca ulusal çıkarların belirgin olduğu bölgelerde kullanılması gerektiğini savunmuştur. Bu kapsamda Clinton'ın ikinci döneminde askeri harcamalarda büyük bir artışa gittiği ve gittikçe daha tek taraflı politikaları benimsediği gözlemlenmiştir. NATO öncülüğündeki Kosova harekatı, Irak'ın 3 gün boyunca bombalandığı Çöl Tilkisi Harekatı, Amerikan elçiliklerine saldırılar sonucu Afganistan ve Sudan'a yapılan füze saldırıları, Clinton'un ikinci döneminde imzaladığı tek taraflı askeri hareketlerden bazılarıdır. Aynı zamanda başkanlığının son yıllarında Irak'a yönelik baskılarını arttıran Clinton'ın rejim değişikliğini resmi devlet politikası haline getirmesi, yönetimin dış politikasını sertleştirmesinin bir diğer örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹²⁹ H.R.7 - National Security Revitalization Act, 104th Congress (1995 - 1996).

3.TEHDİT VE FIRSAT ALGILARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE - ABD İLİŞKİLERİ: 1990 - 2003 IRAK POLİTİKALARI ÜZERİNDEN İNCELEME

Soğuk Savaşın sona ermesi, Türkiye'nin iç ve dış politikasında birbiri ile oldukça yakından ilişkili olan birçok tehdit ve fırsatı beraberinde getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Balkanlar, Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu gibi Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan coğrafyalarda meydana gelen stratejik boşluk ve istikrarsızlık, Türkiye'yi Soğuk Savaşın göreceli istikrarlı dengelerine kıyasla daha aktif ve çok yönlü dış politika geliştirmeye itmiştir. Yeni oluşan uluslararası yapı içerisindeki tek süper güç olarak yükselen ABD ile bölgesel güvenlik ve siyasi etkinliği artırma adına geliştirilen işbirliği ve uzlaşma, Türkiye'nin bu dönem benimsediği aktivizm açısından merkezi bir öneme sahip olmuştur.¹³⁰ Balkanlar'da yaşanan istikrarsızlık ile NATO kapsamında mücadele, Kafkaslarda Bakü - Ceyhan boru hattı projesi ile bölgedeki Rusya etkisine karşı Türkiye üzerinden alternatif enerji güzergahları oluşturma ve Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan devletler ile Türkiye'nin sahip olduğu kültürel ve dini bağlar vasıtası ile siyasi ve ekonomik diyalog kurma gibi alanlarda geliştirilen işbirliği çerçevesinde iki ülkenin Soğuk Savaş sonrası birçok bölge politikasında çıkarlarının örtüştüğü gözlemlenmiştir. Buna karşılık Türkiye - ABD ilişkilerini stratejik ortaklık düzlemine taşıyan ve vurgulanan diğer bölgesel uzlaşmaların temelini oluşturacak olan Irak politikaları, aynı zamanda iki devlet arasındaki tehdit algılarının gözle görülür biçimde farklılaştığı alanı oluşturacaktır. Körfez Krizinin patlak verdiği ilk günden Irak'ın işgaline kadar uzanan süreçte iki devlet arasındaki bölgesel işbirliği insani yardım amaçlı girişimler (Huzur Operasyonu), askeri koalisyonlar (Çekiç Güç - Keşif Güç) ve siyasi diyalog (Ankara ve Washington süreçleri) zemininde istikrarlı bir şekilde sürdürülmüş, ancak bu süre içerisinde iki devletin tehdit ve istikrar tanımlarının oldukça değişken olduğu ortaya çıkmış ve Türkiye'deki ABD algısı kökünden değişmiştir. ABD için hayati öneme sahip Irak'a yönelik çevreleme politikalarının sürdürülmesinde tartışmasız en önemli aktörlerden biri olan Türkiye, Amerikan yönetimlerince stratejik işbirliğinin çok üst düzeyde olduğu bir müttefik olarak algılanmıştır.¹³¹ Buna karşılık Türkiye'de farklı görüşlerden kamuoyu, siyasiler ve yöneticilerin yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetleri gibi birçok kesim, aynı Irak politikaları sonucunda Türkiye'nin ulusal güvenliği ve toprak bütünlüğü

¹³⁰ Sabri.Sayarı, "Turkish Foreign Policy in the Post - Cold War Era: The Challenges of Multi - Regionalism." *Journal of International Affairs*. 54, 1 (2000): 182.

¹³¹ Kongreden ziyade yönetimlerin bu yöndeki algılarının, George Bush yönetiminde Irak'ın işgaline uzanan süreç ve sonrasında özellikle askeri işbirliği kapsamında 1 Mart tezkeresi ile birlikte büyük ölçüde silindiği ifade edilebilir.

kapsamında ABD ile olan işbirliğine ve bu ülkenin niyetlerine şüphe ile yaklaşmıştır. Bu dönemde dış politikanın başta ayrılıkçı Kürt hareketi ve PKK terörü olmak üzere içeride algılanan tehditler ile bağlantılı olması ve bu tehditlerin Körfez Savaşı ile birlikte uluslararasılaşması, bölgede meydana gelen gelişmelerin iç güvenlik hassasiyetleri merceğinde ele alınması,¹³² bu algının pekişmesini sağlayacaktır.

Tezin bu bölümünde 1990 - 2003 yılları arasında Türkiye - ABD ilişkilerinin yapısını şekillendiren tehdit ve fırsat algıları, üç farklı dönemdeki dış politika yöneticilerinin Irak politikaları çerçevesinde incelenecektir. Dış politikada Turgut Özal'ın etkin olduğu 1990'ların ilk yılları, ordunun dış ve iç politikada belirleyici olduğu 1993 - 1999 arası dönem ve 1999 yılından Irak'ın işgaline kadar uzanan süreç içerisindeki yönetimlerin politikaları analiz edilecek başlıklardandır. Buna karşılık her iki devlet için de oldukça kritik öneme sahip olan Çekiç Güç, kronolojik ilerleyişe bağımsız olarak ele alınacak bir diğer başlık olacaktır. Bir önceki bölümde küresel hegemon konumunda olan ABD'nin verili yıllar içerisindeki küresel ve bölgesel politikalarının devamlılıklar ve değişkenler çerçevesinde incelenmesi, Türkiye'nin bu politikalara verdiği refleksleri daha net biçimde ortaya koymak açısından faydalı olacaktır. Bu dönemde Türkiye'nin geliştirdiği dış politikanın farklı dönemlerde görev alan karar vericilerin içeride algıladıkları tehdit ve fırsatlardan bağımsız ele alınamayacağı savı, neoklasik realizmin ortaya koyacağı kuramsal yol haritası ile desteklenecektir. Bu kapsamda neoklasik kuram çerçevesinde karar vericilerin kişilikleri, yönetim içerisindeki fikir ayrılıkları, sivil - asker ilişkileri ve bölgesel güç dengelerinde meydana gelen değişimler gibi dinamiklerin dış politika oluşumu ve uygulanmasındaki etkileri son bölümde ortaya koyulacaktır.

¹³² Stephen F. Larrabee, Ian O. Lesser, and Center for Middle East Public Policy. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. (Santa Monica, CA: RAND Corporation. 2003), 36.

3.1.Dış Politikada Özal Etkisi ve Körfez Krizi

1990'a gelindiğinde Sovyet tehlikesinin kaybolmaya başlaması ile birlikte ABD Kongresi önemli bir politika değişikliğine gidip Türkiye, Portekiz ve Yunanistan'a verilen askeri yardımları sonlandırma kararı almıştır. Bu tarihten itibaren yapılacak askeri yardımlar, düşük faizli borçlara çevrilmiştir.¹³³ Benzer tarihlerde ABD'nin Türkiye'deki asker ve üs sayısını azaltacağını açıklaması ve Avrupa Topluluğu'na 1987 yılında yapılan üyelik başvurusunun 1989 yılında reddedilmesi, Türkiye'nin Batı nezdinde stratejik önemini kaybettiği yönündeki endişeleri arttırmış, Soğuk Savaş sonrası dünyada göreceli bir yalnızlık havasının hakim olmasına sebep olmuştur. 2 Ağustos 1990 tarihinde Saddam önderliğindeki Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve beraberinde uluslararası kamuoyundan gelen tepkiler, Türkiye'nin doğu ile batı arasında bir köprü görevi görmesi gerektiğine inanan Özal için büyük bir fırsat olarak algılanmıştır. Buna göre bu süreçte benimsenecek olan aktif politikalar Türkiye'nin stratejik önemini koruduğunu batıya ispat edecek, aynı zamanda Ortadoğu'daki dengelerde söz sahibi olmasını ve bu bölgedeki devletler ile ilişkilerini geliştirmesine imkan tanıyacaktı. Bu süreç içerisinde ne kadar aktif bir katılım gösterilirse o kadar kazanım elde edileceğine inanan Özal, bölgeye yönelik geleneksel tarafsız ve temkinli politikaların uygulanmayacağını altını çizmiştir: "Gelişmelerde ve değişikliklere etkili olmamıza yardım edecek bir konumda olabilmek için dinamik bir dış politika izlemeliyiz. Bir başka deyişle, hiç kimse bizim çekingen, kararsız ve başkalarının karar almasını bekle politikası takip etmemizi beklemesin."¹³⁴

Bu dönem Özal'ın hayata geçirmek istediği dinamik politikaları mümkün kılan başlıca üç etken bulunmaktaydı. İlk olarak Sovyetler Birliği'nin Irak ve Suriye gibi bölge devletlerine Soğuk Savaş süresindeki askeri ya da ekonomik desteği veremeyecek olması ve kendi iç meselelerine yönelirken bölgedeki etkinliğini büyük ölçüde kaybetmiş olması, Türkiye'nin elini rahatlatan bir gelişme olmuştur. İkincisi, gerek bölge ülkelerinin gerekse batının Birleşmiş Milletler kararları altında birleşmesi ve Irak'a karşı kolektif bir tutum alınması, Türkiye'nin Irak'a yönelik politikalarının meşru zeminini oluşturmaktaydı. Üçüncüsü, her ne kadar yakın zamanda Irak ile ekonomik ve güvenlik alanlarında işbirliği geliştirilmiş olsa da bu devletin bölgede takındığı revizyonist tutum ve buna paralel olarak

¹³³ Aylin Güney, "An Anatomy of the Transformation of the US - Turkish Alliance: From "Cold War" to "War on Iraq." *Turkish Studies*, 6, 3 (2005): 344.

¹³⁴ Ramazan Gözen, *Amerikan Kışkırcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*. (Ankara: Liberta Yayınları, 2000), 245.

gelişen askeri gücü ve iki ülke arasındaki su sorunu, Irak'ın Türkiye'ye karşı potansiyel bir tehdit oluşturduğu görüşünü destekliyordu. Körfez krizinin öncesinde dahi dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Irak ve Suriye'nin Soğuk Savaş sonrası düzende Türkiye'ye yönelik başlıca tehditler olduğunun altını çiziyordu.¹³⁵ Bu doğrultuda Saddam yönetimindeki Irak'ın ekonomik ve askeri gücünün azalması, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini arttırabilir, su sorunu gibi meselelerin gündeme gelmesini önleyebilirdi. Elbette Saddam'ın Türkiye'ye karşı herhangi bir saldırıda bulunması kesin gözle bakılan bir ihtimal değildi. İki ülkenin de iç güvenlik meselesi olan ayrılıkçı Kürt hareketi kapsamında 1984 yılından beri güvenlik politikaları çerçevesinde kurdukları işbirliği ve petrol ticareti üzerinden geliştirilen ekonomik karşılıklı bağımlılık, ufukta büyük çaplı bir krizin olmadığı imajını yaratıyordu. Ancak Soğuk Savaş sonrası dünyayı, bölgesel dinamikleri ve bu düzende ABD'nin oynayacağı rolü Özal ve Saddam'ın oldukça farklı şekilde değerlendirdikleri ifade edilebilir. Bu kapsamda krizi incelemeye devam etmeden önce iki liderin fırsat algılarına kısaca değinmekte fayda vardır.

Kriz öncesinde dönemin Başbakanı Yıldırım Akbulut ile görüşen Saddam, NATO'nun dağılmak üzere olduğunun, ABD'nin güç kaybettiğinin, kimseye sözünü geçirmediklerinin ve Türkiye'ye yardım etmeyeceğinin altını çizmiş, bu durumda Türkiye'nin halinin ne olacağını tehditkar olarak kabul edilebilecek bir biçimde sormuştur.¹³⁶ Özal'ın Soğuk Savaş sonrası düzende ABD'nin üstleneceği rol hakkındaki görüşleri ise Türkiye'nin krizde tarafsız bir tutum sergilemenin gerekliliğini ortadan kaldırıyordu. Özal, değişim sürecinde Batı Avrupa'nın ekonomik başarısına paralel bir askeri ve siyasi başarı gösteremediğini, Sovyetler Birliği'nin eski süper güç konumunu devam ettiremeyeceğini, buna karşın ABD'nin karşı konamaz bir yükseliş içinde olduğunu ve tüm bunların Körfez Savaşı'nda açıkça görüldüğünü düşünüyordu.¹³⁷ Bu kapsamda Özal, ilk günden itibaren kararlı bir şekilde kazananın yanında yer alarak savaş 'ganimetlerinden' aynı paralellikte faydalanmayı amaçlıyordu. Açıkça görülmektedir ki her iki devletin lideri, ülkelerinin Soğuk Savaş sonrasında bölgesel etkinliğini arttırması adına bir kumar oynamıştır. İçinde bulunduğu ekonomik bunalımdan kurtulmak ve bölgesel bir hegemonya oluşturmak adına revizyonist politikaları seçen Irak yönetimi, Vietnam sendromunu henüz üstünden atamayan ABD yönetiminin ve kamuoyunun uzun ve kanlı bir askeri hareket planını desteklemeyeceğine inanıyor, böyle bir tek taraflı hareket gerçekleşse dahi Irak ordusunun buna yeterince

¹³⁵ Cameron S. Brown, "Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003." *Turkish Studies*, 8, 1 (2007): 95 - 96.

¹³⁶ Mustafa Kayar, *Türk Amerika İlişkilerinde Irak Sorunu*. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003), 187.

¹³⁷ Ramazan Gözen, *Amerikan Kışkırcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, 197.

direnmeye yetecek kadar güçlü olduğuna inanıyordu.¹³⁸ Açıkça görülmektedir ki Saddam, Amerikan yönetiminin batılı ve doğulu devletleri uzun bir süredir etkinliği sınırlı olan Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında birleştireceğine, çeşitli havuç ve sopa politikaları ile birçok devletin desteğini ya da tarafsızlığını kazanacağına, askeri hareketini uluslararasılaştıracağına ve ABD kamuoyunun desteğinin kazanılacağına ihtimal vermiyordu. Önceki bölümlerde ifade edildiği gibi İran - Irak Savaşı sonrasında bölgesel dengeler ve ticari fırsatlar göz önüne alınarak Irak'a karşı yapıcı diyalog ve yatıştırma politikaları çerçevesinde hareket eden Bush yönetiminin tutumu, Saddam'ın bu düşüncelerini pekiştiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda Saddam için Irak'ın yeni dünya düzeninde yükselişi, ABD'ye rağmen gerçekleşecekti. Özal ise Türkiye'nin yükselişinin ABD'ye rağmen değil, ABD ile işbirliği içinde gerçekleşebileceğine inanıyordu. Bu doğrultuda krizin sonucu her ne olursa olsun Irak ile komşuluk ilişkilerini devam ettirmek zorunda olan Özal önderliğindeki Türkiye, Irak'ın geleceği üzerine kumar oynayacaktı. ABD gücünün düşüşte değil aksine tek kutupluluğa evrilen uluslararası yapı içerisinde yükselişte olduğuna inanan Özal, bu güç karşısında Saddam'ın ayakta kalabileceğine inanmıyor, Saddam sonrası Irak'da Türkiye'nin olabildiğince söz sahibi olmasını amaçlıyordu. Küresel konumu itibari ile ABD'nin yanı sıra bölgesel olarak Irak'ın tutumu da Türkiye'nin geliştirdiği dış politikada belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşın başlaması ile birlikte Özal, sınırlarda yaşanan gerginliği şu sözlerle ifade edecektir:

Bölgede ABD'nin hava saldırısı 12-13 gündür devam ediyor. ABD, Irak'ı tahrip ettiği konusunda hala tereddütlü. Bu tereddüt Irak'ın askeri gücünü ortaya koyuyor. Bu güç bizim için de tehlikelidir. Irak ileride mutlaka bizim için de bir fatura çıkaracaktı. Irak son iki - üç yılda 40 - 50 milyar dolarlık savunma yatırımı yaptı. Bu tehlikeyi zamanında kimse görmedi.¹³⁹

Özal'ın Irak'ın giderek artan ve Türkiye'ye yönelik bir tehdit boyutuna gelen askeri gücü sebebi ile mi koalisyona katıldığı yoksa gelecek dönemde oluşabilecek fırsatlar dahilinde bölgesel etkinliğini arttırmak ve krizde aktif bir politika yürütebilmek adına mı Irak tehdidini abarttığı, elbette birbiri ile oldukça yakından ilgili olan iki sorudur. Özal'ın bir koyup üç almak olarak tanımladığı stratejinin gerek bölgesel gerekse uluslararası boyutta çağrışımları olduğu açıktır. Yukarıda ifade edilen tehdit ve fırsat algıları sonucu bölgede

¹³⁸ Daniel R. Petris. When Deterrence Failed: Why Saddam Hussein Invaded Kuwait, *The National Interest*, 27 Kasım 2018.

¹³⁹ "ANAP'ta Kürtçe Sancısı." *Milliyet*, 31 Ocak 1991.

revizyonist bir tutum sergileyen Irak'ın Türkiye'nin bölgeye yönelik aktif dış politikasının katalizörü olarak ele alınması, Özal'ın düşüncelerini ortaya koyması açısından önemlidir. Tüm bunlara karşılık ABD'nin savaş öncesi ve sonrası politikaları, her iki devletin de krizden umduğunu alamayarak ayrılmasına sebep olacaktır. Savaşı kaybeden Irak, askeri ve ekonomik olarak yoğun bir biçimde çevrelenirken Türkiye ise sınırlarında büyük bir güç boşluğu ve istikrarsızlık ile karşı karşıya kalacaktır. Buna karşılık ABD, bölgedeki askeri etkinliğini artırma fırsatını elde edecektir.

Krizin patlak verdiği Ağustos ayı içerisinde birçok devlet ile yoğun diplomatik temaslarda bulunan ABD Başkanı Bush, yalnızca Cumhurbaşkanı Özal ile bu ay içerisinde sekiz defa telefonda görüşmüştü. Irak'a karşı oluşturulacak koalisyonda başka bir Müslüman ülke olan Türkiye'nin desteğinin kazanılması ve operasyonlarda Türkiye'deki üslerden faydalanılması, ABD stratejilerinde oldukça büyük öneme sahipti.¹⁴⁰ Özal'ın dinamik dış politika anlayışı ve Bush ile geliştirilen ikili diyalog çerçevesinde Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 6 Ağustos 1990 tarihli 661 numaralı kararından yalnızca bir gün sonra Irak'a yönelik ekonomik ambargo uygulamaya başlayacak, Irak ekonomisinin temelini oluşturan Kerkük - Yumurtalık petrol boru hatlarını kapatacaktır. Krizin meydana geldiği ilk günlerden itibaren Türkiye'nin dış politikasının Özal'ın tekelinde, oldukça dar bir karar mekanizması çerçevesinde oluşturulduğu ifade edilebilir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, petrol boru hatlarının kapatıldığını aynı hafta içerisinde Cumhurbaşkanından değil, TRT'den öğrenecektir.¹⁴¹ Benzer şekilde Körfez politikalarında daha soğuk kanlı hareket edilmesi gerektiğine inanan Dışişleri Bakanlığı'da karar mekanizmasına dahil edilmeyecek, Bakanlık ambargo kararının Özal tarafından dünyaya ilan edilmesi ile süreçten haberdar olabilecektir. Açıkça görülmektedir ki bu kriz döneminde Özal, karar mekanizmasını yavaşlatacak ya da kendi kurguladığı stratejilerden saptıracak askeri ve bürokratik kanatları baypas etmeye çalışmıştır. Özal'a göre gelişen sürecin "bürokratik ve akademik çalışmalardan ziyade pratik ve dinamik tarzda" ele alınması gerekmektedir.¹⁴² Dış politika yöneticileri arasında önemli oranda fikir ayrılıkları, iletişim kopukluğu ve çatışmalara sahne olan bu dönem içerisinde dinamik olması ile övülen politikalar itidal ve uzun dönemli stratejik hesaplardan ödün vermesi ile eleştirilirken bölgeye yönelik geleneksel olarak kabul edilen tutum ise mevcut uluslararası konjonktürün gerçekleri

¹⁴⁰ Turan Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), 121.

¹⁴¹ Necip Torumtay, *Orgeneral Torumtay'ın Anıları*. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), 102 - 103.

¹⁴² *Age*. s. 114.

ile uyuşmamak ile suçlanmıştır. Buna karşılık Özal, bir koyup üç alacak şekilde fırsata dönüştürmeye çalıştığı Körfez krizinin tarafsızlık - tarafsızlık spektrumunda değerlendirilemeyeceğini, Türkiye'nin esasında fazla bir dış politika seçeneği olmadığını şu sözlerle ifade edecektir:

Türkiye'nin Irak konusunda tarafsız kalması imkansızdı... Mantiğinizi kullanın, böyle bir şey mümkün olabilir miydi? İran - Irak Savaşından farklı bir durumdu bu. Ya ambargoya katılacaktık ya da katılmayacaktık. Eğer ambargo uygulamazsan, Irak'ın yanında yer alıyorsun. Eğer uygularsan BM'nin yanında yer alıyorsun. Bizim ambargo konusunda anahtar konumunda bir ülke olduğumuz ve başka alternatifimizin kalmadığı gerçeğini kabul etmeliyiz.¹⁴³

Gerçekten de bu dönem ABD'nin Başkan Bush önderliğinde geliştirdiği strateji göz önüne alındığında, Türkiye'nin krizde tarafsız bir tutum almasının oldukça zor olduğu ifade edilebilir. Yönetimin benimsediği kolektif hegemonya anlayışı doğrultusunda ABD'nin tek taraflı bir müdahaleden ziyade krizin ilk gününden itibaren Çin ve Sovyetler Birliği gibi Soğuk Savaşın rakipleri olan devletler ile Birleşmiş Milletler'in meşruiyet şemsiyesi altında işbirliği içinde hareket etmesi, dış politikada birçok ülkeye olduğu gibi Türkiye'ye de geniş bir hareket sahası tanımiyordu. Bunun yanı sıra ABD'nin Suriye ve Mısır gibi başlıca bölge devletlerinin de desteğini alması, Irak'a yönelik Körfez politikalarının yalnızca batının ürünü olmadığını ispatlamayı amaçlıyor, bu sayede Türkiye'nin eli rahatlıyordu. Ancak ABD öncülüğünde geliştirilen stratejinin en kritik ayağını doğrudan asker göndererek savunmayı amaçladığı Suudi Arabistan'ın yanı sıra Türkiye oluşturmaktaydı. Döviz gelirinin yaklaşık %90'ı petrolden gelen Irak'ın ticaretinin %80'lik bir dilimi Türkiye'den geçmekteydi ve bu dönemde Irak, Türkiye'nin en büyük ikinci ticaret ortağıydı.¹⁴⁴ Türkiye'nin kendi ekonomisi için de oldukça kritik olan petrol boru hatlarını kapatması ve ekonomik ilişkilerini askıya alması, Irak'ın dış dünya ile olan bağlantısını çok büyük ölçüde yok edecek ve Saddam'ı köşeye sıkıştıracaktı. Esasında Bush ve yakın çevresi krizin ilk günlerinden itibaren Saddam'ın kendi rızasıyla Kuveyt'ten çıkmayacağını ve ABD çıkarlarına giderek büyüyen bir tehdit oluşturan Irak'a karşı askeri bir hareketin kaçınılmaz olduğuna inanıyorlardı. Ancak Kuveyt'in işgal edildiği 2 Ağustos 1990 tarihinden uluslararası koalisyon ile birlikte hava hareketlerine başlanan 17 Ocak 1991 gününe kadar atılan adımlar, yönetimin Saddam'a karşı optimal düzeyde yatıştırma politikalarını benimsediğini, askeri müdahaleye ancak son ana

¹⁴³ Ramazan Gözen, *Amerikan Kısılcacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Özal ve Sonrası*. 195.

¹⁴⁴ Meltem Müftüler Bac, "Turkey and the United States: The Impact of the War in Iraq." *International Journal*. 61, 1 (2005/2006): 63.

kadar uygulanan diplomatik girişimler başarısız olduğunda başvurulduğunu ABD kamuoyuna ve uluslararası topluma ilan etmeyi amaçlıyordu. Böylece nihai olarak hayata geçirilecek askeri hareket gerek içeride gerekse dışarıda gerekli meşruiyeti sağlamış olacak, amaçları, yöntemleri ve çıkış stratejisi büyük ölçüde belirli olan bu savaş hem ABD'nin askeri müdahale kapsamında kabusu olan Vietnam sendromunu ortadan kaldıracak, hem de yeni dünya düzeninde Amerika'nın lider konumunu tescilleyecektir. Üstelik eğer Irak ile ekonomi ve güvenlik alanlarında karşılıklı bağımlılık geliştirmiş bir diğer Müslüman bölge devleti olan Türkiye ilk günden itibaren ABD politikalarına paralel bir duruş sergilerse, diğer birçok bölge devletinin de benzer şekilde hareket edeceğini düşünmemek için hiçbir sebep olmayacaktı. Başka bir ifadeyle Türkiye'nin boru hatlarını kapatarak Irak'ı ilk etapta ekonomik olarak çevrelemesi Saddam'ı zayıflatmak için kritik bir adımdı, tasarlanan yeni dünya düzeninin hedeflediği koşulları ve meşruiyeti sağlamak için ise hayati bir öneme sahipti. Eski CIA direktörü Amiral Stansfield Turner, Türkiye'nin bu süreçte oynadığı rolü 24 Ağustos 1990 tarihinde şu sözlerle özetleyecektir:

Türkiye krizde son derece önemli bir oyuncu. Irak petrolünün 3'te 1'i Türkiye üzerinden geçiyor. Bu yüzden hatların kapatılması bizim için son derece önemliydi. Ama Türkiye tam tersi bir politika izlese işler o zaman farklı olurdu. ABD donanması Türk limanlarını da abluka altına alır ve ilişkiler tatsızlaşırdı.¹⁴⁵

Stansfield'in ifadeleri, Özal'ın Körfez krizinde tarafsız bir tutum ortaya koymanın imkansız olduğunun altını çizmesine farklı bir boyut kazandırmaktadır, zira boru hatlarını kapatmamak Türkiye'nin yalnızca Birleşmiş Milletler'i değil, aynı zamanda doğrudan müttefik olarak kabul ettiği ABD'yi karşısına alması anlamına da gelecektir. Açıkça görülmektedir ki ABD'nin Körfez politikalarında Türkiye'nin ne denli hayati bir öneme sahip olduğunun bilincinde olan Özal, Türkiye'nin elinde bulundurduğu stratejik önemi savaş sonrası kazanımlara etki edecek şekilde kullanmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye, Irak ile kendi ülkesinden geçen petrol boru hatlarını bölge devletlerinin tepkisinden çekinerek ilk günden kapatma kararı almayan Suudi Arabistan'dan dahi önce davranacaktır. Bunun yanı sıra üslerinin hava hareketlerinde kullanılmasına izin vererek ve güney sınırına asker göndererek Irak'ın kuzeyde ikinci bir cepheden çevrelenmesine yardımcı olacak olan Türkiye, savaşa fiilen katılmasa da Özal'ın uluslararası gereklilikler sonucunda kaçınılmaz olarak ifade ettiği tarafsızlıktan bir adım ileriye giderek doğrudan Irak'ın karşısında yer alacaktır. Özal'ın savaş sonrası düzenden beklentileri ve Başkan Bush'un yukarıda değinilen

¹⁴⁵ Turan Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, 127.

stratejileri göz önüne alındığında iki liderin fikirlerinin ilk etapta büyük ölçüde uyuştugu gözlemlenmiştir. Özal beklentilerini 18 Ağustos 1990 tarihinde şu sözlerle ifade edecektir:

Yeni kurulacak dengelerde Türkiye'nin sadece batının bir üssü olmadığını, İslam kimliği olan ülkeler ile iyi münasebetler kuran, köprü vazifesi gören bir ülke olduğunu göstermesi lazım. Batı kesin olarak Türkiye'nin vazgeçilmez bir ülke olduğunu anlamalıdır.¹⁴⁶

Özal'ın köprü vurgusu, Orta Asya'daki gelişmelerin yanı sıra Bush yönetiminin Irak'a karşı bölgedeki Müslüman ülkelerden destek alma politikasıyla da örtüşmüştür. Bunun yanı sıra ABD'nin Irak'ı ekonomik ve askeri olarak çevrelemesinde Türkiye'nin oldukça hayati bir rol oynadığı da bir gerçektir. Ancak savaş sonrasında oluşmaya başlayan düzen gösterecektir ki ABD'nin Clinton yönetiminde genişletilerek sürdürülecek olan çevreleme politikalarında Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarının farklı yorumları sonucu Saddam'ın Kuzey Irak'tan baskı altına alınması ve bölgedeki Kürtlerin korunması amacı ile hayata geçirilecek ve halk arasında Çekiç Güç olarak anılacak olan batı merkezli askeri koalisyona ev sahipliği yapacaktır. Başka bir ifadeyle ABD politikalarında Türkiye'nin vazgeçilmez olarak değerlendirilebilecek en merkezi rolü, Amerika'nın bölgedeki askeri varlığını koruyarak, Saddam'ı buradaki Kürtler ile işbirliği halinde Kuzey Irak'tan çevreleyecek olan Çekiç Güç'ün üssü olması olacaktır. Bunun yanı sıra içerideki güvenlik algılarına paralel olarak Avrupa Birliği devletleri ile ilişkiler insan hakları ve terör gibi konular, Suriye, İran ve Irak gibi bölge devletleri ile olan ilişkiler ise PKK terörü ile bağlantılı olarak ulusal güvenlik ve egemenlik tehditleri üzerinden gerilecektir. Öyle denebilir ki Özal'ın kurmak istediği köprünün her iki ucu, çok geçmeden yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Buna karşılık arzu edildiği gibi yeni dünya düzeninin hegemon devleti ABD ile ilişkiler üst düzeyde stratejik işbirliğine evrilecek, ancak güvenlik algılarındaki farklılıklar giderek belirginleşmeye başlayacaktır. Tüm bu süreçler, Körfez Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte gün yüzüne çıkacak, en belirleyici unsuru ise Kuzey Irak'ta oluşan güç boşluğu ve Çekiç Güç'ün hayata geçirilmesi olacaktır. Çekiç Güç'e giden süreci net bir biçimde analiz edebilmek için önce Türkiye'nin savaş sonrası karşılaştığı riskleri, Özal'ın hedef ve beklentileri çerçevesinde değerlendirmek gereklidir.

Özal'ın aktif dış politikasının temelini oluşturan faktörlerden birisi, koalisyon güçlerinin askeri harekatı sonucu Irak'ın mağlup olacağı ve Saddam rejiminin sona ereceği

¹⁴⁶ Age. s. 146.

görüşü olmuştur. ABD'nin bölgeye gönderdiği asker sayısı (400.000) ve çok uluslu koalisyon gücü göz önüne alındığında bu görüşün aksine inanmak elbette güç olurdu. Buna göre Türkiye'nin krizin ilk gününden itibaren ABD'nin öncülük ettiği Körfez politikalarına destek vermesi, savaş sonrası Irak'da oluşacak güç boşluğu içerisinde dengeleri kendi lehine çevirmesine ve Irak'ın geleceği üzerinde söz sahibi olmasına imkan verecekti. Irak'ın nüfus dağılımı göz önüne alındığında oldukça dar bir grubu oluşturan Sünni mezhepli Baas rejiminin sona ermesi ve Irak'da demokratik bir sisteme geçilmesi, ülkedeki çeşitli grupları siyaset sahnesine taşıyacaktı. Özal'a göre böyle bir yapı içerisinde Şii nüfusu İran'ın, Sünni Araplar ise Arap dünyasının etki alanına girecekti. Türkiye'nin ise bölgede Türkmenlerin yanı sıra büyük bir çoğunluğu Türkiye'de yaşayan Kürtler ile de diyalog kurması gerekirdi.¹⁴⁷ Böylece Türkiye, Irak ile savaş öncesinde sürdürdüğü güvenlik ve ekonomi alanındaki işbirliğini, Saddam sonrası yapı içerisinde hamiliğini üstlendiği Kürtler çerçevesinde genişletebilecek, bölgedeki gelişmeleri doğrudan denetleyebilme ve yön verme imkanını elde edecektir. Ancak Özal'a göre bu, iki boyutlu olarak ele alınması gereken bir stratejiydi. Türkiye kendi bünyesinde yaşayan Kürtler ile yapıcı bir diyalog geliştirmeden bunu başka bir ülkede yaşayanlar ile gerçekleştiremezdi. Bu kapsamda Özal'ın Kürtlere yönelik politikası içeride reformları desteklerken dışarıda Kuzey Irak'taki Kürt liderler ile stratejik bir diyalog zemini oluşturmaktı. 12 Eylül rejiminin bir ürünü olan ve Türkçe dışında bir dilin kullanımını yasaklayan 2932 sayılı kanunun, mevcut ANAP hükümeti içinde büyük tartışmalara yol açarak Özal'ın önderliğinde kaldırılması, içerideki reform sürecinin başlıca örneklerindedir. Bunun yanı sıra Özal, Genelkurmay ve MİT'e haber vermeden 20 Şubat 1991 tarihinde, yani ateşkesin imzalanmasından sekiz gün önce Barzani ve Talabani'ye mesaj göndererek görüşme talebinde bulunacak, 8 Mart tarihinde Ankara'da bir görüşme gerçekleştirilecektir.¹⁴⁸ Ancak savaş sonrası oluşan düzen, Özal'ın hayal ettiği gibi gelişmemiştir. George H.W. Bush yönetiminin ele alındığı başlıkta ifade edildiği gibi ABD, bu dönemde bölgesel dengeleri göz önüne alarak savaş sonrasında Bağdat'a girmeyi reddetmiş, böylece Saddam rejimi ayakta kalabilmiştir. Yönetimin bu tutumu, kriz süresince Özal'ın hayal ettiğinden farklı bir tablonun savaş sonrasında ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

¹⁴⁷ Cengiz Çandar, "Turgut Ozal 20 Years After: The Man and the Politician." *Insight Turkey*. 15, 2 (2013): 33.

¹⁴⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980 - 2001*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 555.

28 Şubat 1991’de Irak’ın mağlup olup Kuveyt’ten çekilmesinin ardından 2 Mart 1991 tarihinde yürürlüğe giren 686 numaralı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile geçici ateşkes sağlanmıştır. Bu tarihten itibaren fırsattan istifade etmek isteyen Şiiler güneyde, Kürtler ise Irak’ın kuzeyinde Saddam’a karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Güneyindeki ayaklanmaları hızla bastırdıktan sonra Kürtlere yönelen Saddam, aynı Güvenlik Konseyi kararının sunduğu ‘yasa boşluğu’ sayesinde ayaklanmaları bastıracaktı. Buna göre füze saldırıları ve savaş uçaklarını yasaklayan ancak helikopterele değinmeyen 686 numaralı karar, Saddam’ın bölgedeki kürtlere havadan müdahale etmesinin önünü açmıştır. Kürtlerin ABD’den yardım istemesi sonucu Beyaz Saray Sözcüsü Bill Harlow, Irak’ta yaşananları ülkenin kendi iç sorunu olarak değerlendirecek ve bu teklifi geri çevirecektir.¹⁴⁹ Savaşın ardından bölgedeki grupları Saddam’ı devirmeye çağırın Bush ise ‘asırlardır süren Irak iç savaşına hiçbir Amerikan askerinin itilmesini’ istemediğini ifade ederek bölgede yaşananlara seyirci kalmayı tercih edecektir.¹⁵⁰ ABD’nin bu tutumu sonucunda yüzbinlerce Iraklı Kürt Türkiye sınırlarına kaçacak ve Türkiye tıpkı 1988 yılında olduğu gibi büyük çaplı bir mülteci akını ile başbaşa kalacaktır. Bush yönetiminin Irak’ta yaşanacak bir merkezi otorite boşluğunun özellikle İran karşısında bölgesel dengeleri riske atacağı inancı sonucu zayıf ve çevrelenmiş bir Saddam’ın varlığına razı olması ve bu kapsamda ayaklanma girişimlerini desteklememesi, Özal’ın öngördüğü güç boşluğunun Irak’ın merkezinden ziyade tam olarak Türkiye’nin sınırlarında meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu noktadan itibaren Özal, ABD Başkanı Bush ile kriz süresince başlattığı ikili diyaloga hız kazandırarak sınırlarında karşı karşıya olduğu sorunun yükünü Birleşmiş Milletler aracılığı ile batılı devletler ile paylaşmaya çalışacaktır. Özal’ın çabaları ile 5 Nisan 1991’da 688 numaralı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı sonucu sınırlarda başlayan insani yardım faaliyetleri ve 10 Nisan’da ilan edilen uçuşa yasak bölge tansiyonu bir ölçüye kadar düşürecek, bu noktadan itibaren sınırlardaki mültecilerin Irak topraklarına yeniden yerleştirilmeleri ve benzer bir krizin tekrar yaşanmaması için koruma altına alınmalarına giden süreç başlayacaktır. Irak’ın Kürt nüfusuna karşı tehdit ve uygulamalarını sonlandırmasını öngören 688 numaralı kararın ‘yaptırım gücü’ olarak göreve başlayacak ve esasında mülteci krizine çözüm olarak devreye girecek olan ABD, Fransa, İngiltere ve Türkiye’den oluşan çok uluslu askeri koalisyon, gelecek yıllarda Türkiye ve ABD’nin bölgedeki çıkarlarının ne şekilde farklılaştığını gözler önüne serecektir. Hava ve kara kuvvetlerinden oluşan Çekiç Güç, Temmuz 1991 tarihinden göreve başlayacak ve Kuzey Irak’ta oluşan güç boşluğu, PKK’nın artın terör faaliyetleri ve

¹⁴⁹ Baskın Oran, *Kalkık Horoz* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996)

¹⁵⁰ Yavuz Turan, *ABD’nin Kürt Kartı*, 189.

Türkiye'nin iç güvenlik tehditleri göz önüne alındığında 1990'lar boyunca Türk siyasetinin en tartışmalı mevzularından biri olacaktır. Bir sonraki bölümde Çekiç Güç'ün Türkiye - ABD ilişkileri için ne ifade ettiği incelenecektir.

3.2. Türk Siyasetinde Çekiç Güç

Çekiç Güç'ün başlıca resmi görevleri şu şekilde sıralanabilir: 36. enlemin kuzeyinde Irak silahlı kuvvetleri faaliyetlerini hava keşfi ile saptamak, Diyarbakır ve Zaho arasında helikopter ulaşımı sağlamak, Zaho'da bulunan Askeri Eşgüdüm Merkezi aracılığıyla insani yardım kuruluşları ile eşgüdümü sağlamak ve bölgedeki askeri gelişmeleri izlemek.¹⁵¹ Mülteci krizine çözüm bulmak, bu konuda Türkiye'ye yıkılan sorumluluğu Batılı güçler ile paylaşmak ve bölgede istikrarsızlığın önüne geçmek adına başta Özal'ın çabaları ile hayata geçirilen çok uluslu askeri koalisyon, 17 Ocak 1991 tarihinde yürürlüğe giren, TBMM'nin 126. sayılı kararı çerçevesinde hayata geçirilecektir.¹⁵² Gerek Türkiye - ABD ilişkilerinin dönüşümünü gerekse Türkiye dış politikasındaki devamlılık ve değişkenleri ortaya koyması açısından 1991 - 2003 yılları arasında görev yapan Çekiç Güç¹⁵³, oldukça önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk etapta üç aylık bir süre için onaylanan ancak göreve gelen farklı hükümetlerin kararları sonucu süresi birçok kez altı aylık süreler ile uzatılan askeri güç, ABD ve Türkiye'nin Kuzey Irak'taki fiili ortaklığının temelini oluşturmuştur. Bu aşamada tezin kronolojik ilerleyişine aykırı olarak hareket etmemek adına gücün farklı dönemlerindeki faaliyetlerinden ziyade bu oluşumun Türkiye'nin ABD ile ilişkileri, iç siyasi dinamikleri ve bölge politikaları için ne anlama geldiği incelenecektir.

Esasında böyle bir güce gerek duyulması dahi savaş sonrası düzenin Özal'ın umduğu gibi gelişmediğine bir işarettir. Saddam rejiminin ayakta kalması ve ayaklanan Kürt nüfusunun üzerine gitmesi Türkiye'yi büyük çaplı bir mülteci krizi ile başbaşa bırakmış, Irak'ın toprak bütünlüğü korunmuş ancak Türkiye'nin ev sahipliğindeki batılı askeri güçlerin güvenlik şemsiyesi altında oldukça otonom görünümlü bir Kürt oluşumu ortaya çıkmıştır. Çekiç Güç'ün varlığı sayesinde Saddam tehdidinden korunan Kuzey Iraklı Kürtlerin artık merkezi hükümet ile bir diyalog geliştirmesi ya da pazarlık masasına oturmasına gerek

¹⁵¹ Baskın Oran, *Kalkık Horoz*, 98.

¹⁵² 126 numaralı kararın tam metni şu şekildedir: "Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi sonucunda ortaya çıkan Körfez krizi sebebiyle, öncelik ile Ortadoğu'da barışın ve istikrarın yeniden tesisi için 678 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararını desteklemek ve ülkemizin muhtemel tehlikelere karşı güvenliğinin idame ettirilmesini sağlamak, kriz süresince ve sonrasında hasıl olabilecek gelişmeler istikametinde Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde korumak ve kollamak, hadiselerin seyrine göre ilerlerde tafisi güç bir durumla karşılaşmamaya yönelik, süratli ve dinamik bir politika izlenmesine yardımcı olmak üzere, lüzum, hudut, şümül ve zamanı hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına, bu kuvvetlerin kullanımlarına, Anayasa'nın 92. maddesi uyarınca izin verilmesi, TBMM'nin 17 Ocak 1991 tarihli 66. birleşiminde kararlaştırılmıştır. "İkinci Yetki Tezkeresi." *Milliyet*, 18 Ocak 1991.

¹⁵³ 1996 yılı itibarıyla Fransa'nın ve kara unsurlarının ayrılması ile beraber adı Kuzeyden Keşif Harekatı ya da "Keşif Güç" olarak değişecektir.

kalmamıştır. Bu doğrultuda Şubat 1992’de Kürdistan Cephe temsilcileri ile diğer Irak muhalefet grupları Şam’da bir araya gelmiş, burada Kürt bölgelerinde seçim yapılması ve peşmergelere oluşan bir ordu kurulması kabul edilmiştir. Aynı yılın Temmuz ayında Kürt hükümeti kurulurken 4 Ekim tarihinde Kürt parlamentosu Irak Kürt Federe Devleti’ni ilan etmiştir.¹⁵⁴

Bu gibi gelişmeler Türkiye’de Irak’ın toprak bütünlüğünün ihlal edildiği ve Çekiç Güç sayesinde bağımsız bir Kürt devletinin kurulmak üzere olduğu endişelerini yaratmıştır. Ancak uluslararası askeri koalisyonun ev sahipliğini yürüten Türkiye, bu sayede gelişmeleri birinci elden yönlendirme ve etkileme şansını da elde edebilmiştir. Kuzey Irak’taki Kürt grupları merkezi hükümet ile pazarlık masasına oturmak zorunda değildi, ancak Barzani ve Talabani’nin bunu mümkün kılan Türkiye’nin meşru güvenlik hassasiyetlerini dikkate almaktan başka şansları da yoktu. Dolayısıyla Çekiç Güç’ün varlığı, Türkiye’nin bölge politikalarında önemli bir koz oluşturuyordu. Buna göre ABD’nin çevreleme politikasının ve Kuzey Iraklı Kürtlerin güvenliğinin ana merkezini oluşturan Türkiye’nin PKK’ya yönelik yürüttüğü sınır ötesi operasyonlar meşru bir zemin kazanırken aynı zamanda Barzani ve Talabani’ye bölgedeki PKK faaliyetlerinin önüne geçmeleri ve terör örgütünü bölgeden dışlamaları yönünde baskı kuruluyordu. Ancak Çekiç Güç’ün varlığı ve beraberinde gelen politikalar, Türkiye için çelişkiler ile dolu bir sürecin habercisi olacaktır. PKK’nın Kuzey Irak’ta hareket serbestliği elde etmesinin önüne geçmek adına Barzani ve Talabani önderliğindeki Kürt gruplar ile yapılan işbirliği, hassas bir güç dengesi üzerine kuruluydu. Barzani ve Talabani’nin kendi aralarında çatışması, PKK’nın bölgede oluşacak güç boşluğundan faydalanıp burada üs elde etmesi ve Türkiye’ye yönelik terör faaliyetlerini arttırması tehdidini yaratırken iki grubun birleşmesi ve güç kazanması, bağımsız bir Kürt devletinin kurulması ihtimalini beraberinde getiriyordu. Her iki senaryonun da önüne geçmek adına Türkiye, Çekiç Güç’ün ilk yıllarında farklı devletler ile çok yönlü temaslar gerçekleştirecektir. 14 Kasım 1992 tarihinde Suriye ve İran’ın katılımı ile Ankara’da gerçekleşen zirvede Kürt nüfusuna sahip üç devlet, Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini ve bir Kürt devletinin oluşmasını kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Kısa bir süre sonra, 11 Aralık tarihinde yine Ankara’da gerçekleşen başka bir görüşmede ise ABD, İngiltere ve Fransa, Türkiye’nin meşru güvenlik endişelerini desteklediklerini ifade edeceklerdir. Aynı yıl içerisinde Özal’ın daveti üzerine Talabani ve Barzani Ankara’ya

¹⁵⁴ Mustafa Kayar, *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*, 260-261.

gelecek, bununla beraber Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'ta yürüttüğü askeri operasyonlar devam edecektir. Açıkça görülmektedir ki bu dönemde Türkiye, tıpkı Özal'ın hedeflediği gibi Körfez Savaşı sonrası oluşan düzeni büyük ölçüde etkilemek ve şekillendirmek için oldukça aktif ve çok yönlü bir dış politika hayata geçirmiştir. Ancak bu politikalar Özal'ın hayal ettiği doğrultuda gerçekleşmemiş, daha ziyade çoğunlukla ABD politikaları sonucu ortaya çıkan olumsuz koşulları en iyi şekilde idare edebilmek, Türkiye'nin ulusal çıkarlarına ve güvenliğine en zararsız olacak şekilde üstesinden gelebilmek adına yürütülmüştür. Başka bir ifadeyle krizden önce fırsat alanı olarak algılanan Irak, savaştan sonra dış politikada temkinli ve çok yönlü bir şekilde yönetilmesi gereken ciddi bir risk ve kriz merkezi olarak belirlemiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi Çekiç Güç'ün varlığı bölgedeki ABD askeri varlığını arttırmış, Amerika'ya Irak'ı doğrudan kuzeyinden çevreleme ve baskı altında tutma imkanı tanımıştır. Krizin erken dönemlerinde petrol boru hatlarını kapatarak Irak'ı ekonomik ve dolayısı ile askeri olarak zayıflatmak adına kritik, ABD önderliğindeki koalisyona katılarak öngörülen hegemonik liderlik ve buna dayalı yeni dünya düzenini desteklemek açısından hayati öneme sahip olan Türkiye, savaş sonrasında da ABD politikalarındaki önemini korumuştur. Çekiç Güç'ün varlığı ile birlikte Türkiye ve ABD arasında asimetrik bir stratejik karşılıklı bağımlılık ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin meşru güvenlik endişelerini gidermek ve uluslararası kamuoyuna duyurmak açısından büyük öneme sahip olan Çekiç Güç, 1993 yılında göreve başlayan ve bölgeye yönelik politikası esas olarak Saddam'sız bir Irak olan Clinton yönetimi için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Çekiç Güç için Türkiye'den başka bir alternatif olmadığını ve bunun hayati bir öneme sahip olduğunu belirten bir Pentagon yetkilisi, bu oluşumun ABD açısından önemini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁵⁵ Ancak bu durum iki devletin dış politika hedefleri ve güvenlik kaygıları bağlamındaki değişkenlerin çeşitliliğini de ortaya koymaktadır.

Türkiye için hayati öneme sahip olan Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devletinin kurulmaması ve PKK terör örgütünün bölgede serbestçe hareket etmemesi olurken önceki yönetimi Kürtleri yalnız bırakmak ile suçlayan Clinton için öncelik Saddam'ın çevrelenmesi ve nihai olarak düşürülmesi olmuştur. Bu noktada her iki devletin amaçlarını gerçekleştirmek ve ortaya çıkan koşulları idare etmek ve yönlendirmek adına hayati öneme sahip olan Çekiç

¹⁵⁵ Yavuz Turan, *ABD'nin Kürt Kartı*, 248.

Güç'ün asıl işlevinin ne olduğu, ABD'nin Türkiye'nin güvenlik endişelerini ne dereceye kadar dikkate aldığı tartışmalı hale gelmiştir. Amaç ABD'nin Kürtler üzerinden bölgedeki varlığını meşru kılarak Saddam'ı çevrelemesi ve içerden devirmesi ise Türkiye'nin meşru güvenlik endişeleri bu stratejide ne dereceye kadar dikkate alınabilir sorusu kafaları karıştırmıştır. Takip eden süreçlerde gerek Demirel gerekse Ecevit hükümetlerinin politikalarından anlaşılacağı gibi Türkiye'nin önceliği Irak'ın merkezi otoritesi ve toprak bütünlüğünün korunması olmuş, oluşacak bir güç boşluğundan ziyade zayıf bir Saddam'ın varlığı tercih edilmiştir. Bu noktada iki ülkenin farklı dönem ve yönetimlerde farklı çıkarları öncelik haline getirdikleri gözlemlenmiştir. Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda ortaya koyduğu aktif politikalar sonucu Saddam'ın hala başında olduğu bir Irak ile ilişkilerinin onarılamaz bir boyutta olduğuna inanan, ilk günden itibaren Saddam rejiminin başta olmadığı bir senaryoyu umut eden ve planlayan Özal'a karşılık Bush yönetimi, bölgesel dengeleri göz önüne alarak zayıf bir Saddam'ın varlığına göz yummayı tercih etmiştir. Buna karşılık gerek Türkiye gerekse Kürt liderleri ile olan diyaloglarında Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapan ancak ilk günden itibaren Irak'ta rejim değişikliği ve muhalif grupları desteklemek gibi politikaları benimseyerek bu konuda ne derece samimi olduğu tartışmalı olan Clinton yönetimi, Kuzey Irak'ta Kürtlerin giderek daha bağımsız bir görünüm kazandığı bir dönemde Türkiye'nin güvenlik endişeleri ile zaman zaman çelişkili olan bir görüntü yaratmıştır. Buna karşılık özellikle Cumhurbaşkanı Özal'ın vefat ettiği ve Clinton yönetiminin başa geçtiği 1993 yılından itibaren Türkiye, Irak yönetimiyle ilişkilerini geliştirmeye ve Irak'a uygulanan ambargonun kaldırılması için daha yoğun girişimlerde bulunmaya başlamıştır.¹⁵⁶

Esasında gerek Bush gerekse Clinton yönetimleri Türkiye'nin demokratikleşme sürecini desteklemiş, insan hakları ihlallerinden duydukları endişeleri dile getirmekten çekinmemiş ancak Avrupa Birliği ülkelerinin aksine Türkiye'nin Kürt sorunu ve terör sorununu ayrı olarak ele alarak meşru güvenlik endişelerini desteklediklerini belirtmişlerdir. Bu görüşe karşılık Çekiç Güç'ün varlığı ve uygulamaları, Türkiye'deki ABD algısını olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Çekiç Güç altında görev yapan asker ve sivil toplum kuruluşlarının PKK'ya yardım malzemesi attığı, yaralı PKK'lıları kaçırıp yardım ettiği, karargah duvarlarına Apo posterleriyle süslediği gibi haberlerin ortaya çıkması ve PKK faaliyetlerinde artış gözlemlenmesi,¹⁵⁷ Türkiye'de ABD'nin ne derece bir müttefik olduğu sorusunu akıllara getirecektir. İki devletin Kuzey Irak'ta Çekiç Güç doğrultusunda geliştirilen

¹⁵⁶ Baskın Oran, *Kalkık Horoz*, 264.

¹⁵⁷ *Age*, s.17.

işbirliği ve ABD'nin Türkiye'nin meşru güvenlik çekincelerini dikkate aldığı söylemine karşılık Clinton yönetimi boyunca Türkiye'ye yapılması öngörülen ekonomik ve askeri desteğin insan hakları ihlalleri gerekçesinden ve çoğunlukla kongre baskısı üzerinden kesintiye uğraması, bu görüşü destekleyecektir. ABD'nin hem destekleyici hem de ambargoya kadar uzanan eleştirel politikalarının bir arada varoluşu, ABD'nin Türkiye'ye bir müttefik mi yoksa haydut devlet olarak mı yaklaştığı sorusunu akıllara getirecektir.¹⁵⁸ Bu çelişki ise ikili ilişkilerin asimetrik boyutunu gözler önüne serecektir.

Çekiç Güç kapsamında üzerinde durulması gereken bir diğer çelişki ise Türkiye'nin iç siyasetinde gözlemlenmiştir. Genel eğilim muhalefet konumunda olan partilerin uygulamayı eleştirmesi olurken bu partiler arasından iktidara gelen grupların uygulamanın süresini uzatmayı tercih etmesi ve bu oluşumun dezavantajlarından ziyade avantajlarına dikkat çekilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Mesut Yılmaz'ın başında olduğu ANAP hükümeti döneminde başlatılan uygulamayı 1991 yılı genel seçimlerinden önce "Türkiye'nin kendi ülkesini yabancı güçlere açarak Arap ülkelerine düşmanlık tevcih etmesi" üzerinden eleştiren ve "Amerikalıların bugün var yarın yok" olduklarının altını çizen Süleyman Demirel, Ekim ayında iktidara geldikten sonra Çekiç Güç'ün varlığını şu sözler ile savunacaktır:

Türkiye'nin yeni politikası şu olmalı: Bağdat, Kuzey Irak'ta yeni bir vahşete giderse karşısında bizi bulur. Türkiye artık Kuzey Irak'ta bir mezallme seyirci kalamaz... Irak küçümsenecek bir olay değildi, bence hala da küçümsenecek bir olay değildir. Batı'yı, bilhassa ABD'yi yanımızdan fazla uzaklaştırmamamız gerekir. Bizim Batı'yla çok işimiz var. Batı'ya teslim olmamalıyız, ama işimizi de sürdürmeliyiz. Benim Batı'ya 50 milyar dolar borcum var. Ya "Öde" diye üzerimize gelirlerse? O zaman ne yaparım? Batı, Irak'ta işini bitirmiş değildir.¹⁵⁹

Çekiç Güç'e karşı en sert muhalefeti yapan isimlerden biri olan Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan, henüz 1992 yılında bu oluşumu şu sözlerle eleştirecektir:

Bu güç Ermenistan'a her türlü silah ve iaşe yardımı yapılmasını koruyor... İncirlik Üssü'nden Ermenistan'a her türlü silah gidiyor. Bu güç bir yandan da terör örgütü PKK'yı destekliyor. Bu güç PKK'ya silah ve erzak atarken yakalandı. Çekiç Güç'ün bizim kontrolümüz altında olduğu yalanına kimseyi inandıramazlar.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Lenore G. Martin, Dimitris Keridis, *The Future of Turkish Foreign Policy*. (MIT Press, 2004), 88.

¹⁵⁹ Hasan Pulur, Dün Düdüdür..., *Milliyet*, 11 Aralık 1991.

¹⁶⁰ Nur Batur, Liderler ve Çekiç Güç, *Milliyet*, 12 Aralık 1992.

Buna karşılık 1996 yılı genel seçimlerinde Refah - Yol olarak bilinen koalisyon hükümetinde Başbakan olan Erbakan, Çekiç Güç'ün süresinin uzatılmasını onaylayacaktır.¹⁶¹ Bu dönemde TBMM Genel Kurulu'ndaki görüşmelere Amerikalı temsilcilerin katılımı muhalefet partilerinden büyük tepki çekecek, ABD'nin Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi Madelaine Albright, gücün görev süresinin uzatılmasının yalnızca ABD'nin değil Türkiye'nin de çıkarına olduğunun altını çizecektir.¹⁶² Bir başka önemli detay ise görüşmeleri protesto eden ve komisyondaki görüşmelere katılmayı reddeden muhalefet partileri arasında ilk etapta Çekiç Güç'ün Türkiye'ye konumlanmasını onaylayan ANAP'ın olmasıdır. Açıkça görülmektedir ki her iki devletin birbirinden bağımsız ulusal çıkarlarının yanı sıra Türkiye - ABD ilişkileri için hayati bir öneme sahip olan Çekiç Güç, 1990'larda Türkiye siyasetinde partiler üstü bir konuma sahip olmuştur. Bu gücün varlığı muhalefet partileri tarafından iktidara yönelik bir baskı aracı olarak kullanılmış, çeşitli görüşlere ve ideolojilere sahip iktidar partileri ise gücün varlığını meşrulaştırmaya, mantıksal bir zemine oturtmaya çalışmışlardır. Muhalefetin eleştirileri çoğunlukla milliyetçilik ile destekli ulusal egemenlik ve ulusal güvenlik kavramları üzerinden yürütülürken iktidar partileri ideolojik ve duygusal bir üsluptan ziyade pragmatik söylemler ile gücün varlığını savunmayı tercih etmişlerdir. 1990'ların ortalarında muhalefet partilerinin yanı sıra halkın %67'si gibi büyük bir çoğunluğunun Çekiç Güç'ün varlığına karşı olduğu¹⁶³ göz önüne alındığında bu oluşumun halk arasında Türkiye'nin savunduğu bir gereklilik olmasından ziyade Türkiye'ye ve yönetimlerine başta ABD olmak üzere batılı güçler tarafından "dayatılan" bir zorunluluk olarak algılandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi Çekiç Güç, Türkiye'nin meşru güvenlik endişelerini savunması ve uluslararası kamuoyuna duyurması açısından avantajları yadsınamaz bir ortaklık olmuştur. Bununla beraber oluşumun Türkiye'deki Amerika algısına aynı derecede katkıda bulunduğu söylenemez. Körfez Savaşı'nın sona erdiği ve Çekiç Güç'ün göreve başladığı 1990'ların ilk yıllarından itibaren PKK'nın faaliyetlerini arttırması ve terör sorununun giderek tırmanması, Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde güvenlik politikalarının ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hakim olduğu bir dönemi başlatacaktır. Bu dönemde Türkiye ABD ile işbirliği içerisinde Kuzey Irak'ta masada ve sahada olmaya devam etmiş, Kuzey Irak politikaları İsrail, İran ve Suriye gibi bölge devletleri ile olan ilişkileri doğrudan etkilemiş, çoğu zaman belirleyici olmuştur.

¹⁶¹ Bununla birlikte Türkiye'nin Çekiç Güç'ten Keşif Güç uygulamasına geçişi Erbakan'ın Başbakanlık görevini yürüttüğü Refah - Yol hükümeti döneminde gerçekleşecektir.

¹⁶² A. Rezzak Oral, *Yabancı Sözcülere Tepki*, *Milliyet*, 22 Temmuz 1996.

¹⁶³ Baskın Oran, *Kalkık Horoz*, 140.

3.3.1993 - 1999: Dış Politikada Ordu Etkisi ve Kuzey Irak Merkezli Bölgesel Tehdit Algıları

Körfez krizinin patlak verdiği ilk günlerinden savaşın sonuna dek dış politikayı çoğunlukla tek bir elden yürüten Özal'ın¹⁶⁴, özellikle Ekim 1991 tarihindeki genel seçimlerde Süleyman Demirel'in Başbakan olması ile birlikte Meclis ve hükümet üzerindeki etkinliği bir ölçüye kadar azalmıştır. 1992 yılının Şubat ayında ABD'yi ziyaret eden Demirel, Çekiç Güç'ün varlığına itiraz etmemiş, ancak Bush ile olan görüşmesinde Türkiye'nin yabancı bir devlet liderini devirmek için kullanılmayacağını ima etmiştir.¹⁶⁵ İkili ilişkilerin daha dengeli ve Türkiye'nin de çıkarlarını gözetten bir zemine oturtulması gerektiği mesajını veren Demirel, Kuzey Irak politikalarına daha temkinli yaklaşılacağını sinyallerini vermiştir. Ancak buna karşılık Cumhurbaşkanı Özal'ın zamansız vefatının ve ABD Başkanlık seçimlerinin gerçekleştiği 1993 yılından itibaren ikili ilişkilerin yapısında büyük ölçüde bir değişim gerçekleşmediği ifade edilebilir. Özellikle 1995 ve 1997 yılları arasında gerçekleştirilen iki büyük ölçekli sınır ötesi operasyon Türkiye'nin sahadaki etkinliğini tescillerken Clinton yönetiminin çevreleme ve rejim değişikliği politikaları kapsamında Kürt grupları arasında barışın sağlanması amacıyla yürütülen Dublin, Ankara ve Washington süreçlerine gözlemci ya da doğrudan taraf olarak katılınması, Türkiye'nin masadaki varlığını ortaya koymuştur. Çekiç Güç çerçevesinde gerçekleştirilen askeri ve stratejik işbirliği ikili ilişkilerin ana unsurunu oluşturmaya devam etmiş, Clinton yönetiminin bölgeye yönelik çifte çevreleme politikasında Türkiye, tıpkı Bush yönetiminin Körfez politikalarında olduğu gibi, hayati önemini korumayı sürdürmüştür. Dolayısıyla Kuzey Irak'taki Kürt grupları ile diyalog kurmak ve oluşabilecek yeni krizlere karşı ABD ile işbirliğini sürdürmek gibi ilk etapta Özal tarafından formüle edilen stratejilerin sürdürüldüğü gözlemlenmiştir. Ancak Irak politikalarında ABD ile sürdürülen göreceli istikrarlı ilişkilere karşılık özellikle 1993 - 1999 yılları arasında ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik algılanan tehditler, Türkiye'nin iç siyasetinde ve bölge devletleri ile olan ilişkilerinde belirleyici bir unsur olmuştur. Bu unsurun temelini ise Irak politikaları ve bu bölgenin temsil ettiği risk ve tehditler oluşturacaktır.

¹⁶⁴ Elbette bu süre içerisinde dahi gerek bürokratik gerekse askeri kanallardan gelen itirazlar ve tepkiler, Özal'ın dış politikayı her daim kendi arzuladığı gibi yürütmesine engel olmuştur. Ancak yine de bu dönem dış politikasının mimarının Özal olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

¹⁶⁵ Yavuz Turan, *ABD'nin Kürt Kartı*, s226.

Sevr sendromu olarak tanımlanan algıya göre Türkiye, etkili ve işbirliği içinde hareket edebilen düşmanlar tarafından çevrilmiş vaziyetteydi. Başını Türkiye'ye komşu devletlerin ve başta ABD olmak üzere batılı güçlerin çektiği bu düşmanlar için PKK, Türkiye'yi zayıflatmak ve parçalamak adına bir araç görevi görmekteydi.¹⁶⁶ Bu tehdidi en detaylı biçimde ortaya koyan isim ise şüphesiz emekli büyükelçi Şükrü Elekdağ olmuştur. İki buçuk savaş stratejisi olarak adlandırdığı Aralık 1994 tarihli köşe yazısında Elekdağ, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu tehditleri şu şekilde ifade edecektir:

Yunanistan ve Suriye, PKK'nın baş destekçisidirler. Aralarında Türkiye'ye karşı açıklanmayan bir ittifak vardır. Herhalukarda, Türkiye'nin, bu ülkelerden biriyle sıcak bir çatışma ihtimalini, diğerinin de Türkiye'ye bir ikinci cephe açacağı varsayımıyla değerlendirmesi, realist bir yaklaşım olacaktır.¹⁶⁷

Türkiye'nin batı ve güneydoğu sınırlarında ortaklaşa hareket eden komşuları tarafından çevrelendiğini ifade eden Elekdağ, bu mücadelede NATO'dan (dolayısıyla ABD'den) herhangi bir yardım beklenmemesi gerektiğinin de altını çizmiştir. Bir başka ifadeyle Türkiye hazır olması gerektiği bu savaşta yalnızdır. Elekdağ'a göre Türkiye'nin bu mücadelesinde savaş, güvenlik için son çaredir ve bu sebeple dış politika askeri güce dayandırılmalıdır.¹⁶⁸ Dönemin dış politikasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin baskın bir rol oynaması ve bunun gerekliliği, ifade edilen tehdit algıları çerçevesinde meşrulaştırılmıştır. Bu düşünceye göre Türkiye'nin içinde bulunduğu parçalanma tehdidinden kurtulmasının çözümü diplomasiden ziyade askeri odaklı güvenlik politikaları olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda Turgut Özal'ın ölümünün ardından PKK meselesinde sivil girişimlerin yerini silahlı çözüme bırakması ile birlikte Türkiye'nin Suriye ve Irak politikası önemli ölçüde Genelkurmay Başkanlığı'nın eline geçmiştir.¹⁶⁹ Bu dönem içerisinde Suriye, İsrail ve İran gibi bölge ülkelerine yönelik politikalarda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin toprak bütünlüğü ve laik devlet yapısına tehdit olarak tanımladığı başlıca iki unsur olan bölücü terör ve irtica tehdidi önemli rol oynayacaktır.

¹⁶⁶ Lenore G. Martin, Dimitris Keridis, *The Future of Turkish Foreign Policy*. (MIT Press, 2004), 290.

¹⁶⁷ Şükrü Elekdağ, İki Buçuk Savaş Stratejisi, *Milliyet*, 4 Aralık 1994.

¹⁶⁸ *Age*.

¹⁶⁹ Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar. Bölüm VIII: Koalisyonlar Dönemi Dış Politikası (1993 - 1999). Ali Balcı. Erişim 31 Ekim. 2019. <http://www.abalci.com/wp-content/uploads/2017/03/Koalisyonlar-Do%CC%88nemi-D%C4%B1s%CC%A7-Politikas%C4%B1-1993-1999.pdf>

Elekdağ'ın Suriye ve Yunanistan devletlerinin Türkiye'ye karşı ortaklaşa hareket ettiği görüşü, iki devletin 1995 yılının Haziran ayında savunma alanında işbirliği anlaşması imzalaması ile birlikte daha net biçimde kendisini gösterecektir. Bunun yanı sıra aynı ay içerisinde bazı Yunan milletvekillerinin terör örgütü lideri Abdullah Öcalan ile görüşmesi¹⁷⁰, Yunanistan ile Ege'de yaşanan anlaşmazlıklar, Suriye yönetiminin PKK'ya destek vermesi ve Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nde PKK kamplarının varlığı, Suriye'nin Fırat ve Dicle nehirleri sularının paylaşımı üzerine itirazlarını arttırması ve Arap ülkelerini bu konuda Türkiye'ye karşı cephe almaya kışkırtması gibi etkenler, Suriye politikalarının güvenlik temelinde yürütülmesine sebep olacak gelişmeler olmuştur. Bu dönem içerisinde Türkiye'nin, birçok bölge devletine olduğu gibi, Suriye'ye yönelik politikaların da Kuzey Irak'taki gelişmelerden bağımsız ele alınması oldukça güçtür. Açıkça görülmektedir ki Türkiye'nin Körfez Savaşı sonrası artan bir biçimde karşı karşıya olduğu terör tehdidi, Yunanistan ve Suriye gibi komşu devletlerin Türkiye'ye karşı kullandığı bir koz ve baskı aracı haline gelmiştir. Suriye tarafından oluşan bu tehdide karşılık Türkiye, İsrail ile askeri ve ekonomik ilişkilerini geliştirerek yanıt vermiştir.

1996 yılının Şubat ayında Türkiye ve İsrail arasında Askeri Eğitim İşbirliği, Mart ayında Serbest Ticaret ve Ağustos ayında Savunma Sanayii İşbirliği anlaşmaları imzalanmış, bu sayede Ortadoğu'nun en büyük iki askeri gücü arasında gerçekleştirilen işbirliği, Suriye ve İran merkezli tehditlere karşı bir denge unsuru oluşturmuştur. 1991 yılında İsrail ile 100 milyon dolar civarında olan ikili ticaret, 2000 yılına gelindiğinde 2 milyar doları bulacaktır.¹⁷¹ İki devlet arasında geliştirilen bu işbirliğinin Türkiye açısından birçok anlamı ve önemi vardır. Birincisi, 1990'ların ortasında ABD'nin insan hakları ihlalleri gerekçeleri ile Türkiye'ye yönelik askeri yardım ve silah satışlarında zorluk yaratmasına karşılık İsrail ile gerçekleştirilen askeri işbirliği, güvenlik tehditlerinin üst düzeyde olduğu bir dönemde Türkiye'nin elini rahatlatmıştır. 54 F-4 savaş uçağının modernizasyonu, 200 Popeye-1 füzesinin Türk Hava Kuvvetleri tarafından satın alınması ve yüzlerce Popeye-2 füzelerinin ortak yapımını da içeren anlaşmalar,¹⁷² Türkiye'nin savunma sanayisini Avrupa Birliği ülkeleri ve ABD'nin eleştirel tavırlarından bağımsız olarak geliştirmesine imkan sağlamıştır. Amerika'daki Ermeni ve Yunan lobilerinin Türkiye karşıtı faaliyetlerine karşılık ABD

¹⁷⁰ Malik Mufti "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy." *Middle East Journal*. 52, 1 (1998): 34.

¹⁷¹ Stephen F. Larrabee, Ian O. Lesser, and Center for Middle East Public Policy. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, 143.

¹⁷² Heinz Kramer, *Changing Turkey: Challenges to Europe and the United States*. (Brookings Institute Press, 2000), 132.

Kongresindeki Yahudi lobisinin desteğinin kazanılması, gelişen ilişkilerin bir diğer avantajı olarak görülmekteydi. 1997 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Nicholas Burns, Türkiye ve İsrail'in askeri ve siyasi ilişkilerini geliştirmelerinin ABD'nin stratejik hedeflerinden biri olduğunu ifade edecek ve ABD'nin bu durumdan ötürü duyduğu memnuniyeti dile getirecektir.¹⁷³

Ancak ABD'nin aksine iki devlet arasındaki bu yakınlaşmadan memnun olmayan isimlerin başında 1996 yılının Temmuz ayında göreve gelen Başbakan Necmettin Erbakan gelecektir. Seçim kampanyasında İsrail ile olan yakınlaşmadan dolayı diğer partileri ‘‘Yahudilerle işbirliği’’ yapmak ile suçlayan Erbakan, göreve gelmeleri halinde Refah Partisi'nin İsrail ile yeni ikili anlaşmaları onaylamayacağını açıklamıştır.¹⁷⁴ Bu durum gerek koalisyon hükümeti içerisinde gerek Genelkurmay ile sivil iktidar arasında fikir ayrılıklarının yaşanmasına sebep olacaktır. İlk etapta Savunma Sanayi İşbirliği anlaşmasının imzalanmasına onay vermeyen Erbakan'ın itirazlarına rağmen 54 F - 4 savaş uçağının modernizasyonunu öngören Fantom 2000 projesi, ordunun baskıları ile birlikte yürürlüğe girecektir.¹⁷⁵

Açıkça görülmektedir ki güvenlik politikalarının birincil öneme sahip olduğu bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri dış politikayı tek bir elden yürütmeyi hedeflemiştir. Bunun yanı sıra Müslüman kimliği ile ön plana çıkan ve Türkiye'nin NATO, ABD, AB ve İsrail ile olan yakınlığını eleştirirken Müslüman devletler ile ilişkilerin geliştirilmesini hedefleyen Refah Partisi'nin İsrail ile yapılacak ikili bir anlaşmayı imzalamak durumunda bırakılmasının birden fazla anlamı vardır. Bu durum Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 1995 genel seçimlerinde oyların %21'i ni alarak Meclis'te 158 koltuk elde eden Refah Partisi'nin seçim kampanyasından farklı olarak benimsediği dış politika tercihleri üzerinden itibarsızlaştırılması ve aynı zamanda Türkiye'nin dış politikada geleneksel Batıcılık ilkesinin muhafaza edilmesi olarak yorumlanabilir. Başka bir ifadeyle ordu, bu dönemde sivil hükümete dış politika seçimlerinde fazla bir hareket sahası tanımamıştır. İçeride Erbakan'ın yanı sıra dışarıda Türkiye'nin İsrail ile olan yakınlaşmasından en fazla rahatsızlık duyacak olan devlet ise İran olacaktır.

¹⁷³ Meliha Benli Altunışık, ‘‘The Middle East in Turkey - USA Relations: Managing the Alliance.’’ *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 15, 2 (2013): 162.

¹⁷⁴ Barçın Yinanç, Erbakan'dan İsrail'e İlk Fren, *Milliyet*, 6 Ağustos 1996.

¹⁷⁵ Murat Kul, Erbakan Fantom 2000'i Onayladı, *Milliyet*, 30 Kasım 1996.

Tıpkı Suriye ve İsrail gibi bu dönem Türkiye'nin İran ile olan ilişkilerini de Kuzey Irak'taki gelişmelerden ve ABD ile ilişkilerden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Irak'ın toprak bütünlüğünü kendi bünyelerinde yaşayan Kürt nüfusu göz önüne alındığında şiddetli bir şekilde savunan iki devletin ilişkileri, bu konudaki ortak anlayışa rağmen birçok mesele üzerinden gerilmiştir. Bu gerginliklerin en büyük sebeplerinden biri, tıpkı Suriye gibi İran'ın da PKK kartını zaman zaman Türkiye üzerinde baskı kurmak amacıyla kullanmaktan çekinmemesi olacaktır. Türkiye'nin de katılımcı olduğu Dublin zirvesinden rahatsızlık duyan İran, Suriye, Talabani ve Öcalan'ın katılımıyla bölgedeki ABD - Türkiye ortaklığına karşı alternatif bir süreç başlatmayı hedeflemiştir.¹⁷⁶ PKK'nın İran'da konumlanmasına karşılık 1995 yılında Başbakan Tansu Çiller'in İran'daki PKK kamplarını bombalama tehdidi ve 1999 yılında Türk Hava Kuvvetleri'nin İran topraklarındaki kamplara yönelik hava saldırıları¹⁷⁷ göz önüne alındığında güvenlik algıları ve bu bağlamdaki çıkar çatışmalarının ikili ilişkilerde merkezi bir öneme sahip olduğu gözlemlenmiştir. Üstelik Müslüman iki devletin birbirine tamamiyle zıt ideolojileri, gerek Ortadoğu gerekse Orta Asya gibi bölgelerin dış politikada iki ülke arasında rekabet sahaları haline gelmesinde etkili olmuştur. İç politikada ise Erbakan'ın Başbakanlığı döneminde ordunun insiyatifiyle İsrail ile geliştirilen yakın ilişkiler, bu dönemde batı merkezli geleneksel dış politika anlayışına tehdit oluşturabilecek bir eğilimin önüne geçmek amacıyla Refah Partisi hükümetinin İran'a yönelik politikalarına karşı bir fren mekanizması olarak görülmüştür. Buna karşılık iki devlet arasındaki ideolojik ve stratejik rekabetin aksine ekonomik ilişkilerin daha pragmatik bir boyutta ele alındığı ifade edilebilir. İkili ilişkilerin ekonomik boyutu, Türkiye'nin bu dönem ABD ile olan ilişkilerindeki çıkar çatışmalarını aydınlatması açısından da büyük öneme sahiptir.

Clinton yönetimi ile özdeşleşmiş çifte çevreleme politikalarının temelini Saddam rejiminin askeri olarak çevrenemesinden ziyade İran ve Irak'ın ekonomik yaptırımlara tabi tutulması oluşturmuştur. Bu sayede iki devletin bölgedeki etkinliklerini arttırmalarının ve zayıf tutulan ekonomileri sayesinde askeri güçlerini geliştirmelerinin önüne geçilebilecek, nihayetinde rejim değişikliği gerçekleşebilecektir. Çevreleme stratejisinin güvenlik boyutunda Türkiye'nin çıkarları ABD ile büyük ölçüde örtüşmüştür. Sınırlarını paylaştığı ve bölgesel rekabet içerisinde olduğu İran ve Irak gibi devletlerin kitle imha silahlarına sahip

¹⁷⁶ Baskın Oran, *Kalkık Horoz*, 175.

¹⁷⁷ Lenore G. Martin, Dimitris Keridis, *The Future of Turkish Foreign Policy*. (MIT Press, 2004), 148.

olmasını kendine yönelik algıladığı potansiyel tehditlerden ötürü tercih etmeyen Türkiye, bu konuda ABD'nin hassasiyetlerini paylaşacaktır. 1999 yılında ABD'nin Irak'a yönelik hava saldırılarında İncirlik Üssü'nün kullanılmasının ardından Saddam'ın Türkiye'yi tehdit etmesi ve bunun üzerine iki devletin Türkiye'ye Patriot füzeleri yerleştirme kararı alması, güvenlik boyutundaki ortak anlayışı gözler önüne sermektedir. Buna karşılık çevreleme stratejisinin ekonomik boyutu, özellikle 1990'ların ilk yarısında Türkiye'yi oldukça zor durumda bırakmıştır. 1990 - 1994 yılları arasında Irak'a yönelik ambargodan yaklaşık 20 milyar dolar zarar eden¹⁷⁸ Türkiye'nin toplam zararlarının yaklaşık 100 milyar dolar civarı olduğu tahmin edilmektedir. Enerji alanında dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye'nin Irak ve İran gibi doğal kaynakları zengin komşu devletler ile olan ilişkilerini ABD kadar siyah - beyaz bir düzlemde ele alması güçtür. Bu kapsamda 1990'ların ilk yarısında İran'ın da dahil olduğu bölge devletleri ile Irak'a yönelik ambargo kararını kaldırmak için çaba sarf eden Türkiye, gerek iç gerekse dış siyasetinde yaşanan rekabetler göz önüne alındığında dahi İran ile ekonomik bağlarını ABD'nin bölge politikalarına rağmen korumayı tercih etmiştir. Bu doğrultuda Çiller hükümeti döneminde temelleri atılan Türkiye ve İran arasındaki gaz anlaşması, 1996 yılının Ağustos ayında Erbakan hükümeti tarafından imzalanacaktır. Clinton yönetiminin Irak - Libya Yaptırımları Yasası'nı yürürlüğe koymasından sadece birkaç gün sonra imzalanan anlaşmaya göre 23 milyar dolar maliyetinde doğalgaz İran'dan Türkiye'ye 23 yıllık bir süre içerisinde aktarılacak ve gerekli boru hatlarının inşası başlayacaktır.¹⁷⁹

Türkiye'nin 1990'larda İsrail ile askeri, İran ve Irak ile ise ekonomik boyutta geliştirmeye çalıştığı ilişkilerin zaman zaman ABD'ye rağmen, zaman zaman ise ABD ile uyum içinde, ancak genelinde pragmatik bir biçimde ele alındığı ve yürütüldüğü ifade edilebilir. Ancak Kuzey Irak'taki gelişmeler ve bu bölgenin temsil ettiği tehdit algıları, Türkiye'nin çoğunlukla ordu tarafından yönetilen dış politikasındaki merkezi konumunu korumuştur. Türk siyasetinde 1998 ve 1999 yılları, hem vurgulanan güvenlik politikalarının, hem de ABD ile geliştirilen stratejik ortaklığın tavan yaptığı bir yılı işaret etmektedir. Suriye ile savaşın eşiğine gelinen bu tarihten itibaren Türkiye'nin parçalanma senaryolarından büyük ölçüde kurtulduğu, 2000'li yıllara girerken güvenlik duvarlarını bir ölçüye kadar indirebildiği ve içeride reform sürecini başlattığı gözlemlenmiştir.

¹⁷⁸ Sabri Sayarı, "Turkey and the Middle East in the 1990s." *Journal of Palestine Studies*. 26, 3 (1997): 46.

¹⁷⁹ Heinz Kramer, *Changing Turkey: Challenges to Europe and the United States*, 143.

1998 yılının Eylül ayı, Türkiye Suriye ilişkilerinin kopma noktasına geldiği bir tarihi işaret etmektedir. Türkiye'nin İsrail ile geliştirdiği stratejik ortaklığa ve iki ülkenin Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının paylaşımı hakkındaki anlaşmazlıklarına karşı PKK kartını kullanan Suriye, bu dönemde terörist lideri Öcalan ve PKK militanlarının topraklarında faaliyet göstermesine göz yummuştur. Türkiye'nin sınıra asker gönderdiği bu dönemde Şükrü Elekdağ iki devlet arasında "örtülü bir savaş" olduğunu ifade ederken Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kıvrıkoğlu benzer şekilde "ilan edilmemiş bir savaşın" varlığının altını çizecek ve Suriye'nin Türkiye'ye karşı fiilen saldırıda bulunduğunu vurgulayacaktır.¹⁸⁰ Eylül ayında Hatay'ı ziyaret eden Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, Türkiye'nin sabrının taşıdığını ve her türlü fesatlığın Suriye'den çıktığını ifade edecektir.¹⁸¹

Elekdağ'ın iki buçuk savaş stratejisinde realist bir yaklaşım olarak tanımladığı sıcak savaş ihtimali, Yunanistan ile Kardak'da gerilen ilişkilerin ardından bu kez Türkiye'nin Suriye ile savaşın eşiğine geldiği bir dönemde tekrar kendisini anımsatacaktır. Aynı yıl içerisinde ABD önderliğindeki Washington sürecinin başlaması ve Kuzey Irak'ta Barzani ve Talabani arasında barışın sağlanması ile Clinton yönetiminin hedeflediği gibi bölgede Saddam'ı zayıflatacak şekilde göreceli bir istikrar döneminin şekillenmeye başlayacaktır. Daha önce ifade edildiği gibi iki grup arasında barışın sağlanması Kuzey Irak'ta PKK faaliyetlerinin önüne geçilmesi için önem arz ederken birleşik bir Kürt cephesinin güç kazanması Kürt devleti oluşumu tehdidini de beraberinde getirmektedir. Buna karşılık bu dönem Türkiye'nin Kuzey Irak'tan çok Öcalan'ın Şam'da barınıyor olduğu gerçeği de göz önüne alındığında en büyük tehdidi Suriye sınırlarından algıladığı ifade edilebilir. Türkiye, bölgedeki başlıca aktör olan ABD ve Kürt liderleri ile karşılıklı çıkar ilişkisine dayanan stratejik diyalogu ve Kuzey Irak'ta gerek sahada gerekse masadaki varlığı ile bölgedeki gelişmeleri yönlendirebilme ve süreçlere doğrudan taraf olabilme şansına sahipken Suriye olan ilişkilerinde benzer bir dengeden söz etmek zordur. İsrail'in olası bir savaş durumunda Türkiye'ye yardım etmeyeceğini açıklamasına rağmen iki cepheden çevrelenme riskine karşılık Öcalan'ı topraklarından göndermeye razı olan Suriye ile 1998 yılının Ekim ayında Adana Mutabakatı imzalanmış, Suriye topraklarındaki terör faaliyetlerine izin vermeyeceğinin taahhüdünü vermiştir. Ekim ayında Suriye'den ayrılan Öcalan Yunanistan, İtalya ve Rusya gibi devletlere sığınmış, bu devletlerin topraklarından çıkarılmasının ardından nihayetinde 1999 yılının Şubat ayında Kenya'da yakalanmış ve yargılanmak için

¹⁸⁰ Şükrü Elekdağ, "İlan Edilmemiş Savaş," *Milliyet*, 5 Ekim 1998.

¹⁸¹ *Age*.

Türkiye'ye getirilmiştir. Öcalan'ın gerek Avrupa'dan çıkarılması gerekse Kenya'da yakalanmasında ABD'nin diplomatik ve istihbari kanallardan Türkiye'ye yardım ettiği yönündeki yaygın görüş, iki devlet arasındaki stratejik işbirliğinin en önemli sonuçlarından biri olmuştur. Elbette bu kapsamda daha önce vurgulanan Washington sürecinin önemi inkar edilemez. Türkiye'nin güvenliğine başlıca tehdit olan PKK sorunun büyük ölçüde çözülmesi, Clinton yönetiminin Kuzey Irak'ta inşa etmeye çalıştığı barış ortamına katkıda bulunacak olması sebebi ile büyük öneme sahiptir.

Türkiye'nin Kuzey Irak'ta karşı karşıya olduğu güvenlik ikileminin PKK boyutu büyük ölçüde giderilmişse de ABD'nin girişimleri sonucu gitgide daha birleşik ve otonom bir yapıya dönüşen Kürt oluşumu, Türkiye için madalyonun diğer yüzü olan bağımsız bir Kürt devleti kurulması tehdidini öne çıkarmıştır. Bu tehdit George Bush yönetiminin iktidara gelmesi ve 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesinin ardından kendisini daha net biçimde gösterecektir. Buna karşılık 2000'li yıllara girerken Türkiye'nin 1990'lı yıllarda yoğun olarak hissettiği tehdit algılarının bir ölçüye kadar azaldığı, iç ve dış siyasette çatışmadan normalleşme sürecine girdiği ifade edilebilir. Adana Mütabakatı'nın ardından Suriye ile ilişkiler karşılıklı olarak onarılmaya başlanmış, 17 Ağustos depreminin ardından Yunanistan ile ilişkiler insani boyut üzerinden normalleşmiştir. Öcalan'ın yakalanması ile birlikte öncelik dışarıdaki terör sorunundan içerideki Kürt meselesine verilmiş, sert yaklaşımdan yumuşak yaklaşıma geçilmesi ile birlikte Avrupa Birliği ile ilişkilerde olumlu yönde gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. İçeride reform sürecinin başlaması, insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesi yönünde adımlar atılması Türkiye'nin Batılı kimliğine vurgu yapan ve Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini destekleyen Clinton yönetimini memnun etmiştir. ABD bölümünde açıkça ortaya koyulduğu gibi Clinton yönetimi, Türkiye'nin Batı merkezli ve Batının çıkarları ile uyum içinde olan bir devlet olmasına büyük önem vermiştir. Clinton yönetimi kısa vadeli ortaklıklardan ziyade uzun vadede Batı eksenli bir Türkiye'nin, ABD ve Avrupa için hayati öneme sahip olduğunu sıkça dile getirmiştir. Ancak uzun vadeli stratejik planlamalardan ziyade küresel ve bölgesel politikalarını ideolojik hırslar ve tek taraflı askeri eğilimler üzerine kuracak olan Bush yönetiminin iktidara gelmesi ile birlikte ikili ilişkilerde bir dönüm noktası yaşanacaktır. Bir sonraki bölümde Türkiye - ABD ilişkilerinin 1999 - 2003 yılları arasındaki yapısı, 1990'lardaki gelişmelerin ışığı altında incelenecektir.

3.4.1999 - 2003: Stratejik Ortaklıktan Bölgesel Askeri İşbirliğinin Sonuna

1999 yılının Ocak ayında merkez sol eğilimli Demokratik Sol Parti lideri Bülent Ecevit, Başbakanlık görevini üstleniyordu. Kuzey Irak'ın ABD'nin girişimleri sonucu gitgide daha birleşik ve bağımsız bir yapıya dönüştüğü bu dönemlerde Türkiye'nin Özal önderliğindeki Körfez Savaşı politikalarını başından beri eleştiren, 1990 yılında mevcut koşulları etraflıca ve çok yönlü olarak değerlendirebilmek adına gazeteci kimliği ile Saddam Hüseyin ile görüşen, Çekiç Güç'ü Kürt devleti oluşumuna katkı yapacağı sebebi ile Türkiye açısından onur kırıcı bir oluşum olarak niteleyen bir isim göreve geliyordu. Elbette daha önce de vurgulandığı gibi 1990'lı yıllarda ABD politikalarına muhalif olan partilerin iktidara geldiklerinde daha ılımlı politikaları benimsemek durumunda kaldıkları gözlemlenmiştir. Buna karşılık Körfez krizinin meydana gelmesinden 10 yıl sonra 1990'lar boyunca yaşanan ekonomik ve siyasi kayıplar göz önüne alındığında Türkiye'nin ABD'nin bölge politikalarına daha temkinli yaklaştığı, bu kez herhangi bir "oldu bittiye" razı olmayı reddettiği ifade edilebilir. Öcalan'ın yakalanması ile birlikte zirve yapan stratejik işbirliğine rağmen Irak'ta meydana gelebilecek her gelişmenin Türkiye'yi doğrudan etkileyeceği gerçeği, Türkiye'nin her zaman ABD'nin bölge politikalarına karşı tetikte olmasına sebep olacaktır. Bu noktada Ecevit'in iktidara geldiği günden itibaren desteklediği Irak politikası, ABD'nin merkezi hükümet ile diyalog geliştirmesi ve herhangi bir savaş stratejisini başvurmaması konusunda ikna edilmesi olacaktır. Göreve geldiği ilk ay içerisinde ABD'nin Ankara Büyükelçisi Mark Parris ile görüşen Ecevit, Büyükelçiye Irak muhalefetinin desteklenmesinin sorunun çözümüne katkıda bulunacağından duyduğu kuşkuyu iletmiş, Bağdat'la diyaloga girişilmesi telkininde bulunmuş ve eklemiştir:

Irak'ın toprak bütünlüğü bizim için çok önemli. Bölünmüş ve kaotik bir Irak'ın yol açacağı sonuçları kimse tahmin edemez. Sivil halka zarar verilmemesi gerekir... Irak'ı diyaloga yönlendirecek girişimlerden kaçınmamak lazım. Dışarıda yaşayan Irak muhalefetini bir araya getirerek, Saddam'ı kolay kolay deviremezsiniz. Bu başarılı bir senaryo olmaz.¹⁸²

Ecevit'in bu stratejisinin Türkiye açısından iki anlamı vardır. Başta Kuzey Iraklı Kürt grupları olmak üzere içerideki ve dışarıdaki Iraklı muhalif grupların desteklenmesi ve Saddam'ı devirmek için kullanılması Irak'ın parçalanmasına yol açacak, bu da Türkiye'nin ilk günden beri engellemeye çalıştığı, sınırlarında bağımsız bir Kürt devleti kurulması

¹⁸² Barçın Yinanç, "Ecevit'in Önerileri." *Milliyet*, 26 Ocak 1999.

tehdidini doğuracaktır. İkinci olarak başta Clinton yönetimi olmak üzere ABD'nin savunduğu bu stratejinin uygulamada beklendiği kadar basit olmayacağına inanan Ecevit, böyle bir senaryonun gerçekleşmesi halinde oldukça hassas dengeler üzerine kurulu Ortadoğu coğrafyasının kaosa sürükleneceğini ve bunun da tıpkı 1990'da olduğu gibi Türkiye'yi geniş çaplı krizler ile başbaşa bırakacağına altını çizmiştir. Ancak Clinton yönetiminin ilk günden beri Irak politikasının Saddam'ı çevrelemek ve devirmek üzerine kurulu olması ve Irak liderinin uluslararası topluma kazandırılmasının imkansız olduğunun altı çizilerek diyalog kapılarını kapatması göz önüne alındığında Ecevit'in bu girişimlerinin büyük ölçüde sonuçsuz kaldığı ifade edilebilir. Buna karşılık bölgesel hassasiyetlerin ve güç dengelerinin bilincinde olan Clinton yönetiminin hiçbir zaman zoraki bir rejim değişikliği stratejisini benimsememiş olması, iki ülkenin benzer tehdit algıları üzerinden hareket ettiğini gözler önüne sermektedir. Bu noktada iki lider arasındaki temel görüş farkı, Irak meselesinin çözümünde hangi aktörlerin muhatap alınacağı olmuştur. 2000 yılında George Bush'un ABD'nin yeni başkanı olarak seçilmesi ve 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesi ile birlikte iki ülke arasındaki çıkar çatışmaları daha belirgin olmaya başlayacaktır.

Bush yönetiminin Clinton yönetimine nazaran Irak konusunda daha radikal, pervasız ve tek taraflı politikalar benimseyeceği ve Bush'un babasının 10 yıl önce başladığı işi bitireceği yönündeki çekinceler, yeni yönetimde yer alan isimler ve başkanın göreve geldikten sonra benimsediği politikalar göz önüne alındığında¹⁸³, daha belirgin biçimde ortaya çıkmıştır. 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesinden birkaç ay önce ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ile görüşen Ecevit, bölge politikaları ile ilgili olarak ABD ve Türkiye'nin iki etkin ülke olarak daha yakın çalışmaları gerektiğini vurgulamış, bölgedeki gelişmelerden en fazla etkilenen ve ilişkileri en gelişkin ülke olarak Türkiye'nin devrede olması gerektiğinin altını çizmiştir. Ecevit ayrıca ABD'nin bölge politikalarında Türkiye'ye danışması gerektiğini de belirtmiştir.¹⁸⁴ Bush, yönetiminin ilk aylarında esasında Clinton döneminden miras kalan çevreleme politikalarını devam ettireceğinin sinyallerini vermiş, yönetim içerisinde yer alan yeni muhafazakar isimlerin zoraki rejim değişikliği stratejisini uzun bir süredir desteklemesine karşın ABD bu dönemde bölgeye yönelik radikal bir adım atmamıştır. Bu dönemde Türkiye, sekiz yıl gibi uzun bir süredir diyalog içerisinde olduğu Clinton yönetimi süresince Kuzey Irak'ta sahada ve masada koruduğu varlığını, yeni yönetim

¹⁸³ Bu politikalar ve yönetimde yer alan isimlerin dünya görüşleri Bush yönetiminin ele alındığı başlıkta detaylı olarak incelenmiştir.

¹⁸⁴ Fikret Bila, "ABD'ye Irak Mesajı," *Milliyet*, 5 Haziran 2001..

ile ilişkileri çerçevesinde de korumayı amaçlamıştır. Ecevit'in ABD'nin bölge politikalarında Türkiye ile ortaklaşa hareket etmesi gerektiğinin altını ısrarla çizmesi, Clinton yönetimine nazaran daha tek taraflı ve sert güç odaklı politikaları tercih etmesi öngörülen Bush'un bölgeyi kaosa sürükleyecek bir adım atmasının önüne geçilmesi açısından önemlidir.

11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin Başkan Bush önderliğinde sınırları ve hedefleri belirsiz bir şekilde teröre karşı küresel ölçekte bir savaş ilan etmesi, Türkiye'nin bölgeye yönelik çekincelerini arttıracaktır. 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren ABD'nin stratejisi, genişletilmiş ulusal güvenlik şeklini alacaktır.¹⁸⁵ Esasında algılanan tehdit doğrultusunda geliştirilen bu strateji, Türkiye'nin 1990'lı yıllarda yaşadığı süreci andırmaktadır. Körfez Savaşı'ndan Öcalan'ın yakalanmasına kadar olan süreçte Türkiye, kendi topraklarına ve vatandaşlarına doğrudan saldırıda bulunan, yabancı devletlerden finansman, lojistik ve askeri alanlarda destek alan, küresel ölçekte bağları bulunan bir terör tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Abdullah Öcalan'ın lideri olduğu PKK tehdidine karşılık olarak Türkiye, terör örgütüne destek veren ülkeler ile savaşın eşiğine gelmiş, çok sayıda sınır ötesi operasyon gerçekleştirmiş, dışarıda algılanan tehditler doğrultusunda içeride oldukça milliyetçi bir görünüme bürünmüştür. Çoğu zaman kendi toprakları dışında konumlanan bu terör tehdidine karşı Türkiye, dış politikasında 1990'lı yıllar boyunca genişletilmiş ulusal güvenlik stratejisi üzerine hareket etmek durumunda kalmıştır. Tıpkı Türkiye gibi ABD'de ismi ve lideri belirli olan ancak küreselleşmenin sağladığı avantajları sonuna kadar kullanarak farklı ülkelerin bünyesinde faaliyet göstererek görünmez bir yapıya bürünen bir tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 1990'lardan itibaren ABD kaynaklarına ve vatandaşlarına yönelik terör eylemleri yürüten ve 11 Eylül 2001 tarihinde doğrudan ülke topraklarında saldırı gerçekleştiren Usama Bin Ladin önderliğindeki El - Kaide terör örgütünün Suudi Arabistan ve Afganistan gibi birçok ülkeden finansman ve lojistik destek aldığı bilinmektedir. Bu tehdide karşılık olarak ABD, genişletilmiş ulusal güvenlik stratejisi doğrultusunda terör örgütü liderinin konumlandığı ülke olan Afganistan'a yönelik operasyon gerçekleştirmiştir, tıpkı Türkiye'nin Suriye'de eşiğinden döndüğü gibi. Elbette iki devletin karşılaştığı terör tehditlerinin yapısı oldukça farklıdır. Türkiye özünde ayrılıkçı bir hareket ile karşı karşıyayken ABD, küresel hegemonyasına ve Ortadoğu coğrafyasında yürüttüğü politikalara karşı gelişen ve küresel ölçekte faaliyet gösteren bir oluşum ile mücadele etmiştir. Ancak her iki devletin de birbirine yakın dönemlerde dış

¹⁸⁵ Ian O. Lesser "Turkey, the United States and the Delusion of Geopolitics." *Survival*, 48, 3 (2006): 90.

politikayı güvenlik merceğinden ele alması ve buna bağlı olarak içeride geliştirdiği refleksler birbirini anımsatmaktadır. Bu sebeptendir ki ABD'nin Afganistan'da teröre karşı yürüttüğü faaliyetleri Türkiye desteklemiş ve barışı koruma sürecine savaşın ardından doğrudan katkıda bulunmuştur. Ancak ABD'nin terörle mücadelesini yeterli kanıtları sunmadan ve uluslararası meşruiyeti sağlamadan ideolojik hırslar doğrultusunda Irak'a taşınması, ikili ilişkilerde bir dönüm noktası olacaktır. Irak'ın işgali ile birlikte iki devletin 12 yıldır Kuzey Irak'ta sürdürdüğü askeri işbirliğinin sonuna gelinecektir. Bu noktada Irak'ın işgaline giden süreçte ABD'nin stratejik ortaklık ilişkisi çerçevesinde Türkiye'yi nasıl algıladığını incelemek, iki ülke arasındaki çıkar çatışmasını daha net biçimde ortaya koyması açısından faydalı olacaktır.

Afganistan'dan sonra tüm dikkatini Irak'a yönelten ABD'nin Saddam'a karşı harekete geçmesine 2002 yılına gelindiğinde kesin gözüyle bakılıyor, Amerikan hükümetini operasyona yönelik hazırlıklarına hız kazandırıyor. Ancak 1991 yılının aksine Türkiye, bu süreç karşısında daha bütüncül bir siyasi duruş sergiliyordu. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakan Bülent Ecevit ve Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, olası bir müdahalede Irak'ın parçalanma riskine karşı sürece temkinli yaklaşıyor, Ankara'da dış politika yöneticileri eşgüdüm içerisinde hareket ediyorlardı.¹⁸⁶ Buna karşılık Amerikan yönetiminin Irak'a yönelik planlarından vazgeçmeye yanaşmaması ve hazırlıklarını sürdürmesi, Türkiye'nin kaçınılmaz olan bu süreçte kendi çıkarlarını olabildiğince koruması gerekliliğini gözler önüne seriyordu. Bunun yolu da Irak'a karşı ABD ile girişilecek her türlü ortaklıkta Türkiye'nin özellikle Kuzey Irak'taki etkinliğini koruması, bu bölgedeki gelişmeleri birinci elden etkileme şansına sahip olmasından geçiyordu. Ancak Bush yönetimi ile beraber dış politikada sert güç odaklı ve tek taraflı bir dönüşüm yaşayan ABD'nin Kuzey Irak'taki gelişmelere Türkiye'yi ne denli dahil edeceği sorusu belirsizliğini koruyordu. Üstelik 1991 yılındaki Körfez Savaşı'nın aksine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin onayının olmadan hareket edilmesi hukuki meşruiyetin, başta Batı Avrupalı ve Ortadoğu coğrafyası devletlerinin olası bir işgale destek vermemeleri ise uluslararası kamuoyu nezdindeki fikir birliğinin eksikliğini gözler önüne sermekteydi. Ayrıca Türkiye'nin kesinliği meçhul olan ekonomik ya da siyasi menfaatler üzerinden ABD'nin yanında yer alması, gelecekteki bölge politikalarında elini zayıflatabilir ve dış politikasının Amerika'nın uzantısı olarak eleştirilmesine yol açabilirdi. 1990 - 1991 yıllarında ABD, bir devletin başka bir devletin egemenliğini ihlal etmesi sebebi ile uluslararası normları Birleşmiş Milletler

¹⁸⁶ Derya Sazak, "Generallerin Savaşı," *Milliyet*, 28 Aralık 2001.

bünyesinde devreye sokarak hareket ediyorken bu kez aynı Irak'ın egemenliği ve toprak bütünlüğünü kendisi ihlal etmek pahasına askeri operasyon gerçekleştireceğini dünyaya ilan ediyordu. Üstelik daha önce de vurgulandığı gibi, Irak'ın kitle imha silahları geliştirdiği ve El - Kaide ile bağlantısı olduğu yönündeki argümanların doğruluğu kesin olarak ispat edilememiş ithamlardı. Buna karşılık iki devlet arasında Türkiye'nin güvenlik endişelerinin merkezi olan bir bölgede 1991 yılından beri başta askeri alanda olmak üzere stratejik bir ortaklık sürüyordu ve Türkiye'nin bu bölgeye yönelik herhangi bir gelişmenin dışında yer alması, kendi ulusal güvenliği için korkunç sonuçlar doğurabilirdi. Dolayısıyla yaklaşmakta olan süreçte Türkiye'nin batıda ve doğuda yer alan diğer devletler kadar bağımsız, pasif ya da eleştirel hareket etme lüksü de bir ölçüye kadar azalıyordu. 2002 yılının Kasım ayındaki seçimlerden tek başına iktidar olarak çıkan muhafazakar demokrat Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti, iktidarının ilk günlerinden itibaren bu ikilem ile başa çıkmaya çalışacaktır.

1 Şubat 2003 tarihinde iki ülkenin heyetleri arasındaki müzakereler sonucu ABD'nin geçişine izin vermek karşılığında Türkiye'nin bölgeye 31.000 asker sokması konusunda anlaşılmiş, Türkiye özellikle PKK ile mücadele, Kuzey Irak'ın statüsü, bölgedeki Türkmenlerin konumu gibi meseleler üzerindeki çekincelerini Amerikan heyetine iletmiştir.¹⁸⁷ Diplomatik temaslardan çıkan sonucu yansıtır şekilde Recep Tayyip Erdoğan, 4 Şubat 2003 tarihinde operasyonun başlangıcında denklemin dışında kalınması halinde gelişmeleri etkilemenin mümkün olmayabileceğini belirtmiş, böyle bir durumda Türkiye'nin uzun dönemdeki çıkarlarının ve güvenliğinin tehlikeye girebileceğinin altını çizmiştir.¹⁸⁸ Birinci Körfez Savaşı'ndan 12 yıl sonra Türkiye, bir kez daha ABD'nin sert güç odaklı bölge politikalarına karşı kendi ulusal güvenliğini ve menfaatlerini korumak adına aktif bir dış politika sergilemek durumunda kalıyordu. Her iki devletin ilk etapta Kuzey Irak'a neredeyse eşit sayıda asker göndermek üzerinde anlaşması, bu kez Türkiye'nin ortaya çıkan sonuçlar ile başa çıkmak durumunda kalmaktan ziyade sürecin etkin bir parçası olarak algılanmasını sağlamıştır. Ancak Birinci Körfez Savaşı Türkiye'ye ABD ile girişilecek bir işbirliğinin iki boyutu olduğunu öğretmiştir. Türkiye'nin Kuzey Irak'taki varlığı siyasi ve askeri açıdan önemlidir ancak 1990'lı yıllar Türkiye'nin Irak'taki gelişmeler sonucu ekonomik açıdan zor durum kaldığı bir dönemi işaret etmektedir. Türkiye, bu kayıplarının hiçbir zaman yeterince telafi edilmediğine inanmaktadır. Bu çerçevede Türk yetkilileri ABD yönetiminden 92 milyar dolar talep etmiş, buna karşılık Bush, dönemin Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış ile görüşmesinde

¹⁸⁷ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001 - 2012*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 271.

¹⁸⁸ Cameron S. Brown, "Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003." 99.

bu yöndeki müzakereleri ‘‘at pazarlığına’’ benzetmiştir. Başkan Bush’un rahatsız edici üslubu ve bu dönemde ABD medyasına Türkiye’ye yönelik yer alan küçük düşürücü karikatürler, savaşa zaten büyük oranda karşı olan kamuoyunun desteğinin alınmasına yardımcı olmamıştır.

Tüm bunların neticesinde 1 Mart 2003 tarihinde TBMM’ye sunulan Irak Tezkeresi yeterli oyu alamayarak Meclis’ten geçmemiş olsa da aynı ay içerisinde alınan bir kararla Türkiye, hava sahasını Irak’a yönelik hareketlerinde ABD’ye açmış, ancak bu tarihten itibaren Türkiye ve ABD’nin bölgedeki askeri ortaklığı büyük ölçüde sona ermiştir. Bu gelişme Türkiye’nin dünya kamuoyundaki imajı açısından yararlı olmuşsa da Kuzey Irak’taki varlığını tehlikeye sokmuştur. 4 Temmuz 2003 yılında Süleymaniye’deki Türk askerlerinin Amerikalı askerler tarafından başlarına çuval geçirilerek sorgulanmaya götürülmesi, iki devlet arasında günümüze kadar yaşanan en büyük çaplı kriz olacaktır. 1996 yılında iki devletin ortak girişimleri ve politikaları sonucu bölgedeki Kürt gruplarının çatışmalarını önlemek ve Türkiye’nin bölgedeki etkinliğini arttırmak adına Süleymaniye’de konumlanan askerlerin şimdi ABD ile aynı Kürt grupları arasında gelişen işbirliği sonucu devreden çıkarılmaya çalışılması, iki ülke arasındaki askeri ortaklığın sonuna geldiğini sembolize etmesi açısından oldukça önemlidir. ABD ve Kürt grupları arasındaki işbirliği aynı zamanda Türkiye’nin bölgeye asker göndermesi taleplerinin ABD yönetimi tarafından reddedilmesi ile sonuçlanmıştır. 1991 yılından itibaren ABD ve Türkiye’nin sunduğu güvenlik şemsiyesi altında merkezi hükümet ile olan diyalogunu kesme şansını elde eden ve Saddam tehdidinden kurtulan Barzani ve Talabani, ABD ile yürüttükleri işbirliği neticesinde 2003 yılına geldiğinde bu tarihe kadar güvenliğini sağlayabilmek için muhtaç oldukları Türkiye’den bağımsız olarak hareket ederek Türkiye’yi Kuzey Irak’tan dışlama fırsatını elde ediyordu. 2003 yılının Nisan ayında ‘‘Türkiye’nin Kuzey Irak’a girmemesi bizim için zaferin yüzde 90’ını oluşturuyor’’ ifadelerini kullanan Barzani, bu fırsattan ötürü duyduğu memnuniyeti ortaya koyacaktır.¹⁸⁹

Neticede 2003 yılı, Türkiye - ABD ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ancak Birinci Körfez Savaşı’ndan bu tarihe kadar gelinen süreçte iki devlet arasındaki ilişkilerin seyrini ve ABD’deki Türkiye algısını ele almadan 2003 yılında nihai olarak gelinen noktayı değerlendirmek eksik olacaktır. Tezin bu bölümde 1990 - 2003 yılları arasında

¹⁸⁹ Mustafa Kayar, *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*, 366.

Türkiye'nin güvenlik ve fırsat algıları, ABD ile olan işbirliğinden ötürü elde ettiği kayıplar ve kazanımlar detaylı olarak incelenmiştir. 1 Mart Tezkeresi'nin Meclis'ten geçmemesinden iki ay sonra Türkiye'ye yönelik açıklamalarda bulunan ve yönetim içerisinde yeni muhafazakar ideolojinin en ateşli savunucularından biri olan ABD Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz'in ifadeleri, ABD yönetimi içerisindeki Türkiye algısını ve beklenen stratejik ortaklığın boyutlarını ortaya koyması açısından yerinde olacaktır:

... eğer yeni bir sayfa açarsak yeni bir geleceğe sahip olursak şöyle bir Türkiye olmalı: Her şeye, Kuzey Irak'ta olan her şeye şüpheyle yaklaşmayan, "Amerikalıların ne istediğini umursamıyoruz" demeyen, "İran ve Suriye ile ne problem olursa olsun onlar bizim komşumuz" demeyen bir Türkiye olmalı. Nerede ne kadar yardımcı olabiliyorsak o kadar yardımcı olmalıyız Amerikalılara demeli. Çünkü bu Türkiye'nin çıkarları için de çok önemli. Türkiye oradaki gelişmelerden en hızlı ve de en fazla yararlanacak ülkedir.¹⁹⁰

Elbette Wolfowitz'in bu görüşleri ilk etapta gülünç olarak değerlendirilebilir. Ortadoğu bölgesi göç, kitle imha silahlarının yaygınlaşması, küresel terör grupları, "haydut" ya da "şer odaklı" olarak tanımlanan devletlerin varlığının yanı sıra dünyanın karşılaştığı birçok tehdidin kümelendiği ve Türkiye'nin doğrudan sınırlarını paylaştığı bir coğrafyadır. Bu noktada Türkiye'nin ekonomik ve siyasi çıkarlarının, tehdit ve fırsat algılarının, ulusal güvenliğini ilgilendiren meselelerin bölgedeki gelişmeleri uzaktan yönlendirme ve şekillendirme şansına sahip olan küresel güç ABD ile her alanda uyum içinde olmasını beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Birinci Körfez Savaşı bunun en büyük örneklerindedir. Bu dönemde ABD, Soğuk Savaş sonrasında oluşturmayı hedeflediği küresel hegemonyaya karşı bir tehdit oluşturan Saddam'a karşı harekete geçmiş, bunun sonucunda sınırlarındaki mülteci kriz, güç boşluğu ve terör faaliyetleri ile mücadele etmek durumunda kalan ülke Türkiye olmuştur. Her iki devletin benzer gelişmeler üzerinden farklı sonuçlar elde ettiği gerçeği, Wolfowitz'in savunduğu tipte bir ilişkiyi mümkün kılmamaktadır. Üstelik iki devlet 1990 - 2003 yılları arasında başta Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Afganistan olmak üzere birçok bölgede çoğunlukla uyum ve işbirliği içerisinde hareket etmiştir. Her ne kadar Irak bu tarihler arasında ABD ve Türkiye'nin başlıca tehdit algılarının merkezini oluştursa da aynı zamanda iki devletin çıkarlarındaki farklılıkları da ortaya koymuştur. Öne çıkan tehdidin ismi ABD için Saddam iken, Türkiye için PKK terörü olmuştur. Tehdit algılarındaki bu farklılığa rağmen Türkiye'nin bölgedeki her gelişmede

¹⁹⁰ *Age*, s. 391

ABD'nin yanında yer almasını talep etmek, eşit ve egemen devletlerden kurulu modern uluslararası sistemin dinamikleri ile çelişmektedir. Üstelik "önce Amerika" görüşü ile hareket eden Bush yönetiminin Irak işgali sonrasında karşılaştığı ekonomik ve siyasi kayıplar göz önüne alındığında bir başka devletin kendi çıkarlarını savunmaktan ziyade "önce Amerika" demesini beklemek gerçekçi olmayacaktır. Ancak ABD'deki bu algıyı ideolojik hırslar doğrultusunda gerçekçilikten uzak bir biçimde hareket eden yeni muhafazakar dünya görüşü bünyesinde kişileştirmek yeterli olmayacaktır.

Hatırlanacağı üzere ABD'nin Birleşmiş Milletler Temsilcisi Madeleine Albright, Çekiç Güç üzerinden benzer bir açıklama yapmış ve ABD'nin çıkarlarına olanın Türkiye'nin de çıkarlarına olacağını belirtmiştir. Benzer bir tutumu Birinci Körfez Savaşı süresince Bush yönetimi de takınmıştır. Dolayısıyla bu noktada genel bir davranış kalıbından söz etmek gerekir. İki devlet arasında herhangi bir biçimde bir "kader ortaklığından" bahsetmek mümkün değilken çıkarların uyumu üzerine kurulu dayatmacı bir söylem, ulusal güvenlik bağlamında oldukça hassas bir bölge olan Irak politikaları kapsamında ele alındığında inandırıcılığını yitirmektedir. Ancak bu düşünce iki devletin bu bölgedeki çıkarlarının tümüyle çeliştiği anlamına gelmemektedir. Türkiye ABD ve NATO'nun sunduğu güvenlik şemsiyesinden yararlanmaktadır ve bu, bölge politikalarında elini bir ölçüye kadar rahatlatmıştır. Bölgeye istikrar ve güvenliğin hakim olması, sürdürülebilir gelişmenin sağlanması her iki devletin de çıkarıdır. Ancak Soğuk Savaşın son dönemlerinde gerçekleşen Körfez Savaşı ile başlayan ve 2003 yılında Irak'ın işgali ile sonlanan süreçte ABD'nin bölge politikalarında Türkiye'nin desteğini doğal bir hak olarak görmesi, ironik biçimde Soğuk Savaş dönemi mantalitesini yansıtmaktadır. Elbette Türkiye bölgede ABD ile yürüttüğü işbirliğinden sadece zararla çıkmamıştır. Soğuk Savaş sonrasında George H.W. Bush yönetimi ve Özal arasında geliştirilen işbirliği, Clinton yönetiminde özellikle 1999 yılı ile birlikte zirve yapmış ve stratejik ortaklık zeminine ulaşmıştır. Bu tarihler arasında Türkiye her zaman beklediği desteği alamamış olsa da (Clinton yönetimi boyunca ekonomik ve askeri yardımların çeşitli engellere takılması bunun en büyük örneklerindedir) kendisini doğrudan ilgilendiren gelişmelerde masadaki ve sahadaki etkisini korumuştur. Bunda elbette bahsedilen iki Amerikan yönetiminin rızaya dayalı küresel hegemonya fikri ve çok taraflı siyaset anlayışının etkisi büyüktür. Ancak uzun süredir yönetimde söz sahibi olmayı bekleyen, yalnızca ABD'nin ulusal çıkarlarına uyumlu bir uluslararası düzen oluşturmayı amaçlayan yeni muhafazakar ideolojinin bu fırsatı Bush yönetimi içinde elde etmesi, Türkiye'nin Birinci Körfez Savaşını takip eden süreçte Amerika ile bölgedeki işbirliği sonucu uğradığı ekonomik

ve siyasi kayıpları unutmamış olması, Amerikan yönetiminin Türkiye'nin bu hassasiyetlerini yeterince hesaba katmamış olması gibi faktörler bir araya geldiğinde iki ülkenin 1990 yılından beri bölgede kurduğu askeri işbirliği büyük ölçüde sonlanacaktır. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin Soğuk Savaşın bitimi ile sıkça gündemde tutulan yapısal bileşenleri ve kimi zaman doğu ile batı arasında köprü, kimi zaman ise Müslüman coğrafyaya ‘‘model’’ olması öngörülen kimliği daha fazla önem kazanacak, farklı tehdit algıları sonucu askeri alanda sürdürülemeyen işbirliğinin yerine siyasi diyalog yerleştirilmeye çalışılacaktır. Wolfowitz'in 2004 yılında sadece askeri ilişkilerin tartışıldığı dönemin kapandığını ifade etmesi ve yeni stratejik ortaklığın daha ziyade demokrasi ve siyasi alanlarda gerçekleşeceğini altını çizmesi, yaklaşan sürecin yapısını ortaya koyacaktır.¹⁹¹

¹⁹¹ Aylin Güney ‘‘An Anatomy of the Transformation of the US - Turkish Alliance: From ‘‘Cold War’’ to ‘‘War on Iraq.’’ 354.

3.5. Türkiye'nin Tehdit ve Fırsat Algıları: Neoklasik Realist Analiz

1990 yılı itibariyle Soğuk Savaşın sona ermesi, ABD'nin tek süper güç olarak yükselmesi gibi ilk etapta sistem seviyesinde meydana gelen değişimler, Türkiye'yi çok yönlü fırsat ve tehdit algıları ile karşı karşıya getirmiştir. Ancak bu algılardaki çeşitlilikler yönetim içerisindeki isimlerin dış politika tercihlerinde farklılıklara yol açtığı gibi bölge politikaları ve iç siyaset oluşumunda da karmaşık bir ilişki yaratmıştır. Bu noktada Türkiye'nin verili tarihler arasındaki Kuzey Irak merkezli güvenlik politikalarının yalnızca sistem seviyesindeki değişimler ele alınarak incelenmesi yetersiz olacaktır, zira Türkiye'nin güvenlik merkezli tartışmaları ve politikaları, dahili güvenlik kaygılarından büyük ölçüde etkilenmiştir.¹⁹² Sistem ve devlet seviyesindeki bu etkileşim yukarıda detaylı olarak ele alındığı gibi Türkiye'nin özellikle Suriye, İran ve İsrail gibi bölge devletleri ile olan ilişkilerini de büyük ölçüde şekillendirmiştir. O halde Türkiye'nin tehdit ve fırsat algılarının nasıl oluştuğunu ortaya koyabilmek adına sistem, bölge ve birim seviyesindeki karşılıklı etkileşim ve interaksiyonu inceleyebilen bir analiz gerekmektedir. Neoklasik realist kuramın sunduğu yol haritası çerçevesinde Lobell'in bileşik tehdit tanımlama (*complex threat identification*) olarak tanımladığı yöntem, böylesi bir analizi mümkün kılmaktadır. Lobell'e göre dış politika yöneticileri, tehditleri sistem seviyesinde olduğu gibi bölgesel ve iç siyasi boyutlarda da değerlendirmektedirler. Tehditler küresel, bölgesel ya da rakip olan iç siyasi aktörler tarafından meydana gelebilmektedir. Devlet liderleri bir boyutta hareket ederken asıl amaçları diğer seviye ya da seviyelerdeki sonuçları ve süreçleri etkilemek olabilir. Bu noktada bileşik tehdit tanımlama yöntemi, tehditleri algılamanın ve değerlendirmenin iç içe geçmiş ve çok katmanlı yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.¹⁹³ Aynı zamanda dış politika yöneticilerinin yabancı devletlerin yalnızca göreceli ya da mutlak güçlerindeki artışlardan ziyade spesifik bileşenlerindeki değişkenlerden ötürü algıladığı tehditler doğrultusunda dengelemeye başvurabileceğini savunan Lobell, realizmin savunduğu gibi güç kavramının uluslararası ilişkilerdeki merkezi önemini kabul etmekle birlikte bu gücün farklı şekillerde kendisini gösterebileceğinin altını çizmiştir. İdeoloji, nüfus, toprak gibi spesifik bileşenlerdeki değişimler, bir devletin tehdit olarak algılanmasına sebep olabilmektedir.¹⁹⁴ Lobell'in bu yöndeki alternatif kavramsallaştırması, Türkiye'nin bölge devletleri tarafından

¹⁹² Stephen F. Larrabee, Ian O. Lesser, and Center for Middle East Public Policy. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*.

¹⁹³ Jeffrey W. Taliaferro, Norrin M. Ripsman, ve Steven E. Lobell. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. (Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2009),

¹⁹⁴ *Age*

algıladığı tehditlerin ve buna karşılık olarak geliştirdiği reflekslerin daha net biçimde ortaya koyulmasını sağlayacak ve analizini açıklayıcı gücüne katkıda bulunacaktır.

Lobell'in ortaya koyduğu tehdit algılama modeline göre dış politika yöneticileri ve toplum¹⁹⁵ arasındaki uyum, optimal güvenlik ve denge politikalarının hayata geçirilmesini mümkün kıldığı gibi bu uyumun var olmadığı durumlarda rasyonel politikaların hayata geçirilebilmesi zorlaşmaktadır. Neoklasik realizm,¹⁹⁶ devlet aygıtının sunduğu imkanlar (istihbarat, diplomasi, askeri faaliyetler) sayesinde uluslararası ortamın dinamikleri hakkında ayrıcalıklı bilgiye sahip olan ve buna bağlı olarak uluslararası sistemin kısıtları ve fırsatlarını en doğru şekilde değerlendirebilme önceliğine sahip dış politika yöneticilerinin, ulusal çıkarları ve güvenlik politikalarını belirlemede diğer toplumsal aktörlerden daha etkili olduğunu savunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Lobell, dış politika yöneticilerine biçtiği normatif rol kapsamında Taliaferro ve Ripsman ile benzer bir görüşü savunmaktadır. Buna göre dış politika yöneticileri, toplumsal aktörlerin kendi çıkarları doğrultusundaki baskılarından bağımsız olduğu müddetçe sistemin gerekliliklerine en doğru şekilde yanıt verebilecektirler. Ancak Türkiye'nin algıladığı bölgesel ve iç siyasi güvenlik tehditlerinin bir ölçüye kadar giderildiği ve içeride liberalleşme adımlarına hız kazandırıldığı 1999 yılına kadar dış politika yöneticilerinin güvenlik politikalarının oluşumunda toplumsal aktörler ile pazarlık etmekten ziyade kendi içerisinde fikir ayrılıkları yaşadığı ve bütüncül olarak hareket etmedikleri gözlemlenmiştir. Bu noktada Lobell'in bileşik tehdit tanımlama yöntemine sadık kalırken dış politika yöneticilerine herhangi bir normatif statü ya da rasyonel aktör rolü biçmeyen Fordham'ın etkileşimli modelinden yola çıkarak hareket edilmesi, yöneticilerin ideolojik, dini ya da kişisel eğilimlerini ortaya koymasından analizini açıklayıcı gücüne katkıda bulunacaktır. Böyle bir yaklaşımın benimsenmesinin sebebi, incelenen tarihler arasında Türkiye'nin uluslararası sistemin gerekliliklerine yanıt olarak ürettiği güvenlik politikalarının belirlenmesinde dış politika yöneticilerinin fikrîsel arka planlarının ve çeşitli aidiyet duygularının büyük bir rol oynamasıdır. Dolayısıyla dış politika yöneticilerinin rasyonel ve bütüncül yapısından ziyade kimin hangi koltukta oturduğu daha fazla önem kazanmaktadır. Bu eğilimlere bağlı olarak kaynakların mobilize edilebilmesi, yöneticiler arasındaki fikir ayrılıkları, baskın ideolojiler, sivil - asker ilişkileri, devlet otonomisi gibi

¹⁹⁵ Lobell toplumsal koalisyonu ulusalcılar (ya da milliyetçiler) ve uluslararasılar olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre ulusalcılar iç siyasetteki güçlü konumlarını korumayı sürdürmek adına uluslararası bağlılıklara şüphe ile yaklaşırken uluslararasılar, ekonomik ve siyasi çıkarları itibarıyla daha dışa dönük stratejileri savunmaktadırlar.

¹⁹⁶ Taliaferro, Ripsman ve Lobell'in ortaya koydukları neoklasik realizm modeline göre.

birim seviyesindeki değişkenlerin dış politika oluşumundaki etkisi, neoklasik realizmin sunduğu kavramsal çerçeve doğrultusunda geliştirilecek üç boyutlu (sistemsel, bölgesel, birim seviyesi) analiz içerisinde üzerinde durulacak başlıca unsurlar olacaktır. Bu doğrultuda üç bölümde ele alınacak olan analizin ilk bölümünde sistemsel, ikinci bölümünde bölgesel ve son bölümde birim seviyesindeki tehdit ya da fırsat algılamalarının Türkiye'nin verili tarihler içerisindeki dış politika oluşumuna etkisi incelenecektir.

3.5.1.Uluslararası yapıdaki değişimler: Dış politika yöneticilerinin mücadele sahası olarak Irak

Uluslararası sistemin yapısının değişmekte olduğu Soğuk Savaş'ın son yılları, Cumhurbaşkanı Özal'ın dış politikadaki etkisinin en yoğun hissedildiği dönemi işaret etmektedir. Bu değişim Türkiye için birçok tehdit ve fırsat yarattığı gibi, dış politikada yeni kimlik arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Dış politikada Batıya öncelik veren Kemalist kimlik algısının karşısına güçlü bir alternatif olarak çıkan yeni - Osmanlıcılık, dış politik söylem alanına tarihsel miras, İslami kimlik ve Osmanlı geçmişi etrafında dönen bir dili dahil etmiştir.¹⁹⁷ Bu kapsamda 1980'lerden itibaren Özal ile özdeşleşen yeni - Osmanlıcılık, etnik temelli geleneksel anlayışa karşı Balkanların yanı sıra Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerinde sadece ekonomik bağlardan ziyade ortak kültürel ve dini miraslar üzerinden Türkiye'nin etkinliğini arttırmayı gerekliliğini savunmuştur. Soğuk Savaşın ideolojik sınırlarla bölünmüş iki kutuplu yapısı, Orta Asya ve Ortadoğu coğrafyalarının Türkiye'nin dış politikasında öncelikli gündem maddeleri olmasına imkan tanımamıştır. Elbette bu Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin bu bölgeleri tamamiyle ihmal ettiği anlamına gelmemektedir. Özellikle ABD ile yaşanılan kriz dönemlerinde gerek Sovyetler Birliği gerekse Arap ülkeleri ile geliştirilen ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin kendi çıkarları doğrultusunda yürüttüğü denge politikalarının temelini oluşturan unsurlardan olmuştur. Ancak iki kutuplu yapının sona ermesi, Türkiye için Balkanlar, Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinin birer denge unsurundan ziyade potansiyel nüfuz alanları olarak algılanmasına imkan sağlamıştır. Yeni - Osmanlıcılık, bu fırsatın etnik temelli bir dış politika anlayışından ziyade ortak kültürel ve dini miraslara dayanan bir anlayış ile değerlendirilebileceğini savunmuştur. Bu söylemin özellikle Ortadoğu ayağı, Türkiye'nin dış politikadaki temel ilkelerinden biri olan Batıcılık

¹⁹⁷ Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar. Bölüm VII: Özal Dönemi Dış Politikası (1987 - 1993). Ali Balcı. Erişim 31 Ekim, <http://www.abalci.com/wp-content/uploads/2017/03/O%CC%88zal-Do%CC%88nemi-D%C4%B1s%CC%A7-Politikas%C4%B1-1987-1993.pdf>

ile zaman zaman çelişmiş, geleneksel politikaları savunan yöneticiler tarafından şüphe ile karşılanmıştır.¹⁹⁸ Sistem seviyesindeki değişimler sonucu oluşan bu koşulların 300 yılda bir doğabileceğinin altını çizen Özal, fırsatçı davranılmasının gerektiğini vurgulamıştır. Bu fırsatçılık, ya da aktif dış politika anlayışı, zaman zaman revizyonizm olarak kendini göstermiş, hedefinde ise Irak yer almıştır. Bu görüş de Türk dış politikasının bir diğer temel ilkesi olan statükoculuk ile ters düşecektir. Dolayısıyla Türkiye'nin 1990 yılı itibarıyla uluslararası sistemin sunduğu tehdit ve fırsat algıları çerçevesinde geliştirdiği Körfez politikalarının dış politika yöneticileri arasındaki temel görüş farklılıkları ele alınmadan incelenmesi, yetersiz ve eksik bir değerlendirme olacaktır. Türkiye temel dış politika ilkelerinin sorgulandığı bu dönem, aynı zamanda muhafazakar ve yenilikçi kanadın savunduğu kimliklerin mücadelesine sahne olacaktır. Dış politika yapımının merkezinde yer alan Özal'ın çoğu zaman diğer yöneticiler tarafından kısıtlanması, bu mücadelenin bir ürünü olarak karşımıza çıkacaktır.

Körfez krizinin ilk aylarında dış politika yöneticileri arasındaki temel fikir ayrılığı aktif dış politika anlayışını savunan Cumhurbaşkanı Özal ve geleneksel ilkeler çerçevesinde hareket edilmesi gerektiğine inanan Genelkurmay Başkanı Torumtay arasında yaşanmıştır. Torumtay, "Türkiye'nin hudutları dışında hiçbir emel gözetmeyen yürürlükteki geleneksel dış politikasına dayanarak" hareket edilmesi gerektiğini savunmuş, savaşa fiilen girmemiş ve yıpranmamış bir Türkiye'nin, bölgede istikrarın yeniden sağlanmasında en güvenilir güç ve dayanak olacağına altını çizmiştir.¹⁹⁹ Özal ise savaştan sonra merkezi otoriteden yoksun bir Irak'ın İran ve Suriye gibi diğer aktörlerin bölgesel etkinliğini arttırmak için mücadele edecekleri bir sahaya döneceğini hesap ederek, Türkiye'nin bu pastadan en büyük payı alabilmesi için olabildiğince aktif bir dış politika geliştirmesi gerektiğini savunmuştur. Neticede Türkiye'nin Suudi Arabistan ya da Irak'a asker göndererek fiilen savaşa girmesi, Özal'ın tüm çabalarına rağmen Dışişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığından peş peşe gelen istifalar ve Meclis'in buna karşı tutum alması sebebi ile gerçekleşmeyecektir. Başka bir ifadeyle Özal, tasarlanan politikaları hayata geçirebilmek adına devlet kaynakların mobilize edilmesinde kısıtlanacaktır. Bu durum, uluslararası sistemin yapısının değiştiği bir dönemde geleneksel kanadı temsil eden aktörlerin "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesini bahane ederek dış politika yapımı ve ekonomideki merkezi planlama ayrıcalıklarını kaybetmemek adına hareket ettikleri ve bu sebeple

¹⁹⁸ Bununla birlikte Özal'ın dış politika felsefesindeki Batı yöneliminin değişmediği ifade edilebilir.

¹⁹⁹ Necip Torumtay, *Orgeneral Torumtay'ın Anıları*, 117.

Türkiye'nin yeterince aktif bir duruş gösteremediği görüşünü doğrulacaktır.²⁰⁰ Dış politika yöneticileri arasındaki bu çatışma ve temel görüş farklılıkları, Türkiye'nin ne Özal'ın hedeflediği kadar aktif ne de tamamiyle tarafsız bir politika ortaya koymasına sebep olacaktır. Sonuç olarak dış politika yöneticileri arasında uluslararası sistemin doğurduğu tehdit ve fırsatların algılanma biçiminin birim seviyesindeki tartışmalardan bağımsız ele alınması, analizin neoklasik realizmin sunduğu açıklayıcı güçten mahrum olmasına sebep olacaktır. Bu noktada Türkiye'nin nihai olarak yürüttüğü dış politikanın sistemin fırsat ve kısıtlamalarına kıyasla ne derece optimal ya da rasyonel olduğunun tartışılmasından ziyade birim seviyesindeki gelişmelerin (etkileşimli model kapsamında) dış politika oluşumunu nasıl etkilediği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

3.5.2. Bölgesel tehdit algıları ve iç siyasi rekabet

Bölgesel güç dağılımında büyük güçler tarafından tetiklenen değişimler, bölge devletleri için yeni tehdit ve fırsat algılarını beraberinde getirmektedir.²⁰¹ ABD önderliğindeki uluslararası askeri koalisyonun Saddam'ı mağlup etmesi ve akabinde bölgedeki önemli aktörlerden biri olan Irak'ı ekonomik ve askeri olarak çevrelemesi, Ortadoğu'daki güç dengelerini büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu durum Türkiye ve Irak'ın ilişkilerinin yapısını olduğu gibi Türkiye'nin bölge içi ya da bölge dışı aktörler ile olan diyalogunu da etkileyecektir. Körfez Savaşı öncesi askeri ve ekonomik gücünü geri kazanması mümkün gözükmeyen Irak'ın Türkiye'ye karşı koalisyona verdiği destek sebebi ile intikamcı bir siyaset gütmesi, bölgede NATO ve ABD'nin varlığını tescilleyen Çekiç Güç sayesinde büyük ölçüde engelleniyordu. Ancak Türkiye'nin sınırlarını paylaştığı zayıf ve çevrelenmiş vaziyetteki Irak, merkezi otoritesinin zayıflaması ve bölünme tehdidi ile karşı karşıya olması sebebi ile Türkiye için daha ciddi bir tehdit oluşturacaktır. Dolayısıyla Türkiye için tehdit oluşturan etken Irak'ın göreceli ya da mutlak gücündeki artıştan ziyade iç yapısında meydana gelen değişimler olmuştur. Irak'ın iç yapısında meydana gelen bu değişimler, doğrudan Türkiye'nin egemenliği, toprak bütünlüğü ve ulusal güvenliği ile bağlantılı olmuştur.

Özellikle 1993 yılı itibariyle PKK'nın faaliyetlerini arttırması, Kuzey Irak'ın giderek merkezi otoriteden bağımsız şekilde hareket etmesi ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit

²⁰⁰ Cengiz Çandar, "Turgut Ozal 20 Years After: The Man and the Politician." 32.

²⁰¹ Taliaferro, Ripsman, Lobell. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. 49.

eden ayrılıkçı Kürt hareketinin uluslararasılaşması, iç ve dış siyasetteki önceliğin ulusal güvenlik olmasına sebep olacaktır. Özal'ın vefatının ardından içerideki ve dışarıdaki bu tehditler ile mücadele edecek olan başlıca aktör ise Türk Silahlı Kuvvetleri olmuştur. Dolayısıyla Körfez Krizi döneminde geleneksel ve yenilikçi kanadın mücadelesi çerçevesinde iki zıt kutup ekseninde yönetilen dış politika, Cumhurbaşkanı Özal'ın vefat ettiği 1993 yılı itibarıyla ordunun baskınlığı kapsamında daha bütüncül bir görünüm almıştır. Bu aynı zamanda bir önceki bölümde vurgulandığı gibi sistem seviyesindeki fırsat ve kısıtlamaları nasıl yanıt verilmesi gerektiği hususunda çekişen iki baskın ideolojiden, dış politikada Batıcılık ilkesini benimseyen geleneksel görüşün iktidarını tescillemektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'ye yönelik tehditlerin birbirleriyle yakından bağlantılı olarak dahili ve harici boyutlarda olduğu inancı, rejimin güvenliğini koruma vazifesini üstlenen ordunun gerek iç gerekse dış siyasetteki etkinliğini arttırmıştır. Suriye gibi bölge içi ve Yunanistan gibi bölge dışı aktörlerin Türkiye'nin Kuzey Irak merkezli güvenlik tehdidini fırsat bilerek eşgüdüm içerisinde Türkiye'yi zayıflatmaya çalıştığı yönündeki görüş milliyetçi refleksleri restore etmiş, ideolojik ve bölgesel düzeylerde rakip olan İran üzerinden İslami kimlik itibarsızlaştırılmış ve İsrail ile geliştirilen yakın ilişkiler üzerinden Türkiye'nin Batıcı ve laik karakteri onaylanmıştır.²⁰² Algılanan tehdidin ulusal güvenlik ve egemenlik boyutunda olması, dış politika yöneticileri arasında olduğu gibi yöneticiler ve toplumsal aktörler arasında da göreceli bir uyumun oluşmasına yol açmıştır. Bu kapsamda Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve Körfez krizinin meydana geldiği dönemde Özal'ın etkinliğine nazaran 1993 ve 1999 yılları arasındaki dış politika yöneticileri, büyük ölçüde kısıtlanmamış şekilde hareket etmişlerdir. Ulusal güvenlikle ilişkilendirilen politikalar, bu dönemde partiler üstü bir nitelik kazanmış ve göreceli bir istikrar içerisinde sürdürülmüştür. İsrail ile geliştirilen yakın ekonomik ve askeri ilişkiler buna bir örnektir. Erbakan önderliğindeki Refah Partisi'nin tüm çabalarına rağmen yürütülen İsrail politikaları, gerek iç gerek dış politikada farklı kimlik arayışlarına yer bırakmayacak şekilde sonuçlandırılmış, ulusal güvenliği ilgilendiren politikalarda yorum farklılıklarına yer bırakılmamıştır.

Bileşik tehdit tanımlama yöntemi, dış politika yöneticilerinin içerideki siyasi ve ekonomik güçlerini manipüle etmek adına harici olarak hareket edebildiklerini savunmaktadır. Buna göre sert güç odaklı bir dış politika ve devletler arası çekişmeler,

²⁰² Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar. Bölüm VII: Özal Dönemi Dış Politikası (1987 - 1993). Ali Balcı. Erişim 31 Ekim, <http://www.abalci.com/wp-content/uploads/2017/03/O%CC%88zal-Do%CC%88nemi-D%C4%B1s%CC%A7-Politikas%C4%B1-1987-1993.pdf>

milliyetçi reflexler sayesinde iç siyasette dayanışma ve bütünlük yaratabilmekte, devletin toplum üzerindeki gücünü genişletebilmekte ve içerideki rekabetleri zayıflatabilmektedir.²⁰³ Türkiye'nin 1993 - 1999 yılları arasındaki bölgesel rekabetleri (Suriye, İran) ve işbirlikleri (İsrail), bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu dönemde Kuzey Irak merkezli silahlı terör tehdidinin yabancı devletler tarafından Türkiye'yi zayıflatmak adına araçsallaştırdığı yönündeki inanç sert güç odaklı askeri politikaların meşru zeminini oluşturmuş, Kürt sorunun ayrılıkçı boyutu milliyetçi reflexleri tetikleyip domestik aktörler arasında dayanışma ortamı yaratmış, bu da dış politikada asker ağırlıklı yöneticilerin genişletilmiş güvenlik politikalarında olabildiğince kısıtlanmadan hareket edebilmesi ile sonuçlanmıştır. 28 Şubat 1997 tarihindeki MGK toplantısı ile başlayan ve post - modern darbe olarak anılan sürecin ardından Türk Silahlı Kuvvetleri, basın mensuplarına verilen sunumda önceliğin iç tehditler olduğunu belirtmiş, bu tehditlerin başında bölücü ve irticai faaliyetlerin geldiğinin altını çizmiştir. PKK'nın Kuzey Irak'ta faaliyet göstermesi ve Öcalan'ın Suriye'de konumlanması sebebi ile bölücü terörün dış uzantıları olarak bu iki devlet belirlenirken irticanın arkasındaki gücün İran olduğu ortaya koyulmuştur.²⁰⁴ Bu doğrultuda dönemin dış politika yöneticilerinin içeride rejimin varlığına tehdit olarak gördükleri "radikal" Kürt ve İslamcı hareketlere karşı yürüttüğü politikaların bölgesel ilişkileri büyük ölçüde şekillendirdiği ifade edilebilir. Özellikle İslamcı kanatta yer alan Refah Partisi'nin dış politikadaki etkinliğini azaltmak ve bölücü terör faaliyetleri ile daha kapsamlı şekilde başa çıkabilmek adına bir denge unsuru olarak İsrail ile geliştirilen yakınlığın harici ve dahili koşullar çerçevesinde yürütüldüğü de bu sayede ortaya koyulabilmektedir. Son iki başlıkta vurgulandığı gibi gerek sistem gerekse bölgesel boyutlardaki tehditlerin algılanması ve bu doğrultuda dış politika üretilmesinde iç siyasetteki iktidar mücadelesi ve ideolojik rekabetin etkisi büyük olmuştur. Ancak birim seviyesinde yöneticiler ve toplumsal aktörler arasındaki pazarlık sürecinin dış politika oluşumuna etkisini daha net bir şekilde ortaya koyabilmek adına Türkiye'nin "güçlü devlet" algısının göreceli olarak gerilediği (ya da gerilemesi beklendiği) bir döneme değinmek gereklidir.

3.5.3. Birim seviyesindeki rekabet ve pazarlık

Güçlü devleti politika yapımında devlet mekanizmasının merkezde yer aldığı ve ulusal egemenlik kavramının oldukça gelişkin ve en saf haliyle ele alındığı bir toplumsal yapı

²⁰³ Taliaferro, Ripsman, Lobell. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, 52.

²⁰⁴ "Öncelik İç Tehdit", *Milliyet*, 4 Nisan 1997.

olarak ele alan Ian Lesser, Türkiye'nin bu devlet modeline bir örnek olduğunu belirtmiştir.²⁰⁵ Ancak özellikle 1999 yılı itibariyle Öcalan'ın yakalanışı ve terör sorununun büyük ölçüde giderilmesi, bu kapsamda bölge devletleri ile ilişkilerde normalleşmeye gidilmesi, Helsinki Zirvesi ile birlikte Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinin resmen onaylanması ile birlikte Türkiye'nin içerideki ve dışarıdaki gelişmeleri güvenlik merkezli olarak ele alma şeklindeki refleksi sorgulanmaya başlamıştır. Bu tarihlerde birçok Avrupa Birliği raporu ve ABD merkezli kuruluşların açıklama ve yayınları, Kemalizmi Türkiye'nin demokratikleşmesi önündeki en önemli engellerden biri olarak niteliyor, dinsel ve etnik kimliklerin tanınması ve demokratik alanın genişlemesi karşısında devletin geri çekilmesi gerektiği ima ediliyordu.²⁰⁶ Bu düşünce özellikle kendisini rejimin koruyucusu olarak niteleyen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türk siyasetindeki rolünün ne şekilde süreceği sorusunu akıllara getiriyordu. Avrupa Birliği üyelik süreci çerçevesinde siyasi ve ekonomik liberalizmin, küreselleşmeye eklenme sürecinin, kalıplaşmış ideolojilerin ve güçlü devlet algısının tartışıldığı bir dönemde kökleri siyasal İslam'da olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidara gelmesi, tartışmalara yeni bir boyut katıyordu. Türk siyasetinin geleceğindeki rolü sorgulanan Türk Silahlı Kuvvetleri ve henüz iktidara gelmiş AKP'nin yaklaşmakta olan Irak işgaline ve ABD yönetimine ne şekilde cevap verecekleri sorusu, kamuoyu baskısının geçmişe nazaran daha net hissedildiği bir dönemde her iki aktörün geleceği için de büyük önem taşımaktaydı.

Birinci Körfez Savaşı öncesinde Türkiye kamuoyunun %88'lik bir çoğunluğu, Türkiye'nin yaklaşmakta olan savaşa katılmaması gerektiği inancındaydı.²⁰⁷ Ancak Özal'ın aktif bir dış politika sonucu sağlanabilecek kazanımlar üzerinde durması, bu konudaki görüşlerini sık sık kamuoyu ve yöneticiler ile paylaşması, Meclis ve hükümet üzerinde büyük çapta etkisi olması gibi faktörler, her ne kadar kısıtlanmış da olsa, Türkiye'nin Körfez krizinde göreceli olarak aktif bir dış politika sergilemesine imkan tanımıştır. 10 yıl sonrasına gelindiğinde bir başka Bush hükümetinin girişimleri ile gerçekleşecek Irak işgali öncesinde yapılan kamuoyu yoklamasına göre Türk halkının (bir kez daha) %88'i savaşa karşı olduğunu, üçte ikilik bir dilimi ise olası bir savaş halinde Türkiye'nin dahil olmaması

²⁰⁵ Stephen F. Larrabee, Ian O. Lesser, and Center for Middle East Public Policy. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, 21.

²⁰⁶ İlhan Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", *Mülkiye Dergisi*, 30, 252 (2006): 70.

²⁰⁷ Aylin Güney, "An anatomy of the transformation of the US - Turkish Alliance: From Cold War to War on Iraq," 345.

gerektiğini ortaya koyuyordu.²⁰⁸ Üstelik bu kez kamuoyu nabzı ve siyasi karar alma süreçlerini doğrudan yönlendirebilecek bir lider bulunmadığı gibi 1990'lı yıllarda ABD ile girişilen ortaklık sonucu yaşanan siyasi ve ekonomik kayıplar, Türkiye'nin hafızasında büyük yer kaplıyordu. Dolayısıyla kamuoyunun şiddetle karşı çıktığı bu kararı ne yeni iktidar, ne de Türk Silahlı Kuvvetleri sahiplenmek istemiyordu.²⁰⁹ Başka bir ifadeyle dış politika yöneticilerinden ne ordu ne de sivil hükümet, Irak'a müdahale konusunda toplumsal aktörler ile pazarlık sürecini başlatmaya yanaşmıyordu. Bu doğrultuda Türkiye'nin 1 Mart Tezkeresi'ne giden süreçte aldığı kararları, birim seviyesindeki değişkenlerden bağımsız ele almak eksik bir inceleme olacaktır.

²⁰⁸ Aylin Güney, "Anti - Americanism in Turkey: Past and Present." *Middle Eastern Studies*, 44, 3 (2008): 478.

²⁰⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001 - 2012*, 273.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tez, 1990 - 2003 tarihleri arasında Türkiye - ABD ilişkilerinin yapısını iki devletin dış politikasını oluşturan devamlılıklar, değişkenler, fırsat ve tehdit algıları ve güvenlik odaklı politikalar kapsamında ele almıştır. Tüm bu etkenlerin kümelenildiği bölgenin Irak (özellikle Kuzey Irak) olduğuna inanılması sebebi ile çalışmanın odağında bu bölgeye ilişkin politikalar yer almıştır. Balkanlar'da ortaya çıkan istikrarsızlık ile NATO ortaklığı kapsamında mücadele edilmesi, Kafkasya'da Türkiye üzerinden geçecek alternatif enerji güzergahları oluşturulmaya çalışılması, Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan devletler ile Türkiye'nin sahip olduğu ortak değerler üzerinden diyalog geliştirilmesi gibi girişimler, Soğuk Savaş sonrası iki devlet arasındaki çıkarların uyumuna dayalı bölgesel işbirliklerine örnektir. Buna karşılık verili tarihler arasındaki Irak politikaları, iki devletin stratejik ortaklığının dayanağını oluştururken aynı zamanda güvenlik algılarının gözle görülür biçimde ayrıştığı noktayı işaret etmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona erışı, uluslararası ortamdaki her aktörü olduğu gibi Türkiye ve ABD'yi de yeni oluşan düzen içerisindeki konumlarını, meydana çıkan fırsatlar ve tehditler çerçevesinde sorgulamak durumunda bırakmıştır. ABD yönetimleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından rakipsiz kalan askeri (ve bir ölçüye kadar ekonomik) gücünü ne şekilde dünyanın geri kalanına projekte etmesi gerektiği, bunu yaparken hangi yöntem ve araçları kullanacağı sorusu ile başbaşa kalmıştır. Türkiye ise batı nezdindeki stratejik önemini kaybetme tehlikesini kısa sürede üzerinden atmasının ardından Kafkasya, Orta Asya, Balkanlar ve Ortadoğu gibi yakın çevresinde yer aldığı bir çok bölgede etkinliğini ve nüfuzunu genişletmeye çalışmış, ancak bunu yaparken dış politikada belirleyici olacak farklı kimlik algılarının çatışmasına sahne olmuştur.²¹⁰ Tez, neoklasik realist kuramın sunduğu yol haritası çerçevesinde her iki devletin yanıtlamaya çalıştığı soruların ve nihai olarak hayata geçirdiği dış politikaların iç siyasi değişkenlerden bağımsız ele alınamayacağını savunmuş, bu sebeple farklı dönemlerde görev yapan dış politika yöneticilerinin uluslararası sistemin ve bölgesel dinamiklerin sunduğu fırsat ve kısıtları ne şekilde algıladığını ortaya koymaya çalışmıştır.

²¹⁰ Türkiye bölümünde detaylı olarak ele alındığı gibi bu tartışmalar Birinci Körfez Savaşı'nın patlak vermesi ile birlikte aktif ve geleneksel olarak tanımlanabilecek iki görüşün çatışmasına sahne olduğu gibi 1990'lar boyunca iç siyasetteki rekabeti yansıtabilecek şekilde etnik ve dini temeller üzerine kurulmuştur.

1990 yılında Saddam önderliğindeki Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile birlikte ortaya çıkan Körfez krizi, her iki devletin yöneticileri için de ilk etapta büyük çaplı bir tehditten ziyade yeni dünya düzeni içerisindeki konumlarını belirlemek adına fırsat olarak algılanmıştır. Elbette Saddam'ın bölgede revizyonist bir tutum sergilemesi ABD'nin projekte etmeye hedeflediği küresel hegemonyaya karşı bir tehdit oluşturduğu gibi bölge petrolünün akışı ve bölgesel güç dengeleri göz önüne alındığında Amerika'nın ulusal çıkarlarına karşı bir ölçüde tehdit oluşturmuştur. Benzer şekilde Irak'ın bölgesel güç dengelerini revizyonist politikalar sonucu lehine çevirmeye çalışması, Türkiye için de bölgesel düzeyde tehdit yaratmıştır. Ancak Körfez krizi, Bush yönetiminin ABD'nin şekillendirmekte başlıca aktör olacağı uluslararası rıza, kurum ve normlara dayalı küresel hegemonyasını oluşturması ve bu çerçevedeki yeni dünya düzenini hayata geçirmesi adına bir fırsat yaratmıştır. Benzer şekilde Soğuk Savaş sonrası dünyada Türkiye'nin stratejik önemini koruyarak doğu ile batı arasında bir köprü görevi görmesi ve yakın çevresindeki gelişmeleri bizzat etkileyen ve yönlendiren bir aktör olabilmesi adına bu süreç, Cumhurbaşkanı Özal tarafından da bir fırsat olarak algılanmıştır. Ancak bu fırsatın sonucu olarak ABD, Saddam tehdidini askeri ve ekonomik olarak çevreleme ve bölgedeki askeri varlığını koruma fırsatını elde ederken Türkiye, Bush'un politikaları sonucu Saddam'ın iktidarda kalması ile birlikte sınırlarında büyük çaplı göç krizi ve PKK terör örgütüne yarayacak güç boşluğu ile başbaşa kalmıştır. Bu noktadan itibaren ABD'nin bölgedeki öncelikli tehdidi Saddam olurken Türkiye için öncelik, ulusal güvenliğini ve bütünlüğünü tehdit eden PKK terörü ve Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması olmuştur.

1993 yılına gelindiğinde başkanlık görevini ikinci kez göreve seçilemeyen Bush'un yerini Clinton alırken Özal'ın vefatının ardından Türkiye'nin iç ve dış politikasında belirleyici olan başlıca aktör Türk Silahlı Kuvvetleri olmuştur. Kuzey Iraklı Kürtleri Saddam tehdidinden korumak ve Irak yönetimi üzerinde caydırıcı bir güç oluşturmak amacı ile hayata geçirilen çok uluslu askeri koalisyon Çekiç Güç, her iki devletin güvenlik tehditleri ile başa çıkmasının meşru boyutunu oluşturacaktır. Bu dönemde Clinton yönetiminin önceliği Irak'ın toprak bütünlüğünden ziyade Saddam'ın iktidarda olmadığı demokratik bir Irak yönetimini hayata geçirmek olmuş, bu doğrultuda çifte çevreleme ve rejim değişikliği politikaları benimsenmiştir.

Türkiye'nin kırmızı çizgisi ise meşru güvenlik kaygıları göz önüne alındığında Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, Kuzey Irak'ta PKK faaliyetlerine fırsat verilmemesi ve

kendi ulusal egemenliğini tehdit edecek bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasının önüne geçilmesi olmuştur. İki devletin ulusal çıkarlarındaki farklılıklara rağmen özellikle 1993 yılından itibaren Türkiye ve ABD arasında stratejik bir karşılıklı bağımlılığın geliştiği ifade edilebilir. Buna göre ABD ile Çekiç Güç kapsamında yürütülen işbirliği ile birlikte Türkiye, meşru güvenlik endişelerinin merkezinde yer alan Kuzey Irak'ta sahadaki ve masadaki varlığını korumuştur. ABD ise Türkiye'nin sunduğu işbirliği çerçevesinde Saddam'ı doğrudan çevreleme şansını elde etmiş, bölgedeki varlığını ve etkinliğini Körfez Savaşı'nın ardından sürdürmüştür. Ancak çalışma, bu stratejik ortaklığın asimetric boyutta olduğunu iddia etmiştir. Çekiç Güç altında görev yapan asker ve sivil toplum kuruluşlarının PKK'ya yardım malzemesi attığı, yaralı PKK'lıları kaçırap yardım ettiği, karargah duvarlarına Apo posterleriyle süslediği gibi haberlerin ortaya çıkması ve PKK faaliyetlerinde artış gözlemlenmesi, Türkiye'de ABD'nin ne derece bir müttefik olduğu sorusunu akıllara getirmiş, Clinton döneminde Türkiye'ye yapılacak askeri yardımların insan hakları ihlalleri gerekçesi ile askıya alınması ya da koşula bağlanması ise ABD yönetiminin Türkiye'ye bir müttefik mi yoksa haydut devlet mi olarak yaklaştığı ikilemini doğurmuştur. Buna karşılık Clinton yönetimi, kısa vadeli işbirliklerinden ziyade Türkiye'nin uzun vadede batının çıkarları ile uyum içinde ve ortaklaşa hareket eden bölgesel bir güç olmasına büyük önem vermiş, böyle bir ilişkinin gerek Türkiye gerekse ABD ve Avrupa Birliği adına faydalı olacağı gibi bölgesel istikrar ve güvenliğin sağlanmasında kilit bir faktör olduğunun altını çizmiştir. İki ülkenin Kuzey Irak'ta daha ziyade askeri işbirliğine dayanan stratejik ortaklığının büyük ölçüde sona ermesi, ABD'nin dış politikada tek taraflılığa dayalı bir dönüşüm geçirdiği, küresel hegemonyasını jeostratejik hassasiyetlerden, uluslararası normlardan, diplomasiden, uzun soluklu stratejik planlamalardan, rıza, meşruiyet ve işbirliği gibi kavramlardan bağımsız olarak projekte etmeye çalıştığı bir dönemde gerçekleşecektir.

11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin genişletilmiş ulusal güvenlik stratejisi çerçevesinde hareket etmesi, esasında Türkiye'nin 1990'lar boyunca yakından tanıdığı bir süreci işaret ediyordu. Özünde ayrılıkçı bir hareket olan PKK terör örgütü özellikle 1990'lar boyunca Türkiye'nin vatandaşlarına ve topraklarına doğrudan saldırılarda bulunmuş, yabancı devletlerden lojistik, finansman ve askeri alanlarda destek almış, başta Öcalan olmak üzere lider kadroları yabancı devletlerde (Suriye, Lübnan) barınma imkanı elde etmiş ve Türkiye'nin bu dönemde dış politikasını ulusal güvenlik temelinde inşa etmesine yol açmıştır. Tıpkı Türkiye gibi ABD'de ismi ve lideri belirli olan ancak küreselleşmenin sağladığı avantajları sonuna kadar kullanarak farklı ülkelerin bünyesinde faaliyet göstererek görünmez

bir yapıya bürünen bir tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 1990'lardan itibaren ABD kaynaklarına ve vatandaşlarına yönelik terör eylemleri yürüten ve 11 Eylül 2001 tarihinde doğrudan ülke topraklarında saldırı gerçekleştiren Usama Bin Ladin önderliğindeki El - Kaide terör örgütü, Suudi Arabistan ve Afganistan gibi birçok ülkeden finansman ve lojistik destek almış, bu tehdide karşılık olarak ABD, genişletilmiş ulusal güvenlik stratejisi doğrultusunda terör örgütü liderinin konumlandığı ülke olan Afganistan'a yönelik operasyon gerçekleştirmiştir, tıpkı 1998 ve 1999 yıllarında Türkiye'nin Suriye'de eşliğinden döndüğü gibi. Ancak Bush yönetiminin terör ile mücadeleyi yeni muhafazakar ağırlıklı yönetimin ideolojik hırsları doğrultusunda uluslararası meşruiyetten yoksun olarak Irak'a taşıması, iki ülke arasındaki asimetrik stratejik işbirliğinin bir diğer ayağını gözler önüne sermiştir. Dönemin ABD Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz'in 2004 yılındaki açıklamalarından anlaşılacağı gibi Amerika, iki ülkenin Birinci Körfez Savaşı ile başlayan ve 1990'lar boyunca devam eden işbirliği çerçevesinde Türkiye'nin ABD politikalarına vereceği desteği, çıkarların uyumuna dikkat çekerek büyük ölçüde doğal bir hak olarak kabul etmiştir:

...Her şeye, Kuzey Irak'ta olan her şeye şüpheyle yaklaşmayan, "Amerikalıların ne istediğini umursamıyoruz" demeyen, "İran ve Suriye ile ne problem olursa olsun onlar bizim komşumuz" demeyen bir Türkiye olmalı. Nerede ne kadar yardımcı olabiliyorsak o kadar yardımcı olmalıyız Amerikalılara demeli. Çünkü bu Türkiye'nin çıkarları için de çok önemli...²¹¹

Oysa 1990 - 2003 tarihleri arasında iki ülkenin güvenlik temelli politikalarının incelenmesi, her iki aktörün benzer süreçlerden çok farklı sonuçlar elde ederek ayrıldığını gözler önüne sermiştir. 1990 yılından itibaren Kuzey Irak'ta yürütülen işbirliği, ABD'nin Saddam'ı çevrelemesine imkan tanırken Türkiye'yi iç ve dış siyasetinde birçok çelişki ile başbaşa bırakmıştır. Bölgedeki Kürt liderleri Barzani ve Talabani arasında işbirliğinin ve ateşkesin sağlanması PKK faaliyetlerinin önüne geçilmesi adına benimsenirken bu grupların birleşik bir yapı içerisinde güç kazanması, Türkiye'nin sınırlarında bağımsız bir Kürt devleti kurulmasına yol açacağı sebebi ile endişeye yol açmıştır. Körfez politikaları sonucu mülteci krizi, terör faaliyetleri ve bağımsız Kürt devletinin kurulması gibi üç boyutlu bir tehdit ile karşı karşıya kalan Türkiye'nin gelişmeleri uzaktan etkileme ve şekillendirme fırsatı bulan ABD ile benzer hassasiyetleri paylaşmaması ve bu kapsamda daha şüpheci yaklaşması, elbette anlaşılır bir tavır olacaktır. Türkiye'nin bölgedeki her gelişmede ABD'nin yanında yer almasını talep etmek, eşit ve egemen devletlerden kurulu modern uluslararası sistemin

²¹¹ Mustafa Kayar, *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*, 366.

dinamikleri ile çelişmektedir. Üstelik “önce Amerika” görüşü ile hareket eden Bush yönetiminin Irak işgali sonrasında karşılaştığı ekonomik ve siyasi kayıplar göz önüne alındığında bir başka devletin kendi çıkarlarını savunmaktan ziyade “önce Amerika” demesini beklemek mantıklı olmadığı gibi gerçekçi bir yaklaşım da olmayacaktır.

Türkiye'nin doğrudan sınırlarını paylaştığı Irak ve İran gibi bölge devletleri ile olan ilişkileri, çıkarların çatıştığı başka bir alanı işaret etmektedir. ABD'de çifte çevreleme stratejisinin benimsendiği bir dönemde özellikle doğal kaynaklar üzerinden geliştirilen ekonomik ilişkiler göz önüne alındığında Türkiye'nin bu devletlere daha pragmatik bir söylem ile yaklaşması olağan bir durumdur. Irak'a uygulanan ambargodan ötürü toplamda yaklaşık 100 milyar dolar civarında ekonomik bir kayıp yaşandığı göz önüne alındığında Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkisini ABD kadar siyah - beyaz bir düzlemde ele alması oldukça güçtür. Dolayısıyla uluslararası sistemin anarşik yapısı göz önüne alındığında Türkiye'nin “Amerikalılara” yardım etmekten ziyade kendine - yardım ilkesi çerçevesinde hareket etmesi, özellikle Soğuk Savaş sonrası dünyanın ideolojik sınırlarla bölünmemiş çok fırsatlı ve tehditli yapısı dahilinde ele alınması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tez, “Amerika için iyi olan Türkiye için de iyidir” görüşünü Bush yönetimi üzerinde kişiselleştirme çabasına girmemekte, aksine bunun Soğuk Savaş'ın sonundan itibaren kalıplaşmış bir davranış biçimi olduğunu savunmaktadır. Çalışma boyunca ortaya koyulduğu gibi benzer görüşleri George H.W. Bush ve Clinton yönetimlerinde de gözlemlemek mümkündür. Ancak uluslararası düzeni ABD'nin ulusal çıkarları etrafında şekillendirmek amacı doğrultusunda ideolojik hırslar temelinde hareket eden Bush yönetimi ile birlikte 13 yıldır iki devletin Kuzey Irak'taki askeri işbirliğinin sonuna gelinmesi, bu görüşün zirve yaptığı anı işaret etmektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi tez, iki devletin güvenlik politikalarını devamlılıklar ve değişkenler çerçevesinde incelemiştir. Bu etkenleri detaylı biçimde ortaya koyabilmek adına dış politika yöneticileri arasındaki fikir ayrılıkları, farklı ideolojik bağlılıklar, çıkar çatışmaları, yöneticilerin kişilikleri, sivil - asker ilişkileri, sistem, bölge ve birim seviyesindeki tehdit algıları, bu algıların nasıl oluştuğu ve aralarında ne ölçüde etkileşimli bir ilişki olduğu gibi birim seviyesindeki değişkenler, uluslararası sistemin belirleyiciliği altında ele alınmıştır. Neoklasik realizmin sunduğu bu kuramsal yol haritasının dış politika analizine oldukça büyük çapta bir açıklayıcı güç kattığına inanılmaktadır. Ancak kuramın sahip olduğu bu açıklayıcı güçten tam anlamıyla faydalanabilmek ve daha kapsamlı analizler yürütebilmek

adına yöneticilere (ya da liderlere) herhangi bir normatif statü vermeyen, dış politikayı açıklamada daha ziyade karar vericilerin algıları ve devletin toplum ile ilişkisi üzerinde duran Gideon Rose'un neoklasik realist modelinden hareket edilmiştir. İncelenen iki devletin siyasi yapıları, kültürleri, dilleri, gelenekleri ve öne çıkan dış politika tartışmalarının yanı sıra liderlerinin ideolojik eğilimleri ve algıları hakkında bilgi edinilmesi, bu denli detaylı bir analizi mümkün kılmıştır.

Bu doğrultuda tezin literatüre başlıca üç nokta üzerinden katkıda bulunması beklenmektedir: Soğuk Savaş sonrası Türkiye ve ABD ilişkilerinin göreceli olarak genç bir kuram olan neoklasik realizm üzerinden incelenmesi, kurama dair farklı yorumların zenginlikleri ve zaafı, çeşitlilikleri ve çelişkileri ile ilgili tartışma geliştirilmesi ve özellikle ABD bölümünde Ulusal Güvenlik Konseyi ve Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri gibi birincil kaynaklardan yararlanılması.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Armaoğlu, Fahir. *Türk - Amerikan İlişkileri 1919 - 1997*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2017.

Art, Robert J.. *A Grand Strategy for America*. Cornell University Press, 2013.

Baker James A., Hamilton Lee H. *The Iraq Study Group Report*, 2006.

Brigham, Robert K.. *The United States and Iraq Since 1990: A Brief History with Documents*. John Wiley & Sons, Incorporated, 2013.

Brown, Seyom. *Faces of Power: Constancy and Change in United States Foreign Policy from Truman to Obama*. Columbia University Press, 2015.

Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997.

Cameron, Fraser. *US Foreign Policy after the Cold War: Global Hegemon or Reluctant Sheriff?* Routledge, 2005.

Carr, E.H.. *Yirmi Yıl Krizi 1919 – 1939*. Çev. Can Cemgil. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

E Fuller, G.. *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Fouskas, Vassilis K.. *Zones of Conflict : US Foreign Policy in the Balkans and the Greater Middle East*, Pluto Press, 2003.

Gözen, Ramazan. *Amerikan Kıskaçında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*. Ankara: Liberta Yayınları, 2000

Griffiths, Martin. *Fifty Key Thinkers in International Relations*. London: Routledge, 1999.

Halper, Stefan., Jonathan Clarke. *America Alone: The Neo - Conservatives and the Global Order*. Cambridge University Press, 2004.

Hurst, Steven. *The United States and Iraq Since 1979: Hegemony, Oil and War*. Edinburgh University Press, 2009.

Kalaitzidis, Akis., Gregory W. Streich. *U.S. Foreign Policy: A Document and Reference Guide*. ABC - CLIO, LLC. 2011.

- Kayar, Mustafa. *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye 'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- Kissinger, Henry. *Dünya Düzeni*. İstanbul: Boyner Yayınları, 2014.
- Kramer, Heinz. *Changing Turkey: Challenges to Europe and the United States*. Brookings Institute Press, 2000.
- Larrabee, F. Stephen, Ian O. Lesser, and Center for Middle East Public Policy. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. 2003.
- Martin, Lenore G., Keridis, Dimitris. *The Future of Turkish Foreign Policy*. MIT Press, 2004.
- Oran, Baskın (ed.). *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919 - 1980*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Oran, Baskın (ed.). *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980 - 2001*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001
- Oran, Baskın (ed.). *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001 - 2012*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Oran, Baskın. *Kalkık Horoz*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- Peter Gries. *The Politics of American Foreign Policy: How Ideology Divided Liberals and Conservatives over Foreign Affairs*. Stanford University Press, 2014.
- Taliaferro, Jeffrey W., Norrin M. Ripsman, and Steven E. Lobell. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2009.
- Torumtay, Necip. *Orgeneral Torumtay'ın Anıları*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.
- Viotti Paul R., Kauppi Mark V., *International Relations Theory*. UK: Pearson Education Limited: 2014.
- Waltz, N. Kenneth. *İnsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz*. Çev. Enver Bozkurt, Selim Kanat, Serhan Yalçın. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2009.
- Waltz, N. Kenneth. *Uluslararası Politika Teorisi*. Illinois: Waveland Press Inc., 2010.
- Wright, Steven. *The United States and Persian Gulf Security: The Foundations of the War on Terror*. Garnet Publishing (UK), 2007.
- Yavuz, Turan. *ABD'nin Kürt Kartı*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.
- Yetiv, Steve A.. *The Absence of Grand Strategy: The United States in the Persian Gulf, 1972 - 2005*. John Hopkins University Press, 2008.

Birincil Kaynaklar

A National Security Strategy for a New Century, Administration: Bill Clinton, 1 Mayıs 1997.

A National Security Strategy of Engagement and Enlargement, Administration: Bill Clinton, 1 Haziran 1994.

Address by the President to the Nation, 08/08/1990. Gale Archives.

Bush Presidential Records, National Security Council, Turkey and the Kurds. 10/29/1992. Gale Archives.

George W. Bush, Remarks on Operation Iraqi Freedom and an Exchange with Reporters, 23 Mart 2003.

<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-operation-iraqi-freedom-and-exchange-with-reporters>

H.R.7 - National Security Revitalization Act, 104th Congress (1995 - 1996).

<https://www.congress.gov/bill/104th-congress/house-bill/7>

National Security Council, Memorandum for Turkish Response to PKK Attacks. 31/03/1992. Gale Archives.

National Security Strategy of the United States, Administration: George H.W. Bush, 1 Mart 1990.

National Security Strategy of the United States, Administration: George H.W. Bush, 1 Ağustos 1991.

The National Security Strategy for the United States of America, Administration: George W. Bush, 17 Eylül 2002.

William J. Clinton, Letter to Congressional Leaders Reporting on Iraq's Compliance With United Nations Security Council Resolutions, 5 Mart 1996.

<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/letter-congressional-leaders-reporting-iraqs-compliance-with-united-nations-security-20>

William J. Clinton, Letter to Congressional Leaders Reporting on Iraq's Compliance With United Nations Security Council Resolutions 1999, 3 Mart 1999.

<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/letter-congressional-leaders-reporting-iraqs-compliance-with-united-nations-security-35>

William J. Clinton, Remarks at a Town Meeting in Nashua, New Hampshire, 15 Mart 1994.
<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-town-meeting-nashua-new-hampshire>

William J. Clinton, Remarks Following Discussions With President Suleyman Demirel of Turkey and an Exchange With Reporters in Ankara 1999, 15 Kasım 1999.

<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-following-discussions-with-president-suleyman-demirel-turkey-and-exchange-with>

William J. Clinton, Remarks to the Turkish Grand National Assembly in Ankara, 15 Kasım 1999.

<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-turkish-grand-national-assembly-ankara>

Makaleler

Altunışık, Meliha Benli. "The Middle East in Turkey - USA Relations: Managing the Alliance." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. Vol.15, No. 2 (2013): 157 - 173.

Aykan, Mahmut Bali. "Turkey's Policy in Northern Iraq, 1991 - 1995." *Middle Eastern Studies*, Vol 32, No. 4 (1996): 343 - 366.

Bac, Meltem Müftüler. "Turkey and the United States: The Impact of the War in Iraq." *International Journal*. Vol. 61, No. 1 (2005/2006): 61 - 81.

Brown S., Cameron. "Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003." *Turkish Studies*, Vol. 8, No. 1 (2007): 85 - 119.

Cozette, Murielle. "What Lies Ahead: Classical Realism on the Future of International Relations." *International Studies Review*, Vol. 10, No. 4 (2008): 667 – 679.

Çandar, Cengiz. "Turgut Ozal 20 Years After: The Man and the Politician." *Insight Turkey*. Vol. 15, No. 2 (2013)

den Dulk, KevinR., and Mark J. Rozell. "George W. Bush, Religion, and Foreign Policy: Personal, Global, and Domestic Contexts." *Review of Faith & International Affairs* 9, no. 4 (December 2011): 71–82.

Dumbrell, John. "Was There a Clinton Doctrine? President Clinton's Foreign Policy Reconsidered." *Diplomacy and Statecraft*. Vol.13, No. 2 (2002): 43 - 56.

Dumbrell, John. "Unilateralism and 'America First'? President George W. Bush's Foreign Policy." *Political Quarterly* 73, no. 3 (July 2002)

Gellman, Peter. "Hans J. Morgenthau and the Legacy of Political Realism." *Review of International Studies*, Vol. 14, No. 4 (1988): 247 – 266.

George, Kennan F. "The Sources of Soviet Conduct." *Foreign Affairs*, Vol. 65, No. 4 (Spring 1987): 852–68.

Güney, Aylin. "An Anatomy of the Transformation of the US - Turkish Alliance: From 'Cold War' to 'War on Iraq.'" *Turkish Studies*, Vol. 6, No. 3 (2005): 341 - 359.

Güney, Aylin. "Anti - Americanism in Turkey: Past and Present." *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 3 (2008) 471- 487.

Kavuncu, Sibel. "1990'larda Türkiye - ABD İlişkilerinde SEİA ve ABD Yardımı." *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1 (2013): 123 - 148.

Lafeber, Walter. "The Bush Doctrine." *Diplomatic History*, Vol. 26, No. 4 (2002): 543 - 558.

Leffler, P. Melvyn. "The Foreign Policies of the George W. Bush Administration: Memoirs, History and Legacy." *Diplomatic History*, Vol. 37, No. 2 (2013): 190 - 111.

Lesser, O. Ian. "Turkey, the United States and the Delusion of Geopolitics." *Survival*. Vol. 48, No. 3 (2006): 83 - 96.

Mufti, Malik. "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy." *Middle East Journal*. Vol. 52, No. 1 (1998): 32 - 50.

Rose, Gideon. "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics*, Vol. 51, No. 1 (1998): 144 - 172.

Sayarı, Sabri. "Turkey and the Middle East in the 1990s." *Journal of Palestine Studies*. Vol. 26, No. 3 (1997): 44 - 55.

Sayarı, Sabri. "Turkish Foreign Policy in the Post - Cold War Era: The Challenges of Multi - Regionalism." *Journal of International Affairs*. Vol. 54, No. 1 (2000): 169 - 182.

Shiffrinson, Joshua R. Itzkowitz. "George H.W. Bush: Conservative Realist as President." *Orbis*. Vol. 62 Issue 1 (2018): 56-75.

Stevenson, Charles A.. ‘‘The Evolving Clinton Doctrine on the Use of Force.’’ *Armed Forces & Society*. Vol. 22, No. 4 (1996): 511 - 535.

Uzgel, İlhan. ‘‘Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele.’’ *Mülkiye Dergisi*, Cilt. 30, Sayı. 252 (2006): 69 - 84.

Walt, Stephen M., ‘‘The Progressive Power of Realism.’’ *The American Political Science Review*, *The American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4 (1997): 931 – 935.

Waltz, Kenneth N., ‘‘Structural Realism after the Cold War.’’ *International Security*, Vol. 25, No. 1 (2000): 5 – 41.

Kitap İncelemesi

Onea, Tudor. Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy kitap incelemesi, Steven E. Lobell, Norrin Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro. *International Journal*, Vol. 64, No. 3, *New Perspectives on Canadian Security Studies* (2009), 853-855.

Web Sayfası

The Clinton Administration’s Approach to the Middle East, The Washington İnstitute. Erişim 1 Eylül, 2019,

<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-clinton-administrations-approach-to-the-middle-east>

Project for a New American Century, Open Letter to President Clinton, 1998. Erişim 10 Eylül, 2019, <http://www.robmacdougall.org/4301/4301.25.Ussince2001.pdf>

President Bush Delivers Graduation Speech at West Point, 1 Haziran, 2002. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html>

Congress runs into 'Republican Revolution' Nov. 8, 1994 by Andrew Glass. Politico. Erişim 20 Eylül, 2019. <https://www.politico.com/story/2007/11/congress-runs-into-republican-revolution-nov-8-1994-006757>

Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar. Bölüm VIII: Koalisyonlar Dönemi Dış Politikası (1993 - 1999). Ali Balcı. Erişim 31 Ekim, 2019. <http://www.abalci.com/wp->

[content/uploads/2017/03/Koalisyonlar-Do%CC%88nemi-D%C4%B1s%CC%A7-Politikas%C4%B1-1993-1999.pdf](http://www.abalci.com/wp-content/uploads/2017/03/Koalisyonlar-Do%CC%88nemi-D%C4%B1s%CC%A7-Politikas%C4%B1-1993-1999.pdf)

Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar. Bölüm VII: Özal Dönemi Dış Politikası (1987 - 1993). Ali Balcı. Erişim 31 Ekim, <http://www.abalci.com/wp-content/uploads/2017/03/O%CC%88zal-Do%CC%88nemi-D%C4%B1s%CC%A7-Politikas%C4%B1-1987-1993.pdf>

Gazete Haberleri ve Köşe Yazıları

“ANAP’ta Kürtçe Sancısı.” *Milliyet*, 31 Ocak 1991,

“İkinci Yetki Tezkeresi.” *Milliyet*, 18 Ocak 1991.

Batur, Nur. Liderler ve Çekiç Güç, *Milliyet*, 12 Aralık 1992.

Bila, Fikret. ABD’ye Irak Mesajı, *Milliyet*, 5 Haziran 2001.

Daniel R. Petris. When Deterrence Failed: Why Saddam Hussein Invaded Kuwait, *The National Interest*, 27 Kasım 2018.

Elekdağ, Şükrü. İki Buçuk Savaş Stratejisi, *Milliyet*, 4 Aralık 1994.

Elekdağ, Şükrü. İlan Edilmemiş Savaş. *Milliyet*, 5 Ekim 1998.

Kul, Murat. Erbakan Fantom 2000’i Onayladı, *Milliyet*, 30 Kasım 1996.

Oral, A, Rezzak. Yabancı Sözcülere Tepki, *Milliyet*, 22 Temmuz 1996.

Öncelik İç Tehdit, *Milliyet*, 4 Nisan 1997.

Pulur, Hasan. Dün Düdüdü..., *Milliyet*, 11 Aralık 1991.

Sazak, Derya. Generallerin Savaşı, *Milliyet*, 28 Aralık 2001.

Yinanç, Barçın. Ecevit’in Önerileri, *Milliyet*, 26 Ocak 1999.

Yinanç, Barçın. Erbakan’dan İsrail’e İlk Fren, *Milliyet*, 6 Ağustos 1996.